

3 (38) ROK 2022

ISSN 2081-0008 • e-ISSN 2449-9714

INTERDYSCYPLINARNE PISMO Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERAJĄCE ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE

STUDIA Społeczne

SOCIAL Studies

W. Klinkosz, J. Iskra:

Z czym sobie nie radzą – czyli trudności doświadczane przez studentów pierwszych trzech lat studiów

M. Kopczewski,

D. Ficek-Durda, L. Elak:

Wypalenie zawodowe w teorii i praktyce jako determinant pracy i bezpieczeństwa w służbach mundurowych

A. Bilnicka, J. Chyla:

Turkusowe zarządzanie na przykładzie organizacji pozarządowej

W. Klinkosz, J. Iskra:

What they cannot cope with, i.e. the difficulties experienced by students in the first three years of their studies

M. Kopczewski,

D. Ficek-Durda, L. Elak:

Occupational burn in theory and practice as a determinant of work and safety in uniform services

A. Bilnicka, J. Chyla:

Turquoise management on the example of an NGO

KWARTALNIK „STUDIA SPOŁECZNE” JEST W WYKAZIE CZASOPISM NAUKOWYCH MEiN I MA 20 PUNKTÓW

WYDAWCA: WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

PUBLISHER: WARSAW MANAGEMENT UNIVERSITY

ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714

STUDIA | SOCIAL Społeczne | Studies

Wydawca: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
Adres Redakcji i Wydawcy: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
ul. Kawęczyńska 36, 03-772 Warszawa, wsm.warszawa.pl

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief:

dr hab. inż. Zbigniew Ciekankowski, prof. WSM

Zastępca Redaktora Naczelnego / Deputy Editor-in-Chief:

dr inż. Leszek Borowiec

prof. dr hab. Jarosław Kostrubiec

Redaktorzy tematyczni / Section Editors:

dr Agnieszka Król – nauki o zarządzaniu i jakości

dr Marcin Konarski – nauki prawne

dr Julia Nowicka – nauki o bezpieczeństwie

dr Izabela Kust – pedagogika

dr Ewa Wójtowicz – psychologia

mgr Dorota Charkiewicz – nauki prawne

Redaktor statystyczny / Statistical Editor:

dr Angelika Kleszczewska-Albińska

Sekretarz redakcji / Section Secretaries:

dr Aleksandra Chyc

Redaktorzy językowi / Language Editors:

dr Aleksandra Chyc – język angielski, język polski

dr Stanisław Konarski – język polski

Redaktor techniczny / Technical Editor:

Krzysztof Gawrychowski

Grafiki oraz zdjęcia zgodne z /

All images in accordance with:

© Copyright by Wyższa Szkoła Menedżerska
w Warszawie (Warsaw Management University)

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich.

All rights reserved by Warsaw Management

University. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane. Procedura recenzowania artykułów, zapora ghostwriting oraz zasady przygotowywania tekstów i instrukcje dla autorów znajdują się na stronie internetowej czasopisma

All articles are peer reviewed. The procedure for reviewing articles, and the Guide for Authors can be found on the website of the journal

Wersja pierwotna (referencyjna) czasopisma to wersja drukowana /

The original (reference) version of the journal is printed.

Drukowane w Polsce / Printed in Poland
Nakład / Circulation: 50

„STUDIA SPOŁECZNE” – KWARTALNIK Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERA RECENZOWANE ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE
KWARTALNIK „STUDIA SPOŁECZNE” JEST W WYKAZIE CZASOPISM NAUKOWYCH MEiN I MA 20 PUNKTÓW.
KWARTALNIK JEST INDEKSOWANY W BAZIE BAZEKON I CEEOL.

“SOCIAL STUDIES” – QUARTERLY SCIENTIFIC MAGAZINE PUBLISHING ARTICLES ON SOCIAL, ECONOMIC, AND POLITICAL PROCESSES IN POLAND, EUROPE AND THE WHOLE WORLD
THE QUARTERLY „SOCIAL STUDIES” IS ON THE LIST OF SCIENTIFIC JOURNALS OF MEiN AND HAS 20 POINTS.
THE QUARTERLY IS INDEXED IN THE BAZEKON AND CEEOL DATABASES.

Rada Naukowa działu: Pedagogika, Psychologia, Nauki socjologiczne

Editorial Board of section: Pedagogics, Psychology, Sociology

Przewodniczący / Chairman:

Przewodniczący - dr Joanna Michalak-Dawidziuk, prof. WSM (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. PhDr. Viera Bacova, PhD., DrSc. (Słowacja / Slovakia),

prof. dr hab. inż. Ján Bajtoš /WSM/ (Słowacja / Slovakia),

prof. dr hab. Valery Bebyk /University of Ukraine/ (Ukraine / Ukraina),

prof. dr hab. Ewgenii Bobosow (Białoruś / Belarus),

prof. dr hab. Stanisław Dawidziuk /WSM/ (Polska / Poland),

prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc. (Słowacja / Slovakia),

prof. Dan Durning, PhD (USA),

senior lecturer Natalia Gajdamaschko, PhD (Kanada / Canada),

prof. dr Otar Gerzmava /Georgia Grigol Robakidze University/ (Gruzja / Georgia),

prof. dr hab. Ding Gianwey (Chiny / China),

prof. Devin Fore, PhD. /Princeton University USA/ (USA),

prof. dr hab. Marek Furmanek /UZ/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Wojciech Hübner /Vistula/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Bohdan Jałowiecki /UW/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Jerzy Kunikowski /UPH/ (Polska / Poland),

prof. MUDr. Vladimir Krčmery, PhD, DrSc., dr h.c. Mult. (Słowacja / Slovakia),

prof. dr Otwin Marenin (USA),

prof. dr hab. Kaz Mazurek (Kanada / Kanada),

prof. dr hab. John McGraw (Kanada / Canada),

prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina / Ukraine),

prof. dr hab. Stefan Opara /INP/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Karol Poznański /APS/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Zdzisław Sirojć /WSM/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Zbigniew Starowicz /UW/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Franciszek Szlosek /APS/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Władysław Szymański /SAN/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Tadeusz Bąk (PWSTE, Polska/Poland).

Rada Naukowa działu Nauki Prawne, Nauki o Polityce i Administracji, Nauki o Bezpieczeństwie

Editorial Board Section: Legal Science, About Politics and Administration Science, About Security Science

Przewodniczący / Chairman:

prof. dr hab. Janusz Trzciński (Wyższa Szkoła Menedżerska, Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. dr hab. Cezary Banasiński (Uniwersytet Warszawski, Polska / Poland),

prof. zw. dr hab. Alexander J. Belohlavek (Masaryk University, Czechy / Czech Republic),

prof. dr hab. Ewgenii Bobosow (Białoruś / Belarus),

prof. dr Otar Gerzmava (Grigol Robakidze University, Gruzja / Georgia),

prof. dr Donata Maria Assunta Gottardi (Universita di Verona, Włochy/ Italy),

prof. dr Miomira Kostić (University of Niš, Serbia),

prof. dr hab. John McGraw (Kanada / Canada),

prof., dr hab. Anatolii Radkevich, (University of Science and Technology, Ukraina / Ukraine)

prof. dr hab. Jan Olszewski (Uniwersytet Rzeszowski, Polska / Poland),

prof. dr hab. dr h.c. Hans Joachim Schneider (University of Munster, Niemcy/Germany),

prof. dr hab. Maria Szyszowska (Wyższa Szkoła Menedżerska, Polska/Poland),

prof. zw. dr hab. Anna Walaszek-Pyziół (Uniwersytet Jagielloński, Polska/Poland),

prof. dr hab. Minoru Yokoyama (Japonia/Japan),

prof. dr hab. Jarosław Wojejszo (Akademia Kaliska, Polska / Poland),

prof. dr hab. Leszek Elak, (ASzWoj, Polska/Poland).

Rada Naukowa działu Nauki o Zarządzaniu Jakości, Ekonomia i Finanse

Editorial Board of Section: Management and Quality Sciences, Economics and Finance

Przewodniczący / Chairman:

Przewodniczący - dr hab. Zbigniew Dworzecki, prof. WSM (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. dr hab. Jerzy Bogdanienko, Uniwersytet Warszawski (Polska/Poland),

prof. dr hab. Marek Garbicz, Szkoła Główna Handlowa, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie (Polska/Poland),

prof. dr hab. Lech Jaczynowski, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie (Polska/Poland),

prof. dr hab. Stanisław Marciniak, Politechnika Warszawska (Polska / Poland),

prof. dr hab. Marek Jacek Stankiewicz, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu (Polska/Poland),

prof. dr hab. Marian Strużycki, Szkoła Główna Handlowa prof. em., (Polska/ Poland),

prof. dr hab. Andrzej Jasiński, Uniwersytet Warszawski (Polska/Poland),

dr Paweł Dąbrowski WSM (Polska/Poland),

prof. dr. Jörg Freiling, University of Bremen (Niemcy/ Germany),

prof. dr. Sibylle Heilbrunn, School of Social Sciences and Humanities, Kinneret Academic College (Izrael/Israel),

prof. Bezdudnaya Anna Geroldovna, Ph.D., Saint-Petersburg State University of Economics (Federacja Rosyjska/Russian Federation),

prof. zw. dr hab. inż. Waldemar Karwowski dr h.c. mult., University of Central Florida, Orlando, (USA),

prof. Liviu Marian, Petru Maior University Targu Mures (Rumunia/ Romania),

Ph.D. Oleksii Polegkyi, University of Alberta (Kanada / Canada),

Dr. Carole E. Scott, Richards College of Business, University of West Georgia (USA),

Ph.D. Pradeep Kumar Singh, Jaypee University of Information Technology, HP, (Indie/India),

Assoc. Prof. Ph.D. Vijender Kumar Solanki, CMR Institute of Technology (Autonomous) (Indie/India),

prof. JUDr. Zdeněk Souček, DrSc., Moravian Business College, (Czechy/ Czech Republic),

prof. Mile Terziowski, Ph.D. (Melb), MBA, ME(Hons) GAICD, FAIM, Swinburne Business School, (Australia).

SPIS TREŚCI / CONTENTS

SOCJOLOGIA/PSYCHOLOGIA/PEDAGOGIKA

Klinkosz W. Iskra J.	Z czym sobie nie radzą – czyli trudności doświadczane przez studentów pierwszych trzech lat studiów What they cannot cope with, i.e. the difficulties experienced by students in the first three years of their studies	7
Wereszczyński K.	Wybrane aspekty prawne i aksjologiczne odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli Selected legal and axiological aspects of teachers disciplinary responsibility	25
Lewandowska K. Klinkosz W. Styk W.	Zaburzenia napadowego objadania się i jego przebieg. Przegląd literatury Binge-eating disorder and its course. A literature review on non-diagnostic factors associated with the disorder	51

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE

Kopczewski M. Ficek-Durda D. Elak L.	Wypalenie zawodowe w teorii i praktyce jako determinant pracy i bezpieczeństwa w służbach mundurowych / Occupational burn in theory and practice as a determinant of work and safety in uniform services	71
--	--	----

Babula G. Marjański A.	Rola sportu i aktywności fizycznej człowieka w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego / The role of sport and human physical activity Shaping social security	85
Khorlikova I. Żurawski S. Bakalarczyk- -Burakowska K.	Zagrożenia małoletnich w cyberprze- strzeni o charakterze seksualnym Risks of minors in cyberspace with a sexual character	95
Babula G. Żurawski S.	Bezpieczeństwo społeczne mieszkańców dużych miast a zjawiska patologii społecznych Social security of residents Large cities and phenomena of social pathologies	111
Haraf M.	Przestępczość graniczna jako zagrożenie bezpieczeństwa państwa Border crime as a threat to state security	119
Obszyński S. Brązkiewicz D.	Bezpieczeństwo prowadzenia biznesu w trakcie pandemii covid-19 Business safety during the covid-19 pandemic	135
Brązkiewicz D. Siewruk N.	Zagraniczne bazy wojskowe Federacji Rosyjskiej elementem dominacji i zagrożenia - Foreign military bases of the Russian Federation as an element of domination and threats	145

NAUKI O ZARZĄDZANIU I JAKOŚCI

Bilnicka A. Chyla J.	Turkusowe zarządzanie na przykładzie organizacji pozarządowej Turquoise management on the example of an NGO	159
Boguski J.	Zarządzanie podstępne w organizacjach Sneaky management in the organizations	173

prof. uczelni, dr hab. Waldemar Klinkosz

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0002-7446-1868

dr Justyna Iskra

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID 0000-0001-7623-766X

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 7–23

**Z CZYM SOBIE NIE RADZĄ CZYLI TRUDNOŚCI
DOŚWIADCZANE PRZEZ STUDENTÓW
PIERWSZYCH TRZECH LAT STUDIÓW /
*WHAT THEY CANNOT COPE WITH, I.E. THE DIFFICULTIES
EXPERIENCED BY STUDENTS
IN THE FIRST THREE YEARS OF THEIR STUDIES***

STRESZCZENIE

Artykuł ma na celu porównanie rodzaju i poziomu trudności doświadczanych przez studentów pierwszych trzech lat studiów. Zainspirowany został doświadczeniami autorów, którzy jako nauczyciele akademicy zdają sobie sprawę z tego, jakie problemy są udziałem studiującej młodzieży, o czym mówią w rozmowach z wykładowcami, z czym sobie nie radzą mimo obiektywnie posiadanych zdolności intelektualnych. Opisano w nim zagadnienia dotyczące rozumienia sytuacji trudnej i doświadczanych przez studentów problemów. Przedstawiono badania z wykorzystaniem Kwestionariusza Trudności Studenckich autorstwa Justyny Iskry i Waldemara Klinkosza, w których uczestniczyło 1035 osób (studentów pierwszych trzech lat studiów). Na podstawie przeprowadzonych badań ustalono, że między studentami pierwszego i drugiego roku występują istotne różnice dotyczące emocjonalnego reagowania, oraz między studentami pierwszego i drugiego roku oraz pierwszego i trzeciego roku różnice dotyczące przeciążenia wymaganiami.

SŁOWA KLUCZOWE: trudności doświadczane przez studentów, trzy pierwsze lata studiów, stres, wybór kierunku studiów, relacje interpersonalne.

ABSTRACT

The aim of the article is to compare the type and level of difficulties experienced by students in the first three years of their studies. It was inspired by the experiences of the authors who, as academic teachers, are aware of the problems faced by students who study, what they talk about in conversations with lecturers, which they cannot cope with despite objectively possessed intellectual abilities. It describes issues related to understanding the difficult situation and experienced by students. The paper presents research with the use of the Student Difficulties Questionnaire by Justyna Iskra and Waldemar Klinkosz, in which 1035 people participated (students of the first three years of study). On the basis of the conducted research, it was found that there are significant differences in emotional response between first and second year students, and between first and second year students, and between first and third year students, there are differences regarding the overload of requirements.

KEY WORDS: difficulties experienced by students, the first three years of study, stress, choice of field of study, interpersonal relations.

WSTĘP

Każda zmiana w życiu człowieka powoduje niepewność odnośnie tego, jakie będą jej konsekwencje. Dotyczy to również sytuacji decyzji o kontynuowaniu kształcenia na poziomie uniwersyteckim. Z jednej strony młodzi ludzie muszą podjąć decyzję dotyczącą wyboru miejsca, w którym będą studiować, z drugiej jeszcze ważniejszy jest wybór kierunku studiów, ponieważ w dużej mierze może on zaważyć na przyszłej pracy zawodowej. Niektórzy młodzi ludzie mają jasno sprecyzowane cele dotyczące ich przyszłości, inni zastanawiają się, wahają, szukają wsparcia i pomocy przy podjęciu decyzji.

Uczelnia wyższa stanowi miejsce przekazywania, zdobywania i pogłębiania wiedzy, spotkania i dialogu studentów oraz wykładowców. Właśnie tam rodzą się nowe idee, wypracowywane są innowacyjne rozwiązania, podejmowane dyskusje i naukowe spory. Studia otwierają przed młodzieżą nowe możliwości, ale też stawiają wymagania, którym należy sprostać. Studenci, zwłaszcza rozpoczynający studia, są osobami, które muszą odnaleźć się w nowej sytuacji edukacyjnej. Muszą wypracować nowy sposób bycia, który pozwoli im zbudować relacje z rówieśnikami oraz kadrą nauczycielską. Muszą przystosować się do nowego sposobu funkcjonowania w przestrzeni edukacyjnej, zbudować rówieśnicze relacje.

Wieloletnie doświadczenia akademickie autorów pokazują, że nie zawsze i nie dla wszystkich jest to łatwe. Bez względu na to czy jesteście studentami, czy nauczycie-

lami, posiadamy własny bagaż doświadczeń, które przekładają się na oczekiwania, plany, uznawane wartości, sposoby zachowania, umiejętności radzenia sobie z trudnościami. Są one dla nas ważne, bo stanowią o tym, jacy jesteśmy, w jaki sposób radzimy sobie i czego oczekujemy. Mierzenie się z wyzwaniami, które niesie za sobą studenckie życie, stanowi swoisty wskaźnik umiejętności radzenia sobie z tym, co nowe, nieznane, wymagające, zaskakujące, mobilizujące do podjęcia działania i wykorzystania posiadanych różnorodnych zasobów lub uczenia się poszukiwania tych, które oferują inni.

1. STUDENT WOBEC NOWYCH WYZWAŃ EDUKACYJNYCH

Ukończenie szkoły średniej dla wielu młodych ludzi jest czasem stawiania sobie pytań dotyczących przyszłości zarówno tej w zakresie edukacyjnym, jak również zawodowym. Decyzja o kontynuowaniu procesu edukacyjnego w postaci studiowania często poprzedzona jest długim namysłem, rozmowami, radami ze strony innych, refleksją odnośnie własnych oczekiwań dotyczących dalszej drogi zawodowej. Wiele młodych osób podkreśla, że jest to czas niepewności i lęków, które wynikają z tego, co nieznane, a z drugiej strony oczekiwane i budzące ciekawość. Wybór określonego kierunku studiów i uczelni najczęściej wynika z posiadanych zdolności, umiejętności i zainteresowań, chociaż trzeba zaznaczyć, że spotykamy również studentów, którzy decyzję o studiowaniu podejmują za namową rodziców, znajomych, nauczycieli, starszych kolegów czy koleżanek. Bywają też sytuacje, że decyzje te zapadają przez przypadek lub brak innego pomysłu na siebie i swoje życie, w celu poszukiwania nowych wrażeń, atrakcji, zmian, lub po to, aby „wyrwać się” z dotychczasowego środowiska rodzinnego, rówieśniczego, społecznego. Bywa również tak, że wybór określonego kierunku studiów, wobec braku umiejętności podjęcia samodzielnej decyzji, podyktowany jest preferencjami znajomych czy przyjaciół, którzy zdecydowali się na dany kierunek studiów. Motywację dla kontynuowania edukacji może stanowić również przewidywany po jej zakończeniu aspekt ekonomiczny, sprowadzający się do dobrze płatnej pracy i zainteresowania rynku zawodowego specjalistami danych kierunków kształcenia¹.

Na uwagę zasługuje również fakt, że z jednej strony zmiany społeczne i ekonomiczne, które obserwujemy w Polsce w ostatnich dziesięcioleciach doprowadziły do sytuacji, w której kontynuacja edukacji poprzez studiowanie stała się powszechna i dostępna dla zdecydowanej większości młodzieży, z drugiej strony obserwujemy większą przypadkowość wyboru kierunku studiów przez młodzież i bardzo duże różnice w zaangażowaniu, które ma służyć ich ukończeniu. Motywacja do podjęcia studiów i zakończenia ich z sukcesem bywa różna, a początek nowej drogi edukacyjnej dla

1 J. Iskra, *Sposoby radzenia sobie z trudnościami przez studentów*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015, s. 9.

wielu młodych ludzi okazuje się wyjątkowo trudny, stresujący, zaskakujący, rozczarowujący i przynoszący zwątpienie w sens dokonanego wyboru i kontynuowania kształcenia². W tej sytuacji nie jest zaskoczeniem to, że jeszcze w latach sześćdziesiątych T.H. Holmes i R.H. Rahe tworząc listę ważnych wydarzeń życiowych, czyli tych, które są silnie stresujące, wskazali jako jedno z nich rozpoczęcie lub ukończenie studiów, a P.G. Zimbardo, R.L. Johnson i V. McCann zaznaczają, że samo bycie studentem zalicza się do grupy stresorów szczególnie poważnych zwłaszcza dla studentów pierwszego roku³.

Umiejętności i kompetencje potrzebne do bycia studentem i radzenia sobie z nowymi wyzwaniami nie pojawiają się nagle i nie są w pełni wykształcone, lecz rozwijają się, są ćwiczone i wypracowywane w toku studiowania, często metodą prób i błędów, poprzez praktykę, własne refleksje oraz pomoc i wsparcie innych. Trudno jest się uczyć, organizować swoje nowe relacje rówieśnicze, radzić sobie z tęsknotą w sytuacji podjęcia studiów w innym miejscu niż dom rodzinny, gdy jest się zestresowanym. Zdecydowanie łatwiej jest również uczyć się mając jasno wyznaczone cele, niż zmuszać się do obowiązku⁴.

Każdy wybór, którego dokonujemy, a zwłaszcza stanowiący o edukacyjnej i zawodowej przyszłości, związany jest z niepewnością, wątpliwościami, stawianiem sobie wielu pytań, jak również nadzieją, oczekiwaniami i niestety często z rozczarowaniami. Rozpoczynając studia młodzi ludzie często mają określone marzenia, plany i wyobrażenia dotyczące tego, jak będzie wyglądała ich przyszłość⁵. W ich życiu zachodzą zmiany, które obejmują wszystkie wymiary dotychczasowego, codziennego funkcjonowania. Zmianom, często bardzo radykalnym, podlega nie tylko system uczenia się, ale również wymagania, z którymi spotykają się w nowym środowisku edukacyjnym; kontakty społeczne, które dotyczą wejścia w nowe role i budowanie kolejnych relacji międzypersonalnych; oraz w przypadku wielu młodych osób, sfera materialna i bytowa. Pojawia się konieczność usamodzielnienia i podjęcia obowiązków, które do tej pory należały do ich rodziców (zakupy, pranie, sprzątanie, zarządzanie finansami). Emocjonalnie przeżywana jest również tęsknota za bliskimi czy przyjaciółmi, którzy do tej pory byli w pobliżu i można było liczyć na ich wsparcie⁶. Młodzież rozpoczynająca studia spotyka się z licznymi sytuacjami, które często określane są przez nią jako trudne, rozczarowujące, irytujące, wywołujące zniechęcenie czy załamanie. „Ży-

2 J. Iskra, W. Klinkosz, *Trudności doświadczane przez studentów. Metoda pomiaru i możliwości pomocy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020, s. 10.

3 T. H. Holmes, R. H. Rahe, *The social readjustment rating scale*, "Journal of Psychosomatic Research", 1967, nr 11, s. 213-218; P. G. Zimbardo, R. L. Johnson, V. McCann, *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, t. 5, PWN, Warszawa 2010, s. 148.

4 S. Cottrell, *Podręcznik umiejętności studiowania*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2007, s. 9.

5 J. Iskra, W. Klinkosz, op. cit., s. 12.

6 J. Iskra, op. cit., s. 31.

cie studenckie dla dużej grupy młodzieży wiąże się bowiem nie tylko z intelektualnymi wymaganiami i nowym systemem nauki, ale również ze zmianami dotyczącymi opuszczenia domu rodzinnego, zamieszkania z nowymi, najczęściej dotychczas nieznanymi osobami, podejmowania samodzielnych decyzji w odniesieniu do spraw codziennych, uczenia się funkcjonowania w nowej grupie rówieśniczej, odnajdywania swojego miejsca w relacjach z innymi. Zadania te stanowią dla młodych ludzi wyzwania podejmowane każdego dnia, wyznaczają ich codzienność, obligują do działania⁷. Ale wszystkie te nowe doświadczenia związane z podjęciem studenckiej edukacji pozwalają rozwijać siebie, poszerzać horyzonty w zakresie wiedzy i umiejętności, stawiać pytania, które motywują do nowych poszukiwań, refleksji, inspirują zarówno intelektualnie, jak również egzystencjalnie. Wejście w nowy, studencki świat zarówno pod względem naukowym, jak również relacyjnym stanowi wyzwanie, ale również pozwala zmieniać siebie, wykorzystywać własny potencjał dotyczący zdolności i umiejętności, szukać twórczych rozwiązań, szanować znaczenie pomocy i wsparcia otrzymywanego od innych. Po dokładnie zaplanowanym, odmierzonym dzwonkiem czasie lekcji i przerw, młodzi ludzie muszą sami uczyć się organizować swój czas, zmieniać sale i grupy osób, z którymi uczęszczają na zajęcia, pracować z literaturą, notować to, co istotne, zaliczać kolokwia, przygotowywać prace pisemne, współpracować z innymi, zdawać egzaminy w określonych terminach. Od studentów oczekuje się już takiego poziomu dojrzałości, który pozwoli podjąć samodzielną pracę nad zleconymi zagadnieniami, poszukiwać materiałów według udzielonych wskazówek i wykazywać motywację, która pozwoli finalizować rozpoczęte działania edukacyjne. Czas rozpoczęcia studiów to, jak podkreślają S. Byra i M. Parchomiuk, przełomowy okres w życiu młodych ludzi, który przynosi wiele znaczących zmian o charakterze rozwojowym, społecznym, edukacyjnym oraz światopoglądowym. „Dokonujące się wówczas przemiany ujmowane są zarówno w kategorii trudności, swoistego zagrożenia dla dotychczas przyjętego sposobu funkcjonowania, jak i wyzwania sprzyjającego rozwojowi nowych form aktywności oraz wyższej jakości życia psychospołecznego⁸”

2. TRUDNOŚCI DOŚWIADCZANE PRZEZ MŁODZIEŻ W SYTUACJI STUDIOWANIA

Doświadczenie trudności jest zjawiskiem powszechnym w życiu każdego człowieka, dotyczy również studentów. B.L. Fredrickson podkreśla, że trudne chwile są nieuniknione, ale ważne jest to, co z trudnością zrobimy i jakie mamy do niej nastawienie. Lęk i niepewność zawsze będą wywoływały stres, który z łatwością może przerodzić się w smutek, zniechęcenia, rozpacz, załamanie⁹. Gdy mówimy o studentach znacze-

7 J. Iskra, op. cit., s.31.

8 S. Byra, M. Parchomiuk, *Osobowościowe i społeczne uwarunkowania radzenia sobie ze stresem przez studentów pierwszego roku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009, s. 7.

9 B. L. Fredrickson, *Naukowe podejście do emocji, które pozwala zmienić jakość życia*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2011, s. 156.

nie ma specyfika trudności związanych z nową sytuacją edukacyjną, w której znalazła się młodzież. Poziom przeżywanych trudności i nieumiejętność radzenia sobie z nimi mogą skutkować negatywnymi zmianami w zachowaniu albo przedwczesnym zakończeniem edukacji na poziomie uniwersyteckim. Sposób radzenia sobie z wymaganiami akademickimi w dużym stopniu zależy bowiem od poczucia własnej skuteczności, oceny swych możliwości, motywacji do nauki, wsparcia społecznego, optymizmu, umiejętności radzenia sobie ze stresem i proszenia o pomoc i wsparcie, inteligencji. Można więc przyjąć, że stres wynikający z nowych zadań, przed jakimi stają studenci, jest częścią życia akademickiego.

Termin sytuacja trudna najczęściej odnoszony jest do codziennych doświadczeń i wydarzeń człowieka obejmując swoim zakresem różnorodne okoliczności, które oddziałują na jednostkę wywołując dyskomfort fizyczny lub psychiczny. Podkreślić należy, że ta sama sytuacja może być określana raz jako łatwa, innym razem jako trudna. Ważne jest tutaj bowiem to, jakie znaczenie posiada ona dla podmiotu, jak jest przez niego oceniana i postrzegana¹⁰.

W. Łukaszewski zaznacza, że gdy odnosimy się do literatury dotyczącej frustracji, stresu, problemów, czy mówiąc najogólniej sytuacji psychologicznie trudnych, spotykamy dwa podejścia dotyczące tej tematyki. „Pierwsze z nich spostrzega trudność jako stan przeżywany przez jednostkę, przy czym szczególnie mocno akcentuje się tu afektywne zabarwienie tego stanu. Jest to stan spostrzegany jako emocjonalny dyskomfort. Drugi sposób myślenia traktuje frustrację czy stres psychologiczny jako stan obiektywny, a więc jako cechę sytuacji”¹¹.

Oprócz tych dwóch przytoczonych ujęć, W. Łukaszewski wskazuje również trzecie stanowisko zaproponowane przez Tomaszewskiego. „Jest to ujęcie relacyjne, które upatruje trudności psychologiczne w łącznym działaniu kilku czynników. To podejście do problemu wydaje się ujmować istotę rzeczy. Tomaszewski zakładał, że wszelkie zjawiska psychologicznej natury należy rozpatrywać jako elementy procesu regulacji stosunków między człowiekiem i jego otoczeniem, czyli zewnętrznym światem, w którym człowiek przebywa i podejmuje różnorodną aktywność. Regulacja stosunków człowiek-otoczenie polega na organizowaniu działania w taki sposób, aby stosunki te zrównoważyć lub zoptymalizować. Oznacza to, że analiza trudności, na jakie napotyka człowiek, musi brać pod uwagę zarówno warunki zewnętrzne, jak i właściwości podmiotu.”¹²

Początek studiów stanowi przełomowy okres w życiu młodych ludzi, którzy muszą porzucić dotychczasowe przyzwyczajenia dotyczące funkcjonowania w trybie zajęć

10 J. Iskra, op. cit., s. 14.

11 W. Łukaszewski, *Koncepcje sytuacji trudnych: krok naprzód czy krok wstecz?*, „Czasopismo Psychologiczne”, 2015, nr 21, s. 33.

12 W. Łukaszewski, op. cit., s. 34.

typowych dla szkoły średniej i stanąć wobec konieczności wypracowania nowych sposobów organizowania dnia w znaczeniu edukacyjnym, konsumpcyjnym i towarzyskim. „Sytuacje, z którymi spotykają się na uczelni są dla nich nowe i często niosą ze sobą element zaskoczenia. Ustalanie planu i miejsca zajęć, przynależności do grup ćwiczeniowych, organizowanie wolnego czasu między poszczególnymi ćwiczeniami czy wykładami oraz samodzielne przygotowanie dużej ilości materiału z zakresu różnych przedmiotów, który często początkowo bywa zupełnie niezrozumiały, to jedynie przykładowe sytuacje, wobec których stają początkujący studenci”¹³.

Rozmowy ze studentami pozwalają zrozumieć, że często problemem jest dla nich zarówno ilość materiału, który mają przyswoić z różnych przedmiotów, jak również niski, w początkowym okresie studiowania, poziom jego zrozumienia ze względu na specyficzny, naukowy język i charakterystyczną dla danej dyscypliny terminologię. Trudności dotyczą nowych form i metod pracy, przeciążenia ilością godzin spędzonych na nauce, nieumiejętności samodzielnego uczenia się i krytycznego podchodzenia do poznawanych treści. Podobnie, w trakcie zajęć, nie wszystkie treści są dla nich jasne lecz często nie mają śmiałości, aby zapytać i poprosić o wytłumaczenie. Podobnie wygląda sytuacja notowania w czasie wykładów, gdy mają problemy z nadążaniem za wywodem nauczyciela akademickiego, czy skupiają się na przepisywaniu treści znajdujących się na prezentacjach nie słuchając w zasadzie tego, co wykładowca mówi.

Oprócz trudności związanych z samym procesem edukacyjnym, kolejną grupę problemów dotyczących młodych osób, stanowią te, które wynikają z rozłąki z najbliższymi, ze względu na zmianę miejsca zamieszkania, wejście w nowe środowisko i odnalezienie w nim swojego miejsca. Poczucie anonimowości w nowym środowisku dla części studentów urasta do rangi problemu, który prowadzi do rozważania decyzji rezygnacji ze studiów i powrotu do domu rodzinnego, staje się źródłem życiowego kryzysu, z którym osoba nie jest w stanie sobie poradzić. Silne emocjonalne przeżywanie trudności rzutuje również na sferę uczenia się, realizowania zadań, porównywania siebie z innymi¹⁴.

13 J. Iskra, W. Klinkosz, op. cit., s. 21

14 A. De la Fuente, E. C. Chang, O. Cardeñoso, O. D. Chang, *The psychological impact of social problem solving under stress in adults: Debased life satisfaction, heightened depressed mood, or both?*, "Personality and Individual Differences", 2019, nr 146, s. 46-52; L. Dusselier, B. Dunn, Y. Wang, M. Shelley, D. Whalen, *Personal, health, academic, and environmental predictors of stress for residence hall students*, "Journal of American College Health", 2005, nr 54, s. 15-25; K. J. Edwards, P. J. Hershberger, R. K. Russell, R. J. Markert, *Stress, negative social exchange, and health symptoms in university students*, "Journal of American College Health", 2001, nr 50, s. 76-86; N. H. El-Ghoroury, D. I. Galper, A. Sawaqdeh, L. F. Bufka, *Stress, coping, and barriers to wellness among psychology graduate students*, "Training and Education in Professional Psychology", 2012, nr 6, s. 122; R. E. Goldsmith, L. R. Flynn, W. M. Kim, *Age and gender differences in self-image: a cross-cultural study*, "Journal of Social Behavior and Personality", 2001, nr 1, s. 35-52; J. Henton, L. Lamke, C. Murphy, L. Haynez, *Crisis reactions of college freshmen*

Dla jednych studentów sytuacje trudne stają się zadaniami do rozwiązania, które w żaden sposób ich nie zniechęcają lecz przeciwnie, mobilizują do wykorzystania posiadanych możliwości, umiejętności i kompetencji. Wielu młodych ludzi poszukuje wsparcia i pomocy od innych, co stanowi ich naturalny sposób radzenia sobie z trudnościami. Dla innych studentów nowa sytuacja edukacyjna jaką jest studiowanie stawia problem, który powoduje ciągłą frustrację, ucieczkę, wycofywanie się i unikanie źródła trudności, użalanie się nad sobą, zniechęcenie, czy kurczone trzymanie się innych, uważanych za silniejszych i mogących służyć pomocą, bez której samemu nie można nic zrobić ani osiągnąć. Prowadzone badania dotyczące trudności studenckich wskazują, że wraz kolejnymi latami studiów ulega zmianie nasilenie trudności doświadczanych przez studentów. Stają się one rzadziej odczuwane i mniej obciążające. Wraz z kolejnymi latami studiów u niektórych studentów zmniejszają się obawy związane z nie radzeniem sobie z nauką, poniesieniem porażki edukacyjnej, ośmieszeniem się przed rówieśnikami. Poprawia się nastrój, umiejętność koncentracji uwagi i przygotowywania się do zajęć. Niektórzy jednak wraz z upływem czasu i kolejnymi sesjami egzaminacyjnymi czują się coraz bardziej przytłoczeni ilością obowiązków, zadań, wymagań. Zwiększają się obawy dotyczące braku możliwości poradzenia sobie, ośmieszenia się przed innymi, bycia gorszym w aspekcie porównań społecznych. U wielu studentów wraz z przejściem na wyższe lata studiów zwiększa się poziom stresu. W związku z tym, że prawie wszystkie badania dotyczące trudności studenckich odnoszą się do prób zagranicznych, istnieje potrzeba zainteresowania się tym problemem wśród polskich studentów. Jako nauczyciele akademicy uczestniczymy w sytuacjach, gdy ze studiów rezygnują osoby, które intelektualnie dobrze sobie radzą, lecz nie potrafią zmierzyć się z trudnościami emocjonalnymi czy społecznymi, które uruchamiają u nich mechanizmy powodujące odruch ucieczki lub uniku. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie dotyczące nasilenia trudności, które są udziałem studentów pierwszych trzech lat studiów, staje się jednym z głównych zadań psychologów mających bezpośredni kontakt w swojej pracy ze studentami¹⁵.

„Każdego roku obserwuję młodych ludzi, którzy przez pierwsze tygodnie zajęć nie są w stanie zabrać głosu w dyskusji lub odpowiedzieć na pytanie, pomimo że mają

as a function of family support systems, "The Personnel and Guidance Journal", 1980, nr 58, s. 508-511; J. Lee, E. C. Chang, A. G. Lucas, J. K. Hirsch, Academic motivation and psychological needs as predictors of suicidal risk, "Journal of College Counseling", 2019, nr 22, s. 98-109; G. Sprangler, R. Pekrun, K. Kramer, H. Hofmann, Students' emotions, physiological reactions, and coping in academic exams, "Anxiety, Stress and Coping", 2002, nr 15, s. 413-432; D. J. Terry, Determinants of coping: the role of stable and situational factors, "Journal of Personality and Social Psychology", 1994, nr 66, s. 895-910.

- 15 L. L. Frey, J. Tobin, D. Beesley, *Relational predictors of psychological distress in women and men presenting for university counseling center services, "Journal of College Counseling", 2004, nr 7, s. 129-138; M. E. Pritchard, G. S. Wilson, B. Yamnitz, What predicts adjustment among college students? A longitudinal panel study, "Journal of American Health", 2007, nr 56, s. 15-21.*

notatki z zadanej literatury i można przypuszczać, że są przygotowani do zajęć. Wywołani do odpowiedzi najczęściej wpatrują się w stolik i nie podnoszą głowy. Najchętniej siadają jak najdalej od prowadzącego zajęcia, a zdarza się, że również od rówieśników. Dokładnie wszystko notują i sprawiają wrażenie zainteresowanych tym, co dzieje się w czasie zajęć. Doświadczenie nauczyło mnie, że należą do tych, którzy potrzebują czasu, aby emocjonalnie oswoić się z zaistniałą sytuacją i nabrać pewności siebie, która pozwoli im zabrać głos na forum rówieśników. Milcząc lub usiłując wydukać jakąś odpowiedź nie prezentują swojej ignorancji dla wiedzy czy osoby prowadzącej zajęcia. Oni po prostu nie są w stanie emocjonalnie poradzić sobie z nową sytuacją, co doskonale widać obserwując, jak stają się bladzi lub czerwoni, drżą im ręce i niejednokrotnie w oczach pojawiają się łzy. A później piszą doskonałe kolokwia, które odzwierciedlają poziom ich wiedzy. Mniej więcej w połowie semestru zaczynają podnosić głowę i włączać się do dyskusji nad omawianymi zagadnieniami. A czasami przychodzą porozmawiać o tym, co czują i podziękować za wyrozumiałość¹⁶.

3. PROGRAM BADAŃ WŁASNYCH

Odwołując się do poznawczej teorii stresu R.S. Lazarusa i S. Folkmana (1984) można założyć, że na początku studiów uczniowie na uniwersytecie prezentować będą podwyższony poziom negatywnych emocji (dystres), który przynosi cierpienie i dezintegrację psychiczną. W kolejnych latach aktywności akademickiej ich zaangażowanie w naukę, budowanie relacji międzyludzkich oraz osiągnięte sukcesy powinny przyczynić się do obniżenia negatywnych emocji na korzyść czynników motywujących do wysiłku, prowadzących do osiągnięć życiowych i rozwoju własnej osobowości (eustres)¹⁷.

Celem prowadzonych badań była ocena poziomu trzech rodzajów trudności zgłaszanych przez studentów (mężczyzn i kobiet) w pierwszych trzech latach pobytu na uniwersytecie. Autorzy badań przyjęli założenie, że doświadczane przez studentów trudności są związane z faktem rozpoczęcia przez nich nauki na uniwersytecie i jej kontynuowaniem, niezależnie od kierunku i programów studiów. Ustalono na podstawie wywiadów jakościowych, że trudności doświadczane przez studentów wynikają m.in. z rozłąki (opuszczenia domu rodzinnego) z rodzicami i przyjaciółmi, a także z braku wsparcia, stresu i negatywnych emocji związanych z nowym środowiskiem zamieszkania, koniecznością zmiany sposobu nauki i poszukiwaniem nowych przyjaciół. W badaniach zastosowano Kwestionariusz Trudności Studenckich¹⁸.

16 J. Iskra, W. Klinkosz, op. cit., s. 31.

17 R. S. Lazarus, S. Folkman, *Stress. Appraisal and coping*, Springer, New York 1984.

18 J. Iskra, W. Klinkosz, op. cit., s. 87-123.

Kwestionariusz Trudności Studenckich (KTS), opracowany przez Justynę Iskrę i Waldemara Klinkosza, jest rezultatem doświadczenia autorów wyniesionego z pracy dydaktycznej, rozmowy ze studentami oraz jakościowej analizy zdarzeń dotyczących opisywanych przez nich trudności. Analiza wypowiedzi zbieranych w sposób anonimowy pozwoliła wskazać, z jakimi problemami borykają się młodzi ludzie podczas nauki na uniwersytecie. Metoda powstawała dzięki ogromnemu zaangażowaniu i współpracy samych studentów, którzy chcieli dzielić się swoimi doświadczeniami i uczestniczyć w badaniach. Konstrukcja Kwestionariusza Trudności Studenckich przebiegała w kilku etapach. W pierwszym udział wzięło 178 osób w wieku 19-21 lat. Badania prowadzone były w lutym i marcu 2018 r., czyli po zakończeniu pierwszej dla badanych sesji egzaminacyjnej. Wszyscy uczestnicy projektu byli studentami pierwszego roku, różnych kierunków studiów, na uczelniach w Warszawie i Lublinie. Studenci zostali zapytani o to, czy w związku z rozpoczęciem nowego etapu edukacji, którym jest studiowanie doświadczyli jakichś trudności, a jeżeli tak, wówczas zostali poproszeni o wymienienie tych trudności, które uznali jako subiektywnie znaczące. Następnie przeprowadzono badania z zastosowaniem Jakościowej Analizy Personalistycznej¹⁹. Uczestnicy zostali poproszeni o opisanie konkretnej sytuacji związanej ze studiowaniem, która przez nich samych doświadczona była jako trudna (o ile takiej sytuacji doświadczyli). Na podstawie Jakościowej Analizy Personalistycznej wypowiedzi studentów pierwszego roku ($N = 178$) wyodrębniono 67 opisów doświadczeń studenckich dotyczących trudnych sytuacji. Najczęściej zgłaszane/występujące trudności studentów zamieszczono w tabeli 1.

Jakościowa i ilościowa analiza trudności najczęściej pojawiających się w wypowiedziach studentów, pozwala zauważyć, że ujawnione problemy dotyczą zagadnień związanych z odniesieniem do siebie samego, poczuciem własnych kompetencji, przekonaniem o posiadanych możliwościach i zdolnościach radzenia sobie, wiarą w siebie i własne siły, relacjami z innymi w zakresie nawiązywania nowych znajomości oraz zmianami w dotychczasowych relacjach, nowymi wyzwaniem, które pojawiają się w związku z podjęciem studiów, a wymagają zaradności, planowania, kreatywności, często spontaniczności w działaniach.

W drugim etapie 35 sędziów kompetentnych (studenci IV i V roku psychologii) sformułowało (na podstawie danych z Jakościowej Analizy Egzystencjalnej) 50 itemów – zdań twierdzących, odnoszących się do trudności doświadczanych przez studentów w związku z ich nowym etapem edukacji. Pierwotna (eksperymentalna) wersja metody nazwana Listą Trudności Studenckich składała się z 50 pozycji testowych (itemów), które szczegółowo opisywały negatywne aspekty trudności doświadczanych przez studentów. Ocenę znaczenia poszczególnych trudności studenckich oparto na 5-punktowej skali Likerta. Badani proszeni byli o zaznaczenie, jak często dana trud-

19 J. Iskra, W. Klinkosz, op. cit. s. 56-85.

Tabela 1. Najczęściej występujące trudności u studentów pierwszego roku

Rodzaj trudności	Ilość wypowiedzi (procent)
Obawy dotyczące tego, czy sobie poradzę, czy sprodam wymaganiom.	46 (26%)
Zazdrość wobec osiągnięć innych.	34 (19%)
Duża ilość materiału do nauki w krótkim czasie.	146 (82%)
Nowy sposób uczenia się.	115 (65%)
Silne, emocjonalne przeżywanie niepowodzeń.	48 (27%)
Trudne do zrozumienia treści zajęć.	68 (38%)
Łatwość męczenia się.	57 (32%)
Późne kończenie zajęć.	34 (19%)
Brak jasnych wymagań, zasad, co do sposobu uzyskania zaliczenia z różnych przedmiotów.	23 (13%)
Brak afirmacji indywidualności.	28 (16%)
Przekonanie, iż inni są zdolniejsi.	49 (26%)
Konieczność bycia samodzielnym: zakupy, pranie, zarządzanie czasem i finansami.	53 (30%)
Organizacja czasu między zajęciami (brak czasu na obiad, przerwy w czasie których nie wiadomo, co ze sobą zrobić).	139 (78%)
Tęsknota za bliskimi, przyjaciółmi (u studentów nie mieszkających w domu/mieście rodzinnym).	77 (43%)
Trudności z odnalezieniem się w nowych relacjach towarzyskich.	42 (24%)
Obawa przed nieznanym.	51 (29%)

Źródło: opracowanie własne.

ność u nich wystąpiła (od 1 - „nigdy” do 5 - „bardzo często”). Takim zestawem itemów przebadano grupę 80 studentów psychologii, aby odnaleźć te itemy, które były w ich opinii trudne do zrozumienia albo niejednoznaczne w zakresie treści. Badani nie stwierdzili żadnych dwuznaczności ani zbyt oczywistych treści itemów.

Sprawdzenie właściwości psychometrycznych dokonano na grupie 280 studentów pierwszego roku, różnych kierunków studiów, w wieku 19-22 lata. Czynnikiowa analiza pozycji itemów, przeprowadzona metodą głównych składowych, ujawniła 3 czynniki o wartościach własnych, większych od jedności (emocjonalne reagowanie, wyalienowanie w relacjach, przeciążenie wymaganiami). Pierwszy czynnik o wartości własnej 10,00 wyjaśnia 36,32% całkowitej wariancji, drugi czynnik o wartości własnej 2,73 wyjaśnia 9,1% całkowitej wariancji, zaś trzeci - o wartości własnej 1,83 - wyjaśnia 6,1%. Łącznie trzy czynniki wyjaśniają 51,52% zmienności. Na podstawie mocy dyskryminacyjnej wyeliminowano pozycje (twierdzenia), które najslabiej korelowały z ogólnym wynikiem (poniżej 0,31). Po wyeliminowaniu pozycji o słabych ładunkach czynnikowych (poniżej 0,42) pozostało 30 twierdzeń.

Wyodrębnione z macierzy interkorelacji trzy główne składniki zostały zrotowane w celu otrzymania największej wartości normalnego kryterium *Varimax*. Uzyskana macierz rotowanych składowych wskazywała na to, że niektóre itemy (11 i 23) korelowały istotnie z dwoma czynnikami. Na podstawie analizy ładunków czynnikowych otrzymano zredukowaną liczbę itemów, uzyskując zadowalającą trafność teoretyczną. Ostatecznie zredukowana Lista Trudności Studenckich, składająca się z 23 itemów pozwoliła na w miarę równomierne pokrycie każdego aspektu (skala - emocjonalne reagowanie składała się z 9 itemów, skala - wyalienowanie w relacjach z 8 itemów, skala - przeciążenie wymaganiami - 6 itemów). Tak skonstruowane narzędzie nazwano Kwestionariuszem Trudności Studenckich (KTS). Analiza interkorelacji między skalami trzywymiarowego psychologicznego narzędzia pomiarowego pozwoliła stwierdzić, że poszczególne skale mierzą odrębne aspekty trudności akademickich. Rzetelność pomiaru mierzona współczynnikiem zgodności wewnętrznej (alpha Cronbacha) dla poszczególnych skal KTS wyniosła: emocjonalne reagowanie 0,92; wyalienowanie w relacjach 0,90; przeciążenie wymaganiami 0,73. Obliczono również stałość pomiaru metodą powtarzania testu (*test-retest*). Zbadano dwukrotnie w odstępie 4 tygodni dwie grupy studentów ($N = 114$) i obliczono współczynniki korelacji między wynikami tych samych osób w dwóch różnych badaniach tym samym inwentarzem KTS. Wskaźnik stabilności krótkoterminowej w grupie polskich studentów był wysoki i wyniósł dla poszczególnych skal KTS: emocjonalne reagowanie 0,798; wyalienowanie w relacjach 0,789; przeciążenie wymaganiami 0,772. Tym samym należy uznać, że dane psychometryczne okazały się satysfakcjonujące. Uzyskano zadowalające współczynniki zgodności wewnętrznej (alpha Cronbacha) oraz stałości krótkoterminowej dla wszystkich skal KTS.

4. WYNIKI BADAŃ

Autorzy przebadali 1144 studentów, od 1 do 3 roku, kilkunastu uczelni wyższych w Polsce (między innymi w Warszawie, Gdańsku, Kielcach, Wrocławiu, Lublinie). Większość studentów rozpoczyna naukę w trybie trzyletnim, która kończy się licencjatem. Studenci kierunków np. prawo, psychologia czy medycyna podejmują pięcioletnie lub sześcioletnie studia, które kończą tytułem zawodowym magistra. Na poziomie uniwersyteckim kształcą się zdecydowanie więcej kobiet, niżeli mężczyzn. Ostatecznie do analiz przyjęto wyniki pochodzące od 1035 osób, ponieważ 109 osób nie kwalifikowało się do szacowania trudności akademickich studentów roku 1-3. Ukończyli oni wcześniej inny kierunek studiów i obecnie kontynuują studia na drugim kierunku lub podjęli studia na drugim poziomie studiów. Uczestnicy 1 roku stanowili 299 osób (60,5% kobiet; M wieku = 20,20 lat, $SD = 1,17$), 2 roku 359 osób (61,8% kobiet; M wieku = 21,18 lat, $SD = 1,18$) i 3 roku 377 osób (59,7% kobiet; M wieku = 22,15 lat, $SD = 1,66$). Studenci pierwszych trzech lat studiów ($N = 1035$) zostali przebadani Kwestionariuszem Trudności Studenckich KTS w celu porówna-

nia, zarówno rodzaju zgłaszanych przez nich trudności, jak również ich poziomu na poszczególnych latach edukacji²⁰. W tabeli 2 przedstawiono średnie wyniki oraz odchylenia standardowe dla wyników uzyskanych w trzech skalach KTS dla trzech grup studentów. Obliczenia przeprowadzono jednoczynnikową analizą wariancji.

Tabela 2. Wartości średnie, odchylenia standardowe oraz istotność różnic między średnimi w skalach Kwestionariusza Trudności Studenckich oraz istotność różnic między średnimi w grupach studentów 1, 2 i 3 roku

Skale Kwestionariusza Trudności Studenckich	Studenci 1 roku N = 299		Studenci 2 roku N = 359		Studenci 3 roku N = 377		Istotność różnic między studentami poszczególnych lat		
	M	SD	M	SD	M	SD	F	p	Test Dunnetta T3
Emocjonalne reagowanie	26,04	8,64	24,48	8,65	24,84	8,96	3,098	0,046	1-2*
Wyalienowanie w relacjach	18,15	6,87	17,26	6,67	17,94	6,99	1,313	0,270	
Przeciążenie wymaganiami	19,53	4,36	20,57	4,40	20,77	4,50	7,413	0,001	1-2**, 1-3***

Uwagi: istotności w teście *post-hoc* na poziomie: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$; $df_1 = 2$, $df_2 = 1032$

Źródło: opracowanie własne.

Analiza wariancji wskazuje na to, że między wynikami studentów pierwszego roku a studentów wyższych lat studiów, występują istotne statystycznie różnice w dwóch z trzech diagnozowanych aspektów trudności akademickich: emocjonalne reagowanie i przeciążenie wymaganiami. Studenci roku pierwszego w skali - emocjonalne reagowanie uzyskali istotnie wyższe wyniki niż studenci roku drugiego ($p < 0,05$), a jednocześnie studenci roku drugiego i trzeciego nie różnili się średnimi wynikami. Tym samym w dużym stopniu potwierdziły się przewidywania autorów badania, że studenci rozpoczynający studia potrzebują emocjonalnego wsparcia, aby mogli podołać m.in. obciążeniom związanym z rozpoczęciem nowego etapu nauki (i w jakimś sensie nowego etapu życia), rozłąką z rodziną i rówieśnikami (wielu studentów przyjeżdża na uniwersytet z różnych regionów Polski), koniecznością zawiązania nowych relacji z rówieśnikami oraz negatywnymi emocjami (stresem) związanymi z pytaniem „poradzę sobie czy nie poradzę sobie z wymaganiami na uniwersytecie?”.

W skali -przeciążenie wymaganiami otrzymano wyniki odwrotne od przewidywanych, a mianowicie najniższe wyniki uzyskali studenci roku pierwszego. Stwier-

20 J. Iskra, W. Klinkosz, op. cit., s. 87-123.

dzono istotne różnice a) między studentami pierwszego i drugiego roku studiów ($p < 0,01$) oraz b) między studentami pierwszego i trzeciego roku ($p < 0,001$). Takie wyniki wskazują na to, że studenci w kolejnych latach edukacji odczuwają coraz większą presję dążenia do sukcesu akademickiego, czują się przytłoczeni zajęciami i w mniejszym stopniu radzą sobie z zadaniami akademickimi. Czy wynika to ze zmęczenia studiami? Autorzy badań nie są w stanie odpowiedzieć na to pytanie bez przeprowadzenia dodatkowego wywiadu. Niemniej wyniki świadczą jednoznacznie, że studenci drugiego i trzeciego roku studiów gorzej radzą sobie z wymaganiami edukacyjnymi (być może również z tymi dotyczącymi dnia codziennego), czują się niepewni, brak im dystansu do obowiązków związanych z nauką, w porównaniu do tych, którzy pierwsze egzaminy w sesji zimowej mają już za sobą. Może to również wynikać ze zwiększającej się ilości godzin zajęć i wymagań oraz oczekiwań na kolejnych latach studiów.

Porównanie studentów trzech pierwszych lat nauki na uniwersytecie wykazało zmianę w poziomie przeżywanego stresu. Poziom „emocjonalnego reagowania” pozostawał na najniższym poziomie u „starszych” studentów (2 i 3 roku). Studenci pierwszego roku studiów w porównaniu do słuchaczy roku 2 i 3 silniej odczuwali negatywne emocje związane z rozpoczęciem nowego etapu nauki. Natomiast w najmniejszym stopniu czuli się przeciążeni wymaganiami w porównaniu do uczestników roku drugiego i trzeciego. Jednakowo natomiast, na wszystkich trzech pierwszych latach, studenci dobrze radzili sobie w relacjach społecznych i nie czuli się wyalienowani w środowisku akademickim. Oznacza to, że dobrze współpracowali z rówieśnikami i kadrą uniwersytecką, potrafili nawiązywać nowe relacje interpersonalne z rówieśnikami. Brak różnic między studentami trzech lat świadczy o dobrej integracji ze środowiskiem akademickim, czyli prawidłowym społecznym przystosowaniu tych, którzy rozpoczęli po raz pierwszy studia.

PODSUMOWANIE

Wyzwania i ewentualne perturbacje są powszechnym doświadczeniem studentów. Podwyższony poziom przeżywanego trudności i nieumiejętność poradzenia sobie z nimi może skutkować problemami w zachowaniu albo przedwczesnym zakończeniem edukacji na poziomie wyższym. Sposób radzenia sobie z wymaganiami akademickimi w dużym stopniu zależy m.in. od poczucia własnej skuteczności i oceny własnych możliwości, motywacji do nauki, wsparcia społecznego, optymizmu, umiejętności radzenia sobie ze stresem, inteligencji oraz poziomu wykształcenia.

Analiza przeprowadzonych badań wskazuje, że potrzebna jest troska i podjęcie wzmożonych wysiłków na rzecz udzielania wsparcia studentom pierwszego roku studiów w zakresie emocjonalnego reagowania i „alienacji społecznej” oraz kontynuowanie wsparcia poprzez integrowanie programów dotyczących skutecznego

radzenia sobie z trudnościami przez wszystkie lata na uczelni wyższej. Sposób radzenia sobie z wymaganiami akademickimi, umiejętność radzenia sobie ze stresem i negatywnymi emocjami oraz umiejętność nawiązywania nowych relacji międzyosobowych ma ważne implikacje dla dobrostanu fizycznego, psychicznego, behawioralnego i akademickiego²¹.

Dla władz uczelni wyższych powinny być ważne kwestie dotyczące trudności przeżywanych przez studentów, zwłaszcza że nieumiejętność poradzenia sobie z nimi może przyczyniać się do podejmowania przez studentów prób samobójczych lub zachowań autodestrukcyjnych. Przegląd literatury pokazuje, że jest niewiele badań dotyczących trudności doświadczanych przez studentów, znacznie więcej badań poświęcono używaniu substancji psychoaktywnych i przejawianiu zachowań destrukcyjnych²². Widząc potrzebę badania trudności doświadczanych przez studentów pierwszych trzech lat studiów, autorzy dokonali analizy egzystencjalnej zgłaszanych trudności, a następnie przygotowali standaryzowane narzędzie – Kwestionariusz Trudności Studenckich. Opierając się na zgromadzonych danych oceniono zmiany w nasileniu trzech rodzajów trudności doświadczanych przez studentów uczelni wyższych w Polsce, rozpoczynających po raz pierwszy edukację na poziomie uniwersyteckim oraz kontynuujących ją przez kolejne dwa lata.

BIBLIOGRAFIA

1. Brougham R. R., Mendoza C. M., Miller J. R., *Stress, sex differences, and coping strategies among college students*, „Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues”, 2009, nr 28, s. 85-97.
2. Byra S., Parchomiuk M., *Osobowościowe i społeczne uwarunkowania radzenia sobie ze stresem przez studentów pierwszego roku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009.

-
- 21 R. R. Brougham, C. M. Mendoza, J. R. Miller, *Stress, sex differences, and coping strategies among college students*, „Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues”, 2009, nr 28, s. 85-97; K. J. Edwards, P. J. Hershberger, R. K. Russell, R. J. Markert, op. cit., s. 76-86; M. Monnier, *Difficulties in Defining Social-Emotional Intelligence, Competences and Skills - a Theoretical Analysis and Structural Suggestion*, „International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET)”, 2015, nr 1, s. 59-84; M. E. P. Seligman, R. M. Ernst, J. E. Gillham, K. Revich, M. Lindkins, *Positive education: positive psychology and classroom interventions*, „Oxford Review of Education”, 2009, nr 35, s. 293-311; I. y Aprendizaje, S. Postigo-Zegarra, K. Schoeps, I. Montoya-Castilla, A. Escarti, *Emotional education program for adolescents (PREDEMA): evaluation from the perspective of students and effects on socio-affective competences*, „Journal for the Study of Education and Development”, 2019, nr 2, s. 303-336; A. Youde, *Tutor Emotional Competences Valued by Learners in a Blended Learning Context*, „European Journal of Open, Distance and e-Learning”, 2016, nr 2, s. 81-97.
 - 22 M. Clark, V. Gritesenko, J. S. Bonnici, T. Marinova, A. Reznik, R. Isralowitz, *Psychology Student Attitudes and Beliefs Toward Cannabis for Mental Health Purposes: a Cross National Compariso*, „International Journal of Mental Health and Addiction”, 2021, nr 19, s. 1866-1874.

3. Clark M., Gritesenko V., Bonnici J. S., Marinova T., Reznik A., Isralowitz R., *Psychology Student Attitudes and Beliefs Toward Cannabis for Mental Health Purposes: a Cross National Comparison*, „International Journal of Mental Health and Addiction”, 2021, nr 19, s. 1866-1874.
4. Cottrell S., *Podręcznik umiejętności studiowania*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2007.
5. De la Fuente A., Chang E. C., Cardeñoso O., Chang O. D., *The psychological impact of social problem solving under stress in adults: Debased life satisfaction, heightened depressed mood, or both?*, „Personality and Individual Differences”, 2019, nr 146, s. 46-52.
6. Dusselier L., Dunn B., Wang Y., Shelley M., Whalen D., *Personal, health, academic, and environmental predictors of stress for residence hall students*, „Journal of American College Health”, 2005, nr 54, s. 15-25.
7. Edwards K. J., Hershberger P. J., Russell R. K., Markert R. J., *Stress, negative social exchange, and health symptoms in university students*, „Journal of American College Health”, 2001, nr 50, s. 76-86.
8. El-Ghoroury N. H., Galper D. I., Sawaqdeh A., Bufka L. F., *Stress, coping, and barriers to wellness among psychology graduate students*, „Training and Education in Professional Psychology”, 2012, nr 6, s. 122.
9. Fredrickson B. L., *Naukowe podejście do emocji, które pozwala zmienić jakość życia*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2011.
10. Goldsmith R. E., Flynn L. R., Kim W. M., *Age and gender differences in self-image: a cross-cultural study*, „Journal of Social Behavior and Personality”, 2001, nr 1, s. 35-52.
11. Henton J., Lamke L., Murphy C., Haynez L., *Crisis reactions of college freshmen as a function of family support systems*, „The Personnel and Guidance Journal”, 1980, nr 58, s. 508-511.
12. Holmes T. H., Rahe R. H., *The social readjustment rating scale*, „Journal of Psychosomatic Research”, 1967, nr 11, s. 213-218.
13. Iskra J., *Sposoby radzenia sobie z trudnościami przez studentów*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.
14. Iskra J., Klinkosz W., *Trudności doświadczane przez studentów. Metoda pomiaru i możliwości pomocy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020.
15. Lazarus R. S., Folkman S., *Stress. Appraisal and coping*, Springer, New York 1984.
16. Lee J., Chang E. C., Lucas A. G., Hirsch J. K., *Academic motivation and psychological needs as predictors of suicidal risk*, „Journal of College Counseling”, 2019, nr 22, s. 98-109.
17. Łukaszewski W., *Koncepcje sytuacji trudnych: krok naprzód czy krok wstecz?*, „Czasopismo Psychologiczne”, 2015, nr 21, s. 33-38.
18. Monnier M., *Difficulties in Defining Social-Emotional Intelligence, Competences and Skills - a Theoretical Analysis and Structural Suggestion*, „International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET)”, 2015, nr 1, s. 59-84.
19. Pritchard M. E., Wilson G. S., Yamnitz, B., *What predicts adjustment among college students? A longitudinal panel study*, „Journal of American Health”, 2007, nr 56, s. 15-21.
20. Seligman M. E. P., Ernst R. M., Gillham J. E., Revich K., Lindkins M., *Positive education: positive psychology and classroom interventions*, „Oxford Review of Education”, 2009, nr 35, s. 293-311.
21. Sprangler G., Pekrun R., Kramer K., Hofmann H., *Students` emotions, physiological reactions, and coping in academic exams*, „Anxiety, Stress and Coping”, 2002, nr 15, s. 413-432.
22. Terry D. J., *Determinants of coping: the role of stable and situational factors*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 1994, nr 66, s. 895-910.
23. y Aprendizaje I., Postigo-Zegarra S., Schoeps K., Montoya-Castilla I., Escartí A., *Emotional education program for adolescents (PREDEMA): evaluation from the perspective of students and effects on socio-affective competences*, „Journal for the Study of Education and Development”, 2019, nr 2, s. 303-336.

24. Youde A., *Tutor Emotional Competences Valued by Learners in a Blended Learning Context*, "European Journal of Open, Distance and e-Learning", 2016, nr 2, s. 81-97.
25. Zimbardo P. G., Johnson R.L., McCann V., *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, t. 5, PWN, Warszawa 2010.

dr Krzysztof Wereszczyński

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

ORCID 0000-0002-0219-3577

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 25–49

WYBRANE ASPEKTY PRAWNE I AKSJOLOGICZNE ODPOWIEDZIALNOŚCI DYSCYPLINARNEJ NAUCZYCIELI /

*SELECTED LEGAL AND AXIOLOGICAL ASPECTS OF TEACHERS
DISCIPLINARY RESPONSIBILITY*

STRESZCZENIE

W oparciu o ogólne cechy prawne autor dokonuje charakterystyki odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli. Wskazuje na aksjologiczne korzenie zapisów prawa poparte orzecznictwem sądów powszechnych. Dokonuje analizy takich zagadnień jak wychowawcze cele karania nauczycieli, będące istotą wykonywania publicznych zadań zaleconych przez państwo; możliwości wychowania człowieka dorosłego i kwestii moralnych wymagań stawianych kandydatom do zawodu. Rezultatem rozważań są postulaty oparcia koncepcji odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli na założeniach personalizmu etycznego oraz stworzenie dwóch procedur postępowania przed komisjami dyscyplinarnymi.

SŁOWA KLUCZE: odpowiedzialność; dyscyplina; aksjologia; nauczyciel; personalizm etyczny.

ABSTRACT

The author, based on general legal characteristics the disciplinary responsibility of teachers. He points to the axiological roots of the provisions of the law supported by the jurisprudence of common courts. It analyses such issues as the educational goals of punishing teachers, which are the essence of performing public tasks recommended by the state. Opportunities for the upbringing of an adult and the issue of moral requirements for candidates for the profession. The result of the deliberations are po-

stulates based on the assumptions of ethical personalism of the concept of disciplinary responsibility of teacher and the creation of two procedures for proceeding before disciplinary committees.

KEY WORDS: disciplinary responsibility; axiology; teacher; ethical personalism.

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł opiera się na klasyfikacji cech prawnych, określonych przez Radosława Giętkowskiego w książce pt.: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*¹. Jest to jedna z nielicznych publikacji, omawiająca zagadnienie odpowiedzialności dyscyplinarnej w całościowej perspektywie. W środowisku nauczycielskim wiedza i świadomość dotycząca tego rodzaju odpowiedzialności jest niska². Choć ostatnie lata przynoszą zmiany w tym obszarze, to upowszechnianiu wiedzy nie służy złożoność zagadnienia i nieliczne publikacje poświęcone roli i powiązaniu odpowiedzialności dyscyplinarnej z systemem etycznym, obowiązującymi normami społecznymi i postawami moralnymi. Wskazuje to na palącą potrzebę wypełnienia niniejszej luki, ponieważ nauczyciele nie posiadają elementarnej wiedzy w zakresie etyki normatywnej, moralności³ i prawa.

Postępowanie dyscyplinarne, jak często możemy przeczytać w uzasadnieniach do wyroków sądów powszechnych, ma charakter represyjny⁴. Jednak należy zwrócić uwagę na rozumienie tej represyjności. Celem odpowiedzialności dyscyplinarnej nie może być zadanie określonej dolegliwości, lecz spowodowanie by sprawca wykonywał jeszcze lepiej zadania publiczne, stawiane przed szkołą⁵. Mówiąc inaczej, zasadniczym celem powinno być wychowanie nauczycieli, tak by swoje zadania, bycia wzorcem czy autorytetem moralnym, wykonywali jeszcze lepiej niż dotychczas. Nie dotyczy to osób, które popełniły czyny dyskwalifikujące ich jako wychowawców (np. pedofilia, narażenie uczniów na utratę zdrowia lub życia itp.). Najczęściej delikty te są ścigane równolegle na gruncie prawa powszechnego.

1 R. Giętkowski, *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2013.

2 Autor jest trzecią kadencją (2007-2011, od 2015 r.) członkiem Komisji Dyscyplinarnej dla Nauczycieli przy Wojewodzie Wielkopolskim. Stanowisko jest oparte na doświadczeniach związanych z prowadzeniem spraw dyscyplinarnych i realizacją szkoleń dla nauczycieli z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej dla nauczycieli.

3 Autor rozróżnia etykę od moralności, zgodnie ze stanowiskiem J. Homplewicza, *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2000, s. 15-16.

4 Wyrok Sąd Apelacyjny w Katowicach z dnia 25 stycznia 2019 r. III APa 59/18.

5 R. Giętkowski, op. cit., s. 60.

Na gruncie doktryny prawa nie ma zgodności, do jakiej gałęzi prawa należy zaliczyć odpowiedzialność dyscyplinarną. Jest ona łączona z prawem karnym, administracyjnym, prawem pracy, czy określana jako dział międzygałęziowy. R. Giętkowski opowiada się za przyporządkowaniem jej do nowej gałęzi prawa zwanej publicznym prawem ustrojowym⁶. W przypadku odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli mamy powiązanie w postaci zapisów Karty nauczyciela, wprost odsyłających do artykułów z Kodeksu karnego⁷. Stąd można wnioskować, że zamiarem prawodawcy było zaliczenie odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli do gałęzi prawa karnego.

Dane związane z wprowadzonymi regulacjami prawnymi w 2016 i 2021r.⁸ pozwalają na określenie liczby wniosków wpływających do rzeczników dyscyplinarnych. W uzasadnieniu do zmiany ustawy przedstawiono informacje, wskazujące na wzrost liczby zgłoszeń dotyczących wprowadzonych wcześniej regulacji w ustawie. Od 1 września 2019 r. w art. 75 Karty nauczyciela wprowadzono wymóg zgłoszenia w ciągu 3 dni do rzecznika dyscyplinarnego faktu naruszenia praw lub dóbr dziecka. Nowelizacją ze stycznia 2021 r. wydłużono ten termin do 14 dni. W uzasadnieniu do tej zmiany podano dane dotyczące liczby zawiadomień wpływających do rzeczników dyscyplinarnych. W 2018 r. było ich 728, a w 2019 r. 1020. Jednocześnie liczba zawiadomień dotyczących czynów naruszających prawa i dobra dziecka w 2018 r. wynosiła 443, a w 2019 r. 720⁹. Według autora sytuacja ta wynika ze słabego przygotowania dyrektorów i nauczycieli w zakresie wiedzy o etyce i braku umiejętności oceny moralnej konkretnych sytuacji. Często zgłoszenia dokonywane były „na wyrost” ze względu na presję czasu i trudność oceny sytuacji oraz jej kwalifikacji moralnej¹⁰. Autor, pracując w Komisjach Dyscyplinarnych dla Nauczycieli, wielokrotnie był świadkiem dyskusji na temat braku przykładów i pogłębionych interpretacji rozumienia godności zawodu nauczycielskiego, dobra dziecka czy rzetelności wykonywania zawodu nauczycielskiego.

Przegląd publikacji dotyczących odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli prowadzi do wniosku, że zdecydowana większość autorów skupia się przede wszystkim na aspektach prawnych, dotyczących bezpośrednio przebiegu postępowania wyja-

6 Ibidem, s. 61-71.

7 Ustawa z dnia 26 stycznia 1986 r, Karta Nauczyciela (Dz. U. z 2019 poz. 2215 ze zm.), art. 85i ust.1.

8 Wydanie rozporządzenia z dnia 25 maja 2016 r. Ministra Edukacji Narodowej w sprawie szczegółowego trybu prowadzenia postępowania wyjaśniającego i dyscyplinarnego wobec nauczycieli oraz wznawiania postępowania dyscyplinarnego (Dz. U. z 2016 r., poz. 741 ze zm.) oraz wydanie ustawy o zmianie ustawy Karta nauczyciela i innych ustaw (Dz. U. z 2021 r. poz. 4), <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=679>; [dostęp: 08.08.2021].

9 Ustawa o zmianie ustawy Karta nauczyciela i innych ustaw (Dz. U. z 2021 r. poz. 4), Uzasadnienie, s. 5: <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=679>; [dostęp: 08.08.2021].

10 Na podstawie doświadczeń własnych autora oraz wiedzy uzyskanej w trakcie szkoleń ok. 700 nauczyciel z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej.

śniającego i przed komisją. W sposób ogólnikowy traktowane są takie elementy jak cele odpowiedzialności/karania, głębsza analiza katalogu czynów mających charakter deliktu dyscyplinarnego, opieranie się na uzasadnieniach wyroków sądowych z równoczesnym pominięciem pogłębionych rozważań i uzasadnień o charakterze etycznym i moralnym, całkowity brak wątków edukacyjnych dotyczących przygotowania nauczycieli do zawodu, doksztalcania czy doskonalenia w trakcie pracy w zakresie kształtowania postaw i umiejętności dokonywania ocen moralnych¹¹. Problematyka odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli, jeśli jest poruszana w podręcznikach akademickich, to umieszczana jest w zagadnieniach określanych mianem prawa oświatowego i jej omówienie zazwyczaj polega na przedstawieniu procedur lub ogólnym odwołaniu się do takich zwrotów jak: zachowania naganne, godność zawodowa czy nieposzlakowane zachowanie¹².

1. PRÓBA „UCIEZKI” OD AKSJOLOGICZNEGO CHARAKTERU PRACY NAUCZYCIELA

Od przynajmniej dwudziestu lat powszechnym stało się zastępowanie terminu wychowania pojęciem edukacji. W latach 90-tych XX w. „pojawił się” edukatorzy zamiast nauczycieli dorosłych. Podobne zabiegi zaczęto stosować w przypadku działań o charakterze czysto wychowawczym, posługując się na przykład zwrotami: wychowanie patriotyczne czy edukacja patriotyczna, wychowanie obywatelskie czy edukacja obywatelska. Tak jakby można było rozdzielać te silnie związane – choćby na gruncie aksjologicznym – obszary wychowania. Tego typu zabiegi można określić jako próby zawężania rozumienia wychowania przez odwołanie się do konkretnego obszaru np. edukacji elementarnej, edukacji filologicznej czy edukacji matematycznej. Mamy swoiste ograniczanie znaczenia terminu wychowawca na rzecz nauczyciela¹³. Współcześnie, w polskiej szkole określenie wychowawca rozumiane jest jako pełnienie funkcji opiekuna konkretnej klasy. Wielu nauczycieli wręcz nie kojarzy swojej pracy z wykonywaniem zadań wychowawczych. Pod koniec lat 90-tych część środowisk nauczycielskich otwarcie podważało wykonywanie obowiązków wychowawczych wobec uczniów w trakcie na-

11 L. Jaworski, *Odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli*, w: „PORADNIK Oświatowy”, INFOR nr11(86)/2016; R. Lorens, *Odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli*, <https://www.mac.pl/aktualnosci/odpowiedzialnosc-dyscyplinarna-nauczycieli>, [dostęp: 08.08.2021]; T. Konarska, *Szkolne prawo pracy. Poradnik dyrektora szkoły*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010; *Odpowiedzialność porządkowa a odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli*, wyboru dokonała L. Marciniak, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015.

12 P. Ziółkowski, *Pedeutologia. Zarys problematyki*, Bydgoszcz 2016; https://kpbc.umk.pl/Content/180818/PDF/pz-pedeutologia_druk2.pdf, [dostęp: 18.08.2021]; H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008; J. Szempruch, *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.

13 K. Olbrycht, *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*, „Pedagogia” Christiana, 1/29(2012); [//rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/8551/1/Olbrycht_Wychowanie_do_wartosci_w_centrum.pdf](http://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/8551/1/Olbrycht_Wychowanie_do_wartosci_w_centrum.pdf); [dostęp: 13.07.2021].

uczania przedmiotu. Obecnie, sporadycznie takie poglądy są artykułowane, jednak wielu nauczycieli nadal postrzega swoją rolę i sposób wykonywania zawodu w kategoriach *dobrego rzemieślnika*¹⁴. Innym przykładem jest rozpowszechniona i wręcz obowiązkowa tzw. operacjonalizacja celów nauczania. Od lat 90-tych XX w., szczególnie w okresie wdrażania tzw. reformy systemu oświaty Handkego¹⁵, obowiązkowy stał się zabieg polegający na czynnościowym zapisie celów kształcenia, szczegółowo określającym osiągnięcia uczniów. Wadą tego rozwiązania, opisaną w podręcznikach dydaktyki ogólnej¹⁶, jest niemożliwość zapisania w ten sposób celów o charakterze wychowawczym. Doprowadziło to do zaniechania ich formułowania. Obserwowana dominacja pragmatyzmu w pracy nauczyciela polegająca na skupieniu się na treściach, metodyce przedmiotowej, kształceniu kompetencji czy kwestii organizacyjnych procesu kształcenia itp., jest przejawem swoistego dogmatyzmu empirycznego¹⁷. Wyrażanym najczęściej w sytuacji zetknięcia się z teorią, jej całkowitą negacją jako nieprzydatną w pracy nauczyciela¹⁸. Trudność w formułowaniu i ogólny charakter celów, brak przygotowania do tego istotnego zadania spowodowała, że przez ostatnie dwadzieścia lat cele w tym zakresie jeśli są konkretyzowane, to formułowane są *pro forma*. To kolejny element rzeczywistości szkolnej będący swoistą ucieczką od aksjologicznego określania charakteru pracy nauczyciela. Poza brakiem właściwego przygotowania, sytuacja ta wynika z częstego kojarzenia wychowania z urabianiem człowieka czy ograniczaniem jego wolności. W przekonaniu nauczycieli, ale i w przestrzeni publicznej powszechnie jest promowanie wolności będącej raczej „widzimisizmem”¹⁹. W przypadku polskim, jest to ewidentna spuścizna epoki komunistycznej, w której celowo ograniczano w systemie oświaty i szkolnictwa wyższego edukację w zakresie etyki i moralności.

Jednak najbardziej niepokojącym aspektem poruszanego zagadnienia jest brak wiedzy nauczycieli na temat polskiego, pedagogicznego dorobku teoretycznego. Nie można prowadzić skutecznego procesu kształcenia bez zrozumienia roli jaką odgrywają w nim wartości. Praktycyzm nauczycielskiego myślenia, mający charakter dogmatyczny, wskazuje również na brak zrozumienia związków i zależności teorii

14 Na podstawie własnych doświadczeń. Autor posiada ponad 20-letnie doświadczenie w doskonaleniu nauczycieli, jest autorem ponad 30 programów szkoleń z zakresu dydaktyki, kształcenia na odległość, wychowania do wartości, dydaktyk szczegółowych, odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli.

15 Określenie pochodzi od nazwiska Ministra Edukacji Narodowej w rządzie J. Buzka - Mirosława Handkego, który przeprowadził reformę systemu oświaty wprowadzając min. Gimnazja.

16 Zob. J. Pólturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, wydawnictwo NOVUM, Płock 2002, s. 77-79.

17 Termin używany za W. Chudym: A. Szudra, *Pedagogika godności. Etyka pedagogiczna w ujęciu Wojciecha Chudego*, s. 117, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/38483/edition/33206/content?>, [dostęp: 14.07.2021].

18 Na podstawie wiedzy zdobytej przez autora w trakcie pracy z nauczycielami i dyrektorami szkół.

19 J. Homplewicz, *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 200, s. 13-14.

i praktyki. Powszechne odcinanie się nauczycieli od teorii, szczególnie w zakresie filozofii wychowania, jest nie tylko znakiem czasów, ale jednoznaczną porażką polskiego systemu kształcenia wyższego. Po 1989 r. wielu polskich pedagogów, również dydaktyków, prowadziło badania i publikowało teksty oraz książki wykazujące na palącą potrzebę oparcia polskiego systemu oświaty na aksjologicznych podstawach, wykazując ontyczne związki wartości, wychowania, nauczania i uczenia się. Do najważniejszych publikacji zaliczamy podręczniki teorii wychowania²⁰. Wśród autorów innych publikacji znajdziemy: Kazimierza Denka, Tadeusza Lewowickiego, Franciszka Adamskiego, Krystynę Chałas, Janusza Gajdę, Mieczysława Łobockiego, Janusza Homplewicza, Katarzynę Olbrycht, Ryszarda Jedlińskiego, Janinę Kostkiewicz, i wielu innych. Wszyscy przywoływani wyżej autorzy za fundament wychowania przyjmują wartości, które są sensem i istotą wychowania²¹. Nie tylko rdzeniem, ale bez nich po prostu nie ma wychowania. Związek ten nie wymaga uzasadniania, bo został potwierdzony również przez autorów publikacji niepolskojęzycznych, do których odwołania znajdziemy choćby w przytoczonych wyżej teoriach wychowania. Autor w tej publikacji przyjmuje szerokie rozumienie wychowania w duchu starożytnej *paidei*.

Kolejnym ważnym kontekstem poruszanej problematyki jest związek wychowania, nauczania i uczenia. Ludzie obcując ze sobą zawsze wpływają siebie. Bez względu na dzielące ich różnice, intencje i cele. Nauczyciel wychowuje ucznia w każdej sytuacji i za pośrednictwem komunikatów werbalnych, jak i niewerbalnych. Związek tych trzech czynności ma charakter ontyczny i nierozzerwalny, bez względu na panujące mody czy tendencje w praktyce edukacyjnej. Cele nauczania i uczenia się są w swej naturze zakorzenione w systemie aksjologicznym. Wszystko co czyni nauczyciel i uczeń w szkole ma swoje źródła w przyjętych celach. Celem pedagogiki, a zatem i nauczania szkolnego, jest rozwój człowieka pod każdym względem²². W zakresie postaw, wiedzy i umiejętności, które są ze sobą powiązane. Dlatego, opisane powyżej postawy nauczycieli dotyczące swoistej „ucieczki” od aksjologicznego wymiaru pracy, są postawami nieuzasadnionymi i szkodliwymi, również dla nich samych.

Jedną z cech odpowiedzialności dyscyplinarnej jest jej behawioralny charakter. Opierając się na powyższych konstatacjach autor swoje dalsze rozważania opiera na zało-

20 A. M. de Tchorzewski, *Wstęp do teorii wychowania*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018; B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015; J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, Olsztyńska Szkoła wyższa im. Józefa Rusieckiego, Olsztyn 2008, wydanie 7; M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010; L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2012; M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.), *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty*, t. 1-5, GWP, Gdańsk 2007-2008.

21 Zob. J. Szempruch, op. cit., s. 259.

22 J. Pólturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, wydawnictwo NOVUM, Płock 2002, s. 47-62.

zeniach personalizmu etycznego, postrzegającego jednostkę ludzką jako istotę daną i zadaną normatywnie. Mogącą przez swoje czyny budować lub degradować swoją osobowość²³. Wychowanie człowieka w teorii, postrzegane jest jako proces nieskończony, ciągły i trwający przez całe życie. Stawanie się człowiekiem to zadanie całościowe, szczególnie istotne w przypadku rozważań dotyczących nauczycieli jako wychowawców, to proces bezwzględnie związany z godnością istoty ludzkiej. Godność ta, to norma moralna warunkująca ludzkie czyny²⁴. Mimo behawioralnego systemu odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli, uzasadnienia orzeczeń powinny być zawsze wywodzone z określonego systemu aksjologicznego, a nie ograniczające się do przywołania samych wartości. Czyni tak również Ministerstwo Edukacji Narodowej w swoich interpretacjach, co pozwala zaryzykować tezę o braku głębszego zakorzenienia przez prawodawcę w konkretnym systemie aksjologicznym odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli²⁵. Posługiwanie się ogólnymi terminami jak np. obowiązujące zasady życia społecznego, czy społecznie przyjęty system wartości to potwierdzają. Kara dyscyplinarna ma za zadanie wykluczyć ponowne, mające charakter deliktu, zachowania nauczyciela. W związku z powyższym można uznać, że ma zadanie wychowawcze. Dlatego wpisuje się z w koncepcje personalizmu etycznego. Jednym z głównych jego założeń jest stawanie się człowieka coraz doskonalszą istotą pod względem moralnym. Zadaniem istoty ludzkiej, zwanym samowychowaniem, jest budowanie swojej godności jako naczelniej wartości i kryterium wszelkich czynów ludzkich²⁶.

Zawód nauczyciela należy do specyficznej profesji. Wynika to z licznych funkcji przypisywanych mu przez społeczeństwa na przestrzeni wieków. Jako jeden z najstarszych zawodów, w naturalny sposób wzbudzający szerokie zainteresowanie społeczne. Dziecko, tak z perspektywy rodzica, jak i społeczeństwa, jest otaczane największą troską i opieką. Dlatego wymagania jakie stawiane są przed nauczycielami mają inny, znaczenie szerszy charakter, niż wobec przeciętnego obywatela. Jest to efektem nierozłączności działań o charakterze wychowawczym i dydaktycznym. Nie ma możliwości, by relację nauczyciel-uczeń ograniczyć jedynie do przekazywania wiedzy i kształcenia umiejętności. Nauczyciel naucza i wychowuje całym sobą²⁷. Bez względu na to, czy czyni to w sposób świadomy czy nieświadomie, procesy te są nierozłączne.

23 A. Szudra, op. cit., s. 11.

24 Ibidem, s. 118-119. J. Pólturzycki, op. cit., s. 54, M. de Tchorzewski, op. cit., s. 193, 206-2010.

25 Jednym z przykładów jest odpowiedź na interpelację poselską nr 34666, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/interpelacja.xsp?documentId=C3D17BF7FC7E1689C1257EC80049D0A4>, [dostęp: 04.08.2021].

26 A. Szudra, op. cit., s. 119-120.

27 B. Śliwerski, *Myśleć jak pedagog*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010, s. 25-26.

Na gruncie nauk pedagogicznych rozważaniami nad zasadami i powinnościami etycznymi nauczyciela zajmuje się deontologia nauczycielska, która jest silnie zakorzeniona w aksjologii, etyce i pedeutologii. Z tej perspektywy, jako podstawowe powinności etyczne wymieniono: godność, prawość i odpowiedzialność. Nauczyciel ma obowiązki i powinności wobec: 1. uczniów, 2. siebie i zawodu, 3. innych nauczycieli, 4. społeczeństwa. Odpowiedzialność rozumiana jest wielopłaszczyznowo tj. za grupę uczniowską i za pojedynczego ucznia. Szczególnie zwraca się uwagę na odpowiedzialność wewnętrzną nauczyciela przed samym sobą. Nauczyciel powinien być pociągnięty do odpowiedzialności w sytuacji, gdy świadomie postępuje niezgodnie z wartościami. Czyli dochodzi do rozbieżności między wymaganiami profesjonalnego działania, które bezwzględnie muszą być oparte na normach etycznych, a podejmowanymi działaniami. Kształtowanie kompetencji moralnych powinno być cechą osobniczą. Ich rozwój zależy od ciągłej samokontroli, konsekwencji i zdyscyplinowania nauczyciela. Miernikiem i punktem odniesienia są w tej sytuacji wartości moralne. Do najważniejszych sprawności moralnych służących rozwojowi zaliczono: autokreatywność, samodyscyplinę, sumienność, pracowitość²⁸.

2. CECHY PRAWNE ODPOWIEDZIALNOŚCI DISCYPLINARNEJ NAUCZYCIELA

Pierwszą cechą prawną odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczyciela jest jej ustawowy charakter. W przypadku zawodu nauczycielskiego reguluje to Karta nauczyciela. Osoby podlegające ustawie zostały wymienione w artykule 1. Zaliczeni do nich zostali nauczyciele pracujący w publicznych²⁹ przedszkolach, szkołach, placówkach i placówkach doskonalenia nauczycieli, zakładach poprawczych, schroniskach dla nieletnich, publicznych kolegiach pracowników służb społecznych. Kolejną grupą są nauczyciele mianowani i dyplomowani, pracujący na stanowiskach wymagających kwalifikacji pedagogicznych, czyli urzędach organów administracji rządowej, kuratoriach oświaty, specjalistycznych jednostkach nadzoru, Centralnej Komisji Egzaminacyjnej i Okręgowych Komisjach Egzaminacyjnych, organach sprawujących nadzór nad zakładami poprawczymi, schroniskami dla nieletnich, szkołami przy zakładach karnych. Kolejna grupa to nauczyciele zatrudnieni w publicznych szkołach i zespołach szkół polskich, funkcjonujących przy przedstawicielstwach dyplomatycznych, urzędach konsularnych i przedstawicielstwach wojskowych RP. Nauczyciele pracujący w szkołach za granicą i skierowani przez Ministra Edukacji i Nauki do pracy w szkołach działających na podstawie Konwencji o Statucie Szkół Europejskich, sporządzonej w Luksemburgu dnia 21 czerwca 1994 r. Artykuł 1. obejmuje również nauczycieli zatrudnionych w publicznych placówkach doskonalenia nauczycieli o zasięgu ogólnopolskim, publicznych placówkach doskonalenia

28 *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, tom I, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 640-643.

29 Tj. prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego i ministerstwa.

nauczycieli szkół artystycznych, publicznych placówkach doskonalenia nauczycieli przedmiotów zawodowych o zasięgu ogólnokrajowym. Następną grupą nauczycieli to osoby pracujące w przedszkolach i innych formach wychowania przedszkolnego, szkołach i placówkach prowadzonych przez osoby fizyczne i osoby prawne nie będące jednostkami samorządu terytorialnego (JST). Nauczyciele urlopowani do pracy w związkach zawodowych. Instruktorzy i kierownicy praktycznej nauki zawodu zatrudnieni w podmiotach nie będących JST, osobami prawnymi czy fizycznymi. Pracownicy Ochotniczych Hufców Pracy wychowawcy, pedagodzy i osoby na stanowiskach kierowniczych, osoby wykonujące pracę dydaktyczną i wychowawczą w wymiarze co najmniej 50% czasu pracy³⁰.

Karta nauczyciela określa w sposób ogólny czyny, które podlegają odpowiedzialności dyscyplinarnej. Nauczyciel może być pociągnięty do odpowiedzialności dyscyplinarnej za uchybienie godności zawodu nauczycielskiego, obowiązkowi zapisanym w art. 6 Karty nauczyciela oraz za czyn naruszający dobro i prawa dziecka. Tak stanowi treść artykułu 75 ust. 1 i 2a Karty nauczyciela. Zapisy te są w zgodzie z kolejną ogólną cechą odpowiedzialności dyscyplinarnej, a mianowicie z zasadą wymogu zapisania w ustawie czynów, za które nauczyciel może być ukarany zgodnie z zasadą *nullum delictum sine lege scripta*. Należy jednak zwrócić uwagę na ważną cechę tych zapisów. Tak samo jak w przypadku odpowiedzialności dyscyplinarnej innych grup zawodowych, czyny, za które można być ukaranym, są określone w sposób bardzo ogólny. Co ważne, każda z przyjętych perspektyw interpretacyjnych: etyczna, moralna, pedagogiczna czy prawna wymaga ich doprecyzowania w odniesieniu do konkretnej sytuacji. Ogólność sformułowań zawartych w Kartcie nauczyciela dotyczy godności zawodu nauczycielskiego oraz dobra i praw dziecka, treści art. 6 określających obowiązki nauczyciela. Nie ma możliwości stworzenia definicji wyczerpującej zakres pojęciowy terminu godność zawodu nauczycielskiego czy stworzenia zamkniętego katalogu zachowań, które byłyby niezgodne z jej rozumieniem. Wykonywanie zawodu nauczyciela wiąże się z przyjęciem przez jednostkę szczególnej roli społecznej, której granic nie da się wyznaczyć. Wynika to z charakteru wychowania jako działania nieskończonego, nie mającego ściśle określonych ram ani zamkniętego katalogu postaw. Dlatego rozważając zagadnienie godności zawodu nauczycielskiego musimy wychodzić szeroko poza myślenie w kategoriach relacji nauczyciel-uczeń i nauczyciel-rodzic. Równie szeroko należy postrzegać pojęcie dobra dziecka. Należy pamiętać, że wychowanie dziecka nie jest jedynie celem i zadaniem rodziców, którzy mogą decydować o wszystkim. W procesie tym ważną rolę odgrywa cel społeczny. Wychowanie dziecka na odpowiedzialnego i aktywnego obywatela, prezentującego określone postawy, posiadającego i kierującego się preferowanym w danym społeczeństwie systemem wartości, leży w tzw. interesie społecznym. Powoduje to stawianie przed nauczycielami wysokich standardów

30 Ustawa Karta nauczyciela, op. cit., art. 1.

pracy i życia zgodnie ze społecznie akceptowanym systemem wartości. Nauczyciel ze społecznego punktu widzenia jest wzorem, osobą, którą mają naśladować dzieci i młodzież. Pedagog ma wzbudzać zaufanie i podziw rodziców oddających mu pod opiekę swoje dzieci. Rodzice mają wysokie oczekiwania nie tylko co do wiedzy merytorycznej i postaw moralnych. Szczególnie jeśli są to osoby pracujące z dziećmi najmłodszymi, które nie są w stanie bronić się przed niepożądanymi działaniami dorosłych. Zaufanie jakim dzieci i uczniowie obdarzają nauczycieli przedszkoli i edukacji wczesnoszkolnej jest jednocześnie zobowiązaniem ich do prezentowania postaw moralnych i społecznych na najwyższym poziomie wymagań. Oczywiście nie stanowi to podstawy do obniżania wymagań wobec nauczycieli wyższych etapów edukacyjnych. Relacje te, wraz z rozwojem dzieci i młodzieży, muszą ulegać zmianom i modyfikacjom. Im uczeń starszy tym bardziej wzrasta znaczenie kształtowania postaw obywatelskich, tolerancji, empatii, rozumienia wolności i jej ograniczeń czy mówiąc ogólnie cech pożądaných przez społeczeństwo polskie. Nie wymagania się zmieniają, tylko ich charakter. Spełnianie wysokich standardów moralny jest ontyczną cechą zawodu nauczycielskiego.

Równie ważnym, szeroko rozumianym i jednocześnie trudnym do zdefiniowania, jest pojęcie dobra dziecka. W przypadku tego terminu stworzenie zamkniętego katalogu zachowań nagannych czy pożądaných nie jest możliwe. Każdy katalog będzie zawsze otwarty. Stwarza to wymóg doprecyzowania i zinterpretowania znaczenia tego terminu w każdej sytuacji oddzielnie. W żargonie prawniczym polega to na wypełnieniu znaczeniowym w konkretnych okolicznościach faktycznych. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy są stanowiska prezentowane przez sądy powszechne w uzasadnieniach do wyroków obejmujących odpowiedzialność dyscyplinarną nauczycieli. Nie ma podstaw do twierdzenia, że zapisy jakichkolwiek aktów prawnych w pełen i wyczerpujący sposób definiują rozumienie dobra dziecka³¹. Podobny problem napotykamy czytając wybrane zapisy art. 6 Karty nauczyciela. W punkcie trzecim i piątym mamy kolejne zwroty wymagające wypełnienia znaczeniowego przez nauczyciela oraz członków komisji dyscyplinarnej. Ważnym pytaniem jest czy prawodawca nie powinien jednak choć w sposób ogólny np. przez podanie przykładów to uczynić? Zapisy punktu trzeciego i piątego brzmią: „...dążyć do pełni własnego rozwoju osobowego...dbać o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów”³². W zestawieniach ministerialnych nie wykazano do tej pory ile zarzutów stawianych jest rocznie nauczycielom w tym zakresie. Jednak należy zastanowić się zgodnie z jakim systemem aksjologicznym ma nauczyciel kształtować u uczniów postawy moralne? Żyjemy w czasach, kiedy wartości, ich znaczenia, rozumienie są przedmiotem globalnej dyskusji w duchu

31 Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2016 r. II C 1/16, „Dobro dziecka”, OSNC 2017/7-8/90, LEX nr 2216088.

32 Karta nauczyciela, art. 6, pkt 3 i 5.

„widzimisizmu”. Ten sam problem dotyczy obowiązku dążenia do rozwoju osobowego nauczyciela. Co prawodawca miał na myśli? Należy pamiętać, że ogólność sformułowań nie może doprowadzić do ich całkowicie swobodnych interpretacji, ponieważ jest to prosta droga do nadużyć.

Kolejną cechą prawną odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli jest możliwość ponoszenia jej przez osoby fizyczne. Nie ma możliwości nałożenia kary dyscyplinarnej na przykład na całą szkołę, zespoły nauczycielskie, nauczycieli pracujących z jedną klasą, opiekunów wycieczki czy nauczających grupy przedmiotów np. zawodowych. Każde zdarzenie rozpatrywane jest indywidualnie, w kontekście obowiązków i czynów popełnionych przez konkretne osoby. Kolejną cechą prawną odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli jest jej ograniczony zakres podmiotowy. Zawód nauczyciela związany jest z dodatkowymi obowiązkami jakie ciążyą na osobach wykonujących go. Wykraczają one poza ramy powszechnych obowiązków obywatelskich. Do obowiązków tych możemy zaliczyć: podwyższone wymagania w zakresie przestrzegania norm i zasad współżycia społecznego, przestrzegania prawa, postaw obywatelskich. Nauczyciel kształtuje świadomość społeczną dzieci i młodzieży. Posiada władzę wychowawczą nad uczniem, którą otrzymał od społeczeństwa. Społeczeństwo wymaga od niego przyjmowania określonych postaw. Na przykład bycia wzorcem postępowania dla dzieci i młodzieży, którego efektem powinno być wzbudzenie szacunku.

Kolejną cechą prawnej odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli jest powiązanie jej z pracą w konkretnej organizacji, instytucji publicznej jaką jest szkoła w rozumieniu art. 1 ustawy Prawo oświatowe³³. Status czynnego nauczyciela osiąga się po zatrudnieniu w szkole. Zgodnie z rozumieniem pojęcia organizacji przez R. Gniętkowskiego, który opiera się na stanowisku Z. Leońskiego, za wyodrębnione organizacje uważamy również podmioty niepubliczne realizujące zadania publiczne³⁴. W związku z powyższym zaliczyć należy do tej grupy wszystkie szkoły niepubliczne³⁵, posiadające uprawnienia szkół publicznych³⁶, które otrzymują od Państwa subwencję oświatową na realizację zadań publicznych. Przepisy prawne regulujące funkcjonowanie jednostek systemu oświaty zapisane zostały w ustawie Prawo oświatowe i ustawie o systemie oświaty³⁷. Nauczyciele ww. jednostek systemu oświaty wykonują takie same zadania, które określone zostały w prawie oświatowym, konstytuującym ich ustrój i działalność. W związku z powyższym wykonują one konkretne zada-

33 Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2021 r. poz. 1082 ze zm.).

34 R. Gniętkowski, op. cit., s. 32-33.

35 Przez szkoły niepubliczne należy rozumieć wszystkie inne szkoły, których organami prowadzącymi nie są jednostki samorządu terytorialnego (dalej JST) i ministerstwa.

36 Czyli spełniające wymogi z art. 14 ust. 3 ustawy Prawo oświatowe.

37 Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2020 r. poz. 1327, ze zm.); ustawa Prawo oświatowe (Dz.U. z 2021 r., poz. 1082).

nia publiczne. Nauczyciel uzyskuje określony status na drodze awansu zawodowego. Jednak uzyskanie stopnia nauczyciela mianowanego – tak jak w przypadku innych zawodów – nadaje pełnię uprawnień i przywilejów oraz jest jednoznaczne ze zmianą umowy o pracę na czas nieokreślony. Do 9 sierpnia 2009 r. odpowiedzialności dyscyplinarnej podlegali nauczyciele mianowani i dyplomowani. Nie podlegali jej nauczyciele stażysty i kontraktowi³⁸. Zasada ta była zgodna ze stosowanymi zwyczajowo rozwiązaniami w innych zawodach³⁹. Jednak mając na uwadze charakter pracy nauczyciela, a w szczególności bezpieczeństwo psychiczne i fizyczne dzieci i młodzieży, dokonano zmiany obejmując odpowiedzialnością dyscyplinarną wszystkich nauczycieli. Szeroka interpretacja pojęcia godności zawodu nauczycielskiego, dobra i praw dziecka, oraz zakres obowiązków określonych w art. 6 Karta nauczyciela i wynikające z nich wymagania wykraczają poza ramy powszechnych obowiązków obywatelskich. W związku z powyższym możliwość egzekwowania i karania za popełnione delikty wykracza poza ramy systemu prawa powszechnego. Ponieważ delikty te mogą być popełniane przez każdego z nauczycieli, nie tylko mianowanych czy dyplomowanych, to zasadnym było rozszerzenie odpowiedzialności dyscyplinarnej na wszystkie osoby wykonujące zawód nauczycielski. Akt mianowania, tak jak w większości innych zawodów, ma charakter decyzji administracyjnej. Charakter ten posiadają również akty nadania stopnia awansu na stopień nauczyciela kontraktowego i dyplomowanego.⁴⁰ Nadanie honorowego tytułu profesora oświaty ma charakter uznaniowy i dokonuje go Minister Edukacji i Nauki na wniosek Kapituły do spraw Profesorów Oświaty⁴¹.

Prawną cechą odpowiedzialności dyscyplinarnej jest ponoszenie jej za działalność związaną z funkcjonowaniem instytucji. Nauczyciele ponoszą ją za naruszenie wyżej opisanych zapisów Karty nauczyciela. Jednak, tak jak w przypadku innych zawodów na przykład sędziego czy policjanta, pociągani są do odpowiedzialności dyscyplinarnej za czyny bezpośrednio niezwiązane z działalnością szkoły. Nauczyciel wychowuje dzieci i młodzież nie tylko w trakcie bezpośredniego kontaktu, ale również całą swoją osobowością, w każdym czasie, w trakcie każdej swojej aktywności. Możemy postawić pytanie czy w życiu nauczyciela są „elementy” nie mające aspektów wychowawczych? Jest to jeden z dylematów myślenia o tej profesji. Rozważania prowadzone są w kategoriach zawodu, misji lub powołania. Nauczyciel wychodząc ze szkoły nie przestaje być nauczycielem, wychowawcą. To jedna z ważniejszych konstatacji, często nie dostrzegana przez samych nauczycieli. Wychowawcą, pedagogiem jest każdy nauczyciel. Część z nich wypiera się tej roli lub nie rozumie tego ontycznego

38 Ustawa z dnia 25 lipca 2008 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty, ustawy - Karta nauczyciela oraz ustawy o postępowaniu wobec nieletnich (Dz. U. 2008.145.917 z dna. 08.08.2008 r.)

39 R. Giętkowski, op. cit., s. 34.

40 Ustawa Karta nauczyciela, art. 9b ust. 4 i 6.

41 Ibidem, art. 9i.

związku. Nie ma możliwości, by człowiek wyłącznie nauczał. Jeśli weźmiemy np. pod uwagę mowę ciała, całą komunikację niewerbalną to niesie ona ze sobą szczególnie silny ładunek wychowawczy. Poszukując odpowiedzi na pytanie czy to zawód czy misja, trzeba również rozważyć w jakim stopniu nauczyciel oddziałuje na uczniów poza środowiskiem szkolnym⁴². Autor w oparciu o własną autorefleksję biograficzną, 30-letnie doświadczenie pracy w charakterze nauczyciela i wykładowcy skłonny jest wskazać na sytuacje pozaszkolne posiadające co najmniej równoważnie, jeśli nie większe znaczenie wychowawcze. Szkoła jest w pewnym sensie sztucznie wytworzona sytuacją społeczną, którą A. Janowski nazwał *teatrem życia szkolnego*⁴³. Można zaryzykować tezę, że nauczyciel jest szczególnym obiektem zainteresowania ucznia poza szkołą, w swoim naturalnym środowisku życia. Wracając do pierwotnego pytania czy nauczyciel podlega ocenie za czyny bezpośrednio niezwiązane z działalnością szkoły. Odpowiedź jest jednoznacznie twierdząca. Jednakże, czy są granice tej oceny? To tak jakby postawić pytanie, czy są granice wychowawczego oddziaływania nauczyciela na ucznia? Wyżej przytoczone argumenty pozwalają przyjąć tezę, że takich granic nie ma⁴⁴. W związku z tym trudno jest je określić w kategoriach odpowiedzialności dyscyplinarnej. Dlatego w tej materii można określić profesję nauczycielską jako jedną z wyjątkowych, gdzie dochodzi do zatarcia granic zawodowych z innymi obszarami życia jednostki⁴⁵. Dlatego podobnie jak w przypadku innych zawodów odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli przekracza zakres czynów, za które jednostka może być ukarana na mocy prawa karnego. Jednocześnie odpowiedzialność dyscyplinarna nie wyłącza odpowiedzialności karnej, są one niezależne. Czyli za czyny, za które można być ukaranym w świetle prawa karnego, można być ukaranym równolegle dyscyplinarnie. Nie ma zastosowania zasada *ne bis in diem*⁴⁶. Do Karty nauczyciela, Rozdział 10 *Odpowiedzialność dyscyplinarna* włączono zapisy kodeksu postępowania karnego - art. 168–170, art. 171 §1, 2 i 4–7, art. 173, art. 177 §1 i 2, art. 178, art. 182, art. 183, art. 185, art. 186, art. 190 i art. 191 oraz art. 193–196, art. 198, art. 199, art. 200, art. 201 i art. 204–208⁴⁷.

Cechą prawną odpowiedzialności dyscyplinarnej jest podleganie jej w trakcie związania z instytucją. Czyny człowieka przed nawiązaniem stosunku pracy i po ustaniu zatrudnienia znajdują się poza obszarem zainteresowania. Wyjątek stanowią sędziowie i prokuratorzy, których czyny sprzed objęcia stanowiska traktowane są jako pewien rodzaj kontynuacji wpływającej na wizerunek instytucji. Czyny te mogą mieć charakter dyskwalifikujący i skutkujący niemożliwością objęcia urzędu. Wskazywa-

42 B. Śliwerski, op. cit., s. 23-25.

43 A. Janowski, *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.

44 A. M. de Tchorzewski, op. cit., s. 17.

45 B. Śliwerski, op. cit., s. 25-26.

46 R. Giętkowski, op. cit., s. 35.

47 Ustawa Karta nauczyciela, art. 85i ust.1.

łyby na bycie przez nich niegodnymi objęcia stanowiska sędziego⁴⁸. W przypadku zawodu nauczycielskiego stawiany jest jedynie wymóg przestrzegania podstawowych zasad moralnych⁴⁹. Artykuł 26 Karty nauczyciela reguluje zasady wygaśnięcia stosunku pracy z mocy prawa w przypadku prawomocnego ukarania w postępowaniu dyscyplinarnym, prawomocnego skazania na karę pozbawienia praw publicznych albo prawa wykonywania zawodu lub utraty pełnej zdolności do czynności prawnych, prawomocnego skazania za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe, upływu trzymiesięcznego okresu odbywania kary pozbawienia wolności, stwierdzenia, że nawiązanie stosunku pracy nastąpiło na podstawie fałszywych lub nieważnych dokumentów⁵⁰. Jeśli przyjmiemy wcześniejsze rozważania na temat charakteru pracy nauczyciela, a w szczególności wychowania, to można postawić pytanie czy są czyny, które z powodów moralnych powinny ograniczać dostęp do zawodu i jego wykonywania? Czy skazanie człowieka za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe, odbywanie kary pozbawienia wolności nie powinny dyskwalifikować kandydata do zawodu? Czy mogą skutkować brakiem godności przyjęcia do zawodu nauczyciela? Pojęcie godności zawodu nauczycielskiego pozwala na powiązanie z nim szeregu różnych zachowań i czynów, które przynoszą ujmę randze zawodu nauczycielskiego i funkcji pełnionych w społeczeństwie. Zapis określa, że stosunek pracy z nauczycielem nawiązuje się jeżeli: ma zdolność do czynności prawnych, nie toczy się przeciwko niemu postępowanie karne w sprawie o umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub postępowanie dyscyplinarne, nie był skazany prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe, nie był prawomocnie ukarany karą dyscyplinarną, o której mowa w art. 76 ust. 1 pkt 3, w okresie 3 lat przed nawiązaniem stosunku pracy, albo karą dyscyplinarną, o której mowa w art. 76 ust. 1 pkt 4⁵¹. Regulacja ta daje jednoznaczną odpowiedź na pytanie dotyczące czynów karalnych w zakresie powszechnej odpowiedzialności karnej obywateli. Jednak nie rozstrzyga kwestii czynów, które mieszczą w tzw. podwyższonych standardach etycznych stosowanych wobec nauczycieli.

Następna cecha prawna odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli dotyczy kar dyscyplinarnych, które wywołują skutki wyłącznie w zakresie wypełniania funkcji nauczyciela. W przypadku tego zawodu mamy w katalogu cztery kary. Trzy skutkujące utratą zatrudnienia. Należą do nich: zwolnienie z pracy, zwolnienie z pracy z zakazem przyjmowania ukaranego do pracy w zawodzie nauczycielskim w okresie 3 lat od ukarania, wydalenie z zawodu nauczyciela⁵². Cechą kar stosowanych dla nauczycieli jest ich dość wysoka represyjność. Nie ma na przykład kar wobec na-

48 R. Giętkowski, op. cit., s. 35-36.

49 Ustawa Karta nauczyciela. Art. 9, ust. 1, pkt 2).

50 Ibidem, art. 26 ust. 1 pkt 1) – 5).

51 Ibidem, art. 10 ust. 5.

52 Ibidem, art. 76 ust. 1.

uczyciela o charakterze pieniężnym czy ograniczającymi uprawnienia lub inne przywileje związane z wykonywaniem zawodu. Kara nagany z ostrzeżeniem ma charakter bardziej moralny niż represyjny. Tym bardziej, że kary dyscyplinarne, poza karą wydalenia z zawodu, ulegają zatarciu odpowiednio po 3 i 6 latach od doręczenia nauczycielowi prawomocnego orzeczenia o ukaraniu i zostają uznane za niebyłe⁵³. Należy jednak zwrócić uwagę na karę zakazu wykonywania zawodu przez okres 3 lat oraz wydalenie z zawodu. Obie skutkują brakiem możliwości znalezienia zatrudnienia w innych szkołach. Co ważne, sądy niezależnie od regulacji zamieszczonych w Karcie nauczyciela orzekają zakaz wykonywania zawodu na czas dłuższy niż 3 lata⁵⁴. Kary dyscyplinarne w przypadku innych zawodów są rejestrowane i egzekwowane jedynie w ramach konkretnej instytucji. W przypadku zawodu nauczyciela od 1 stycznia 2017 r. uruchomiony został Centralny Rejestr Orzeczeń Dyscyplinarnych. Zawiera on dane dotyczące osób, które zostały ukarane karami: zwolnienia z pracy z zakazem przyjmowania ukaranego do pracy w zawodzie nauczycielskim w okresie 3 lat od ukarania i wydalenia z zawodu nauczyciela⁵⁵. Jednak rejestr ma charakter wewnętrzny. Dostęp do zawartych w nim informacji mają jedynie: dyrektorzy szkół, rzecznicy dyscyplinarni i członkowie komisji dyscyplinarnych, sędziowie, prokuratorzy, Policja i inne organy w związku z prowadzonymi sprawami karnymi lub karno-skarbowymi, organy administracji rządowej i JST oraz inne organy wykonujące zadania publiczne w uzasadnionych przypadkach. Informacje udostępniane są na wniosek osób i podmiotów⁵⁶. Dlatego rozumienie wewnętrznego charakteru kary dyscyplinarnej ma w świetle Karty nauczyciela szerszy, bo wykraczający poza system oświaty charakter.

Kara dyscyplinarna regulowana jest ustawowo i dlatego nazywana jest formą przymusu państwowego. Orzekanie ma zapewnić prawidłową realizację przypisanych do szkoły, czyli nauczyciela zadań o charakterze publicznym. Kary te mają być formą potępienia przez państwo konkretnych czynów i zachowań. Co do charakteru kar dyscyplinarnych, używanych wobec nauczycieli wpisują się one w system kar dyscyplinarnych, stosowanych przez państwo wobec przedstawicieli różnych zawodów⁵⁷.

Tak jak w przypadku innych zawodów kary dyscyplinarne wobec nauczycieli są wymierzane przez niezawisłe organy - Komisje Dyscyplinarne. Przewodniczącymi i ich członkami są nauczyciele w rozumieniu Karty nauczyciela, czyli wykonujący ten sam zawód, co jest cechą powszechną w przypadku innych zawodów⁵⁸. Członkami Komisji dyscyplinarnych mogą zostać nauczyciele posiadający co najmniej stopień

53 Ibidem, art. 85s ust. 2 i 5.

54 Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 2000 r. III SZ 2/00.

55 Karta nauczyciela, art. 85w.

56 Ibidem, art. 85x i 85y.

57 R. Giętkowski, op. cit., s. 39.

58 Ibidem, s. 40.

nauczyciela mianowanego lub dyplomowanego, pięcioletni staż pracy pedagogicznej w jednostkach systemu oświaty zdefiniowanych w art. 1 ust. 1 Karty nauczyciela, posiadający zdolność do czynności prawnych, korzystający z praw publicznych, nie skazani prawomocnym wyrokiem za umyślnie przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe, nie ukarani prawomocnie karą dyscyplinarną, wobec których nie toczy się postępowanie karne w sprawie o umyślne przestępstwo ściganie z oskarżenia publicznego lub postępowanie dyscyplinarne, posiadający nieposzlakowaną opinię⁵⁹. Kandydatów na członków komisji dyscyplinarnych mogą zgłaszać rady pedagogiczne, organy sprawujące nadzór pedagogiczny, organy wojewódzkich struktur związków zawodowych. Członkowie komisji powoływani są zarządzeniem wojewody - w przypadku I instancji, ministra właściwego ds. oświaty i wychowania lub ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego - w przypadku odwoławczej komisji dyscyplinarnej przy ministrze. Obowiązki członka komisji można pełnić przez dwie kolejne, trwające cztery lata kadencje⁶⁰. Rozwiązanie polegające na tworzeniu komisji z osób wykonujących ten sam zawód służy obiektywnemu rozpatrywaniu sprawy przez nauczycieli posiadających takie samo lub zbliżone przygotowanie, doświadczenie, rozumiejących specyfikę wykonywanego zawodu. Zakłada się, że znajomość powinności związanych z wykonywaniem zawodu nauczyciela oraz rozumienie godności niniejszego zawodu będzie gwarantowało sprawiedliwy osąd popełnionego czynu i jego sprawy. Jednocześnie ma to zwiększyć gwarancję skuteczności i efektywności kary. Dodatkowo jeden z członków komisji powinien być zatrudniony w szkole tego samego typu co nauczyciel, którego dotyczy postępowanie, w przypadku odwoławczej komisji dyscyplinarnej dwóch nauczycieli. Wymóg ten zapisany jest w Karcie nauczyciela⁶¹.

Kolejną cechą prawną w przypadku wszystkich zawodów jest tworzenie i powoływanie instytucji o charakterze prokuratorskim, nazywanej najczęściej rzecznikiem dyscyplinarnym. W przypadku odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli rzeczników dyscyplinarnych i ich zastępców powołuje i odwołuje organ, przy którym działa komisja dyscyplinarna z pośród pracowników urzędu ministra lub jednostek mu podległych. Rzecznicy są związani decyzjami organu, przy którym działają w przeciwieństwie do komisji dyscyplinarnych, które w zakresie orzekania są niezawisłe⁶².

Kolejną cechą prawną odpowiedzialności dyscyplinarnej jest poddanie jej kontroli sądów powszechnych, które pełnią rolę III instancji. Od wyroku odwoławczej komisji dyscyplinarnej przysługuje każdemu nauczycielowi odwołanie, kasacja lub skarga do właściwego dla typu sprawy sądu.

59 Karta nauczyciela, art. 78, ust. 1.

60 Ibidem, art. 77, ust. 5 i art. 78, ust. 2, 3 i 6.

61 Ibidem, art. 81, ust. 3.

62 Ibidem, art. 83, art. 85a.

Analizując omówione kryteria można stwierdzić, że cechą najważniejszą i decydującą jest przynależność osoby do konkretnej organizacji, czyli przypadku nauczycieli - praca w szkole. Nie wynika to wprost z formalno-prawnych cech tego członkostwa lecz z ontycznego, wychowawczego charakteru pracy nauczyciela. Żadna z innych funkcji formalnych, określonych w Karcie nauczyciela oraz innych regulacjach prawnych nie jest ważniejsza lub nadrzędna. Powyższa analiza wskazuje na silne połączenie wychowania z cechami prawnymi odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli. Zdecydowana większość spraw odczytywana i interpretowana jest przez pryzmat wychowania i połączonej z nim godnością osoby ludzkiej, moralnością, procesem całościowego stawania się człowiekiem. Stąd specyficznie rozumienie godności zawodu nauczycielskiego, dobra i prawa dziecka oraz obowiązków nauczyciela.

3. WYCHOWANIE JAKO CEL KAR DISCYPLINARNYCH

Z prawnego punktu widzenia przepisy nie określają szczegółowo celów odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli. Tak jak w przypadku większości innych zawodów. Nie regulują tego zapisy Karty nauczyciela ani Rozporządzenia z dnia 25 maja 2016 r. Ministra Edukacji Narodowej w sprawie szczegółowego trybu prowadzenia postępowania wyjaśniającego i dyscyplinarnego wobec nauczycieli oraz wznawiania postępowania dyscyplinarnego. R. Giętkowski przyjmuje, opierając się na źródłach odpowiedzialności dyscyplinarnej, orzecznictwie i literaturze, następujące cele: „ochronny, ogólnoprewencyjny, afirmacyjny, szczególnoprewencyjny, wychowawczy, gwarancyjny, stabilizacyjny, integracyjny i konfidencyjny”⁶³. Uzasadniając taki podział celów, Autor odwołuje się do słownika języka polskiego i znaczenia słowa dyscyplina w rozumieniu podporządkowania się określonym regułom czy zasadom - inaczej karność⁶⁴. Następnie, analizując aspekty prawne, określa cel odpowiedzialności dyscyplinarnej jako ochronę właściwego działania konkretnych instytucji publicznych. Dalej, powołując się na stanowisko J. Łętowskiego, wskazuje, że nie samo funkcjonowanie organizacji publicznej jest jej sensem, tylko prawidłowe wykonywanie zadań publicznych⁶⁵. Podstawowym zadaniem o charakterze publicznym, wykonywanym przez szkoły, a w związku z tym nauczycieli, jest szeroko rozumiane wychowanie. Nadrzędne nad pozostałymi, określonymi w prawie oświatowym zadaniami, czyli dydaktyką i opieką. Nauczyciel wychowuje ucznia realizując powyższe zadania. Nie ma możliwości nauczania czy sprawowania opieki nad dziećmi bez oddziaływania wychowawczego. Bez względu na otoczenie i sytuację, każdy kontakt nauczyciela z uczniem ma charakter wychowawczy. Natomiast możemy sobie wyobrazić sprawowanie opieki czy kształtowanie postaw bez równoczesnego wypeł-

63 R. Giętkowski, op. cit., s. 51-52.

64 Ibidem, s. 52-53; Słownik języka polskiego PWN; <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dyscyplina.html>; [dostęp: 05.07.2021].

65 R. Giętkowski, op. cit., s. 54.

niania funkcji dydaktycznej⁶⁶. Uznając za prymat wychowania nad pozostałymi zadaniami wykonywanymi przez nauczyciela dalej omówiony zostanie jedynie cel wychowawczy sankcji dyscyplinarnych. R. Giętkowski określa cel kary wychowawczej jako wpływ na zmianę postawy lub określone zachowania o charakterze społecznym osoby, która popełniła określony delikt. Jej sensem jest nie tylko ukaranie za, lecz również spowodowanie, że ukarany będzie np. z większą sumiennością i rzetelnością wykonywał swoje obowiązki⁶⁷.

Ocena etyczna zachowań ludzkich jest zadaniem bardzo trudnym. Jednak nie ma innej drogi, by zapewnić dzieciom wychowanie i nauczanie spełniające najwyższe wymagania etyczne⁶⁸. Nauczyciel zobowiązany jest to godnego zachowania, powinien być wzorem dla innych, wzbudzać szacunek. Te ogólne wskazania wymagają egzemplifikacji, tak by mogły stanowić podstawę refleksji między nauczycielem a członkami komisji dyscyplinarnych. Poszukiwanie ich można rozpocząć od próby tworzenia katalogu i interpretacji deliktów naruszających godność zawodu nauczycielskiego, na podstawie praw i dóbr dziecka oraz zapisów art. 6 Karty nauczyciela. Przykładowe katalogi możemy odnaleźć w uzasadnieniach do orzeczeń sądów. Sąd Apelacyjny w Warszawie w uzasadnieniu do wyroku podał następujący katalog zachowań uchybiających godności i obowiązkom nauczyciela, mogących stanowić podstawę do poniesienia przez nauczyciela odpowiedzialności dyscyplinarnej: narażanie uczniów na utratę zdrowia i życia, nieetyczne zachowania wobec współpracowników i kierownictwa placówki oświatowej (rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji, rozpowszechnianie informacji objętych tajemnicą rady pedagogicznej), stosowanie przemocy fizycznej, stosowanie przemocy psychicznej, niewłaściwe realizowanie zadań edukacyjnych i wychowawczych, niską kulturę osobistą (używanie wulgaryzmów), dopuszczenie się plagiatu, oszustwo, poświadczenie nieprawdy, fałszerstwo, pedofilię, poniżanie uczniów, wykorzystywanie swojej pozycji celem zmuszenia ucznia do określonych zachowań czy inne obcesowe zachowania, które nie przystają osobie zobowiązanej do kształtowania pożądanych postaw. Powyższy katalog nie ma rzecz jasna charakteru zamkniętego⁶⁹. Sytuacje dotyczące czynów karalnych w przypadku nauczycieli rozwiązuje Karta nauczyciela w art. 10 ust. 5, 8 i 8a. Rozważania komplikują się, jeśli zaczniemy analizować delikty dyscyplinarne, wykraczające poza ramy powszechnych obowiązków obywatelskich. W przytoczonym wyżej, przykładowym katalogu naruszeń godności zawodu nauczycielskiego znajdziemy między innymi takie czyny jak niski poziom kultury osobistej czy zachowania obcesowe. Czyli takie, które nie podlegają ściganiu z mocy prawa powszechnego.

66 J. Homplewicz, op. cit., s. 191, J. Szempruch, op. cit., s. 259, A. M de Tchorzewski, *Wstęp do teorii wychowania*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018, s. 68-72, https://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl/sites/wydawnictwo/files/publikacje_pdf/wstepdoteorii-online.pdf, [dostęp:18.08.2021].

67 R. Giętkowski, op. cit., s. 56.

68 J. Homplewicz, op. cit., s. 180.

69 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 grudnia 2018 r. III APo 17/18.

Złożoność problematyki powiązana jest z stanowiskiem jakie przyjmujemy w kwestii możliwości wychowywania człowieka dorosłego. W polskiej teorii i praktyce pedagogicznej dyskusja dotycząca tej kwestii miała i ma ograniczony charakter. Dominują zwolennicy podchodzący z dużym sceptycyzmem do możliwości skutecznego wychowania osoby dorosłej. Przegląd literatury andragogicznej nie daje obecnie podstaw do sformułowania argumentacji zdecydowanie popierającej lub zaprzeczającej powyższemu sądowi. Dominują publikacje z II połowy XX w., które postrzegają problem w zakresie wychowania przez pracę, oddziaływania w trakcie procesu kształcenia czy dążenie do ukształtowania „człowieka socjalistycznego”. Sytuacja nie zmieniła się po 1989 r. Tematyka wychowania dorosłych poruszana jest niechętnie i najczęściej ogólnikowo. Brak jest szerszych opracowań i głębszych analiz w związku z brakiem badań⁷⁰.

Jednak wśród wielu andragogów dominuje pogląd nie tylko o możliwym wychowaniu człowieka dorosłego, ale wręcz o potrzebie podejmowania tego typu działań. T. Aleksander uważa, że wychowalność i transgresyjność osoby ludzkiej jest częścią natury ludzkiej. Bezsprzecznym dowodem na możliwość zmiany postaw jest potrzeba podążania człowieka za przemianami cywilizacji wymuszającymi na jednostce rozwój. Za jeden z celów wychowania dorosłych przyjmuje kształtowanie osobowości bogatej w cechy zgodne z przyjętym w społeczeństwie systemem norm i wartości. Wśród obszarów wychowawczych człowieka wymieniane jest wychowanie moralno-społeczne. T. Aleksander przyjmuje za szczytową formę rozwoju osobowości samowychowanie.⁷¹

Jeśli przyjmujemy możliwość wychowania i samowychowania nauczyciela, to rozważania trzeba rozpocząć od poszukiwań odpowiedzi na pytanie kim jest człowiek i kim może być? Próba znalezienia obiektywnych odpowiedzi nie wydaje się być możliwa czy skończona. Jednak pozwala na tworzenie teorii wychowania, która w swym etycznym wymiarze będzie stanowić połączenie teorii i praktyki. Jawi się tu poważny problem zrozumienia i akceptacji ich nierozłączności, często kwestionowanej przez nauczycieli w duchu dogmatycznego traktowania empirii. Przedmiotem pedagogiki jest poznanie polegające na rozumieniu człowieka. Ważną konsekwencją przyjęcia takiego stanowiska jest myślenie o człowieku jako istocie stawającej się tym człowiekiem przez całe życie. Postrzeganie wychowania w kategoriach rozwoju i dialogu – również wewnętrznego – a nie przyjmowania określonych postaw. Rozwój ten, w aspektach moralnych, polega na ciągłym dążeniu do celu, który w swym charakterze jest nieskończony. Człowiek postrzegany jest jako istota obdarzona rozumnością,

70 J. Tomiło, *Spór (o wychowanie dorosłych), którego nie było*, „Edukacja Dorosłych” 2013 nr 2, s. 30-32, file:///C:/Users/K1A15~1.WER/AppData/Local/Temp/Tomi%20o%20J.2_2013.pdf, [dostęp:17.08.2021].

71 *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008, tom VII, s. 348-360.

wolnością i przede wszystkim niepowtarzalną *godnością*⁷². Na powyższych założeniach opiera się personalizizm etyczny. Zakłada on, że człowiek przez swoje działania może rozwijać się lub degradować. Przez sam fakt istnienia otrzymujemy godność osobową, jej rozwój lub deprecjacja jest procesem stawania się jednostki i obszarem jej wolnej woli. Te fundamentalne elementy personalizizmu metafizycznego i liberalistycznego, w świetle personalizizmu etycznego, są rozwijane w kontekście moralnego stawania się osoby ludzkiej. Podstawą wszelkiego wychowania jest określenie kogo się wychowuje⁷³. Mając na uwadze powyższe rozważania dotyczące wychowania nauczycieli oraz zapisanie w prawie oświatowym zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej można uznać, że są one zbieżne z koncepcją personalizizmu etycznego. Dookreślenie kogo wychowujemy, według autora należy uzupełnić o pytanie do jakiego lub według jakich wzorców. W. Chudy w swoich rozważaniach w obszarze etyki pedagogicznej dochodzi do wniosku, że „w części aksjologicznej osoba ludzka przedstawiona jest jako obdarzona szczególną wartością (godnością) nadbudowaną na wartościach ją stanowiących, którymi są: rozumność, wolność, cielesność. Stąd też istotny element etyki pedagogicznej stanowi analiza czynu, którego wartość (moralna) jest konstytutywna dla człowieka i ukazuje go w aspekcie metafizycznym, jak i aksjologicznym”⁷⁴. Rozwijanie wrodzonej godności człowieka ma charakter moralny, w związku z czym podlega ocenie moralnej i wymaga posiadania systemu wartości przez wychowawcę. Wychowanie możliwe jest tylko w oparciu o dialog wychowawcy i wychowanka. Nauczyciel wychowując innych wychowuje jednocześnie samego siebie. W związku z powyższym nie można wychowywać dzieci, młodzieży czy dorosłych nie prowadząc samowychowania⁷⁵.

Dyskusja wśród pedagogów na temat możliwości wychowania człowieka dorosłego w swej istocie jest zbieżna z założeniami przyjmowanymi przez W. Chudego. Zakłada on, że moralne budowanie człowieka może odbywać się wyłącznie za jego zgodą. Dlatego powinno mieć charakter samowychowania. Nie ma możliwości weryfikacji zrealizowania celów wychowania. Możliwe jest jedynie oddziaływanie środkami o charakterze behawioralnym, co w znacznym stopniu ogranicza efektywność. Może prowadzić do zwykłej manipulacji czy przemocy. W związku z czym jego efekty mogą być pozorne. Wszelkie zapisy prawa oświatowego, teorie wychowania oraz społeczne wymagania wobec nauczyciela mają na celu nałożenie obowiązku stawania się, ciągłego budowania swojej moralności jako wzorcowej dla dziecka i młodzieży⁷⁶. Przykład osobisty tego procesu staje się sensem wychowania. Jego powodzenie w znacznej mierze zależy od kontaktu z realnym, będącym na tzw. wyciągnięcie

72 A. Szudra, op. cit., s. 117-119.

73 Ibidem, s. 119-120.

74 Ibidem, s.120.

75 J. Homplewicz, op. cit., s. 176,191.

76 J. Szempruch, op. cit., s. 259, 262.

ręki ideałem „tu” i „teraz”. Zwiększone wymagania moralne stawiane tej specyficznej grupie zawodowej nie podlegają dyskusji i są powszechnie akceptowane. W związku z powyższym personalizm etyczny ze swoimi założeniami może być fundamentem, na którym oprzemy myślenie o wychowaniu i samowychowaniu nauczyciela. Wiedza na temat jego założeń wymaga upowszechniania wśród nauczycieli nie tylko w ramach programów studiów wyższych. Należy podjąć kroki, by nauczyciele w systemie ciągłym doskonalili się w praktycznych ocenach moralnych własnych postaw jako i innych nauczycieli. Postulat ten szczególnie dotyczy członków komisji dyscyplinarnych, których praca ma specjalne znaczenie dla procesu wychowania nauczycieli. Ważnym jest, aby podejmowane decyzje miały nie tylko uzasadnienie oparte na głębokiej analizie dowodowej i były zgodne z regułami prawa, były jasne, klarowne i wywiedzione z konkretnych rozważań etycznych i moralnych. Pozwalały zrozumieć człowiekowi jego przewinienie. Karanie nauczycieli przez członków komisji dyscyplinarnych nie powinno mieć charakteru wyłącznie represyjnego, lecz przede wszystkim wychowawczy. Nauczyciel musi zrozumieć potrzebę pracy nad swoją moralnością, a uzasadnienie do orzeczenia powinno w głównej mierze spełniać wymagania swego rodzaju inspiracji i *recepty*. Uzasadnienia orzeczeń czy zarzutów stawianych przez rzeczników dyscyplinarnych są formułowane na dużym poziomie ogólności, wieloznacznie i nie są głęboko osadzone w jasno wyłożonym systemie aksjologicznym. Mają charakter czysto represyjny. Jeśli najważniejszym celem karnia jest podniesienie poziomu samowychowania obwinionego, to powinno się ono odbywać w swoistym dialogu. Tak jak przebiega proces wychowania. Kara, jak każda inna przemoc zadana człowiekowi doprowadza do naturalnego oporu i odrzucenia jej przez osobę obwinioną. Jest to trudny do zrealizowania i może kontrowersyjny postulat, jednak pozwoli on na zrozumienie błędu przez nauczyciela. Niezbędnym jest, by wszyscy byli kształceni i doskonaleni w oparciu o jednoznaczną koncepcję lub koncepcje filozoficzne wychowania. Odrzucenie przemocy w przypadku przewinień związanych z wyższymi wymaganiami etycznymi wobec przedstawicieli tego zawodu, prowadzi również do propozycji wprowadzenia oddzielnych trybów postępowania dyscyplinarnego. Jeden dla sytuacji, gdy delikt polega na naruszeniu powszechnych zasad prawa i wymagań stawianych w ramach odpowiedzialności dyscyplinarnej. Drugi w sytuacji, gdy jego charakter mieści się w podwyższonych standardach etycznych stawianych nauczycielom i równocześnie nie jest naruszeniem prawa powszechnego.

Każdy człowiek chce czynić dobro bez względu na to jak je rozumie. Może odrzucać dobro obiektywne czy jego obowiązujące rozumienie w danym społeczeństwie. Człowiek kieruje się zawsze dobrem, ale we własnym rozumieniu, choćby było ono jedynie pozornym. Wychowanie i kara dyscyplinarna ma wspomagać nauczyciela w odróżnianiu dobra pozornego, fałszywego, czy subiektywnego od dobra obiektywnego. Dlatego człowiek powinien posiadać wiedzę i kierować się prawdą o warto-

ściach, ”(...) rozpoznawać dobra zgodnie z ich rzeczywistą hierarchią. Kto zaniedbuje rozpoznawania prawdy o wartościach, ten neguje godność swoją i innych”⁷⁷.

Kolejnym istotnym zagadnieniem jest kwestia naboru kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Wyżej poruszone zostało zagadnienie bycia niegodnym przyjęcia do zawodu sędziowskiego. Mając na uwadze prymat wychowania jako zadania publicznego wykonywanego przez nauczycieli należy postawić pytanie: czy są czyny, które mogą sprawić, że człowiek staje się niegodnym, by wykonywać zawód nauczyciela? W jakim stopniu czyny popełnione przed podjęciem pracy mogą wpływać na wykonywanie wyżej wymienionych obowiązków? Rozważania te dotyczą bardzo delikatnych i jednocześnie fundamentalnych kwestii z kategorii etyki normatywnej jak i moralności. Każdy człowiek popełnia błędy i ponosi ich konsekwencje. Każda jednostka ma prawo do zmiany poglądów, sposobu życia czy wyznawanego systemu wartości, do naprawy swoich błędów. Jednak czy postrzegając osobę wychowawcy jako wzorzec jesteśmy w stanie stracić perspektywę jego czynów z przeszłości? Kwestia postaw kandydatów do zawodu i możliwości skutecznego wpływania na nie jest jedną z fundamentalnych, kiedy rozważamy aspekty moralne pracy nauczyciela, jak i bezpieczeństwo dzieci. *De facto* w prawie oświatowym, mając na uwadze podwyższone standardy etyczne, nie ma możliwości nie dopuszczenia do pracy z uczniami osób postępujących niemoralnie. Dopiero będąc nauczycielem można zostać ukaranym za czyny niegodne wykonywanego zawodu, dokonane w trakcie trwania zatrudnienia. Nie ma nawet możliwości, ani obowiązku badania kandydatów i czynnych nauczycieli przez psychologów czy psychiatrów. Zasadniczy nabór do zawodu zaczyna się na etapie studiów wyższych. Kandydaci nie przechodzą żadnych wstępnych rozmów, nie wspominając o innych dodatkowych wymaganiach. Kończąc studia uzyskuje się kwalifikacje do wykonywaniu zawodu nauczyciela. Sprawa jest jeszcze bardziej uproszczona w przypadku studentów innych kierunków studiów niż pedagogika czy specjalizacji nauczycielskiej w ramach innych kierunków. Absolwenci studiów, aby zdobyć tzw. uprawnienia pedagogiczne mogą ukończyć studia podyplomowe lub kurs kwalifikacyjny.

Na ile czyny i zachowania przed objęciem funkcji nauczyciela mogą wpływać na wykonywanie przez niego obowiązków wychowawcy? W przypadku takich zachowań jak np.: niska kultura osobista czy naruszenie norm społecznych, które nie stanowią łamania prawa powszechnego, są wystarczającymi by stwierdzić, że sprawca nie jest godzien wykonywać zawód nauczyciela? Jednak czy można karać osobę, która nie zna wymagań jakie będą jej stawiane lub nie osiągnęła określonego poziomu dojrzałości? Czy osoba, która posiada takie cechy lub dopuściła się czynów, które mogą zostać zinterpretowane jako naruszenie np. godności zawodu nauczycielskiego przed rozpoczęciem pracy jako nauczyciel, może posiadać autorytet i stanowić wzór dla

77 Ibidem, s. 121-122.

uczniów i ich rodziców? Jako przykłady można podać wszelkie zachowania, modne wśród młodzieży, identyfikowane z wolnością np. wulgarny język, noszenie wyzywających strojów, działania w grupach nieformalnych (np. „kiboli”), patostreaming, agresja w sieci, picie alkoholu, zażywanie środków odurzających i inne. Poszukiwanie odpowiedzi na powyższe pytania wymaga głębszych analiz i dyskusji publicznej. Można przyjąć co najmniej dwa kierunki rozważań. W sposób absolutny spojrzeć na wymagania dotyczące podwyższonych standardów moralnych i nie dopuszczać do wykonywania zawodu osób, które dopuściły się naruszenia tych norm. Wymagałoby to opracowania szczegółowych procedur na poziomie akademickim. Drugie stanowisko można oprzeć na założeniach personalizmu etycznego i dopuścić pewną tolerancję w tym obszarze. Szczególnie, jeśli przyjmiemy założenie, że wychowanie dzieci i młodzieży ma przebiegać w bezpośrednim kontakcie z wzorcem, który ponosi porażki w zakresie samowychowania i pokazuje uczniowi na własnym przykładzie stawanie się coraz lepszym człowiekiem. Te dwa kierunki wymagają oddzielnej analizy i głębokiej refleksji. Należy podkreślić, że problem doboru kandydatów do zawodu nauczycielskiego pod względem etycznym jest bardzo ważny, ale przez ostatnie trzydzieści lat był poruszany sporadycznie.

PODSUMOWANIE

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, że istnieje potrzeba reformy kształcenia, doksztalcania i doskonalenia nauczycieli w zakresie etyki rozumianej jako wiedzy o wartościach i dążenie do nich w codziennym życiu. Moralność ma charakter praktyczny i dotyczy oceny konkretnych postaw i czynów ludzkich z punktu widzenia określonych poglądów, systemów aksjologicznych⁷⁸. Jest najważniejszą częścią składową wychowania i samowychowania człowieka przez całe jego życie. Członkowie komisji dyscyplinarnych dokonują ocen moralnych. Często sami nie posiadają własnych ukształtowanych systemów wartości, nie opierają się na określonej wizji człowieka czy założeniach filozoficznych. Podejmują decyzje zgodnie z własnym „widzi mi się” lub przekonaniem, wpisując się jedynie w proces degradacji osoby ludzkiej, nie rozumiejącej naganności swojego czynu. Członkowie komisji dyscyplinarnych skupiają się na interpretacjach prawnych i prostym odwołaniu do wartości. Prowadzi to do koncentracji na zadaniu dolegliwości a nie dialogu mającego na celu spowodowanie wykonywania przez nauczyciela zadań publicznych na wyższym poziomie. Czy członkowie komisji nie powinni dogłębniej badać motywację obwinionego, by jednocześnie umieć wykazać mu błędy w jego myśleniu o własnej moralności, które przekładają się później na czyny? Wymaga to od prawodawcy sformułowania lub odwołania się do konkretnych koncepcji filozoficznych wychowania. Określenia celu karania, którym w tym przypadku nie może być jedynie za-

78 J. Homplewicz, op. cit., s.15-16.

danie dolegliwości. System kar zapisanych w Karcie nauczyciela eliminuje z zawodu tych, którzy popełnili czyny ścigane równolegle przez system prawa powszechnego, dlatego należy podjąć dyskusję nad skutecznym sposobem egzekwowania ponadstandardowych wymagań etyczno-moralnych stawianych nauczycielom.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. de Tchorzewski A. M., *Wstęp do teorii wychowania*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018.
2. Dudzikowa M., Czerepaniak-Walczak M. (red.), *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty*, t. 1-5, GWP, Gdańsk 2007 – 2008.
3. *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, 2008, tom I, VII.
4. Giętkowski R., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2013.
5. Górniewicz J., *Teoria wychowania*, Olsztyńska Szkoła wyższa im. Józefa Rusieckiego, Olsztyn 2008, wydanie 7.
6. Homplewicz J., *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2000.
7. Janowski A., *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.
8. Jaworski L., *Odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli*, „PORADNIK Oświatowy”, INFOR nr 11(86)/2016.
9. Konarska T., *Szkolne prawo pracy. Poradnik dyrektora szkoły*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
10. Kwiatkowska, H. *Pedeutologia*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
11. Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
12. *Odpowiedzialność porządkowa a odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli*, wyboru dokonała L. Marciniak, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015.
13. Pólturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Wydawnictwo NOVUM, Płock 2002.
14. Szempruch J., *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
15. Śliwerski B., *Myśleć jak pedagog*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010.
16. Śliwerski B., *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
17. Zarzecki L., *Teoretyczne podstawy wychowania*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2012.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2021 r. poz. 1082 ze zm.).
2. Ustawa o zmianie ustawy Karta nauczyciela i innych ustaw (Dz. U. z 2021 r. poz. 4).
3. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2020 r. poz. 1327, ze zm.).
4. Ustawa z dnia 25 lipca 2008 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty, ustawy - Karta nauczyciela oraz ustawy o postępowaniu wobec nieletnich (Dz. U. 2008.145.917 z dnia 08.08.2008 r.).

5. Ustawa z dnia 26 stycznia 1986 r, Karta Nauczyciela (Dz. U. z 2019 poz. 2215 ze zm.).
6. Rozporządzenie z dnia 25 maja 2016 r. Ministra Edukacji Narodowej w sprawie szczegółowego trybu prowadzenia postępowania wyjaśniającego i dyscyplinarnego wobec nauczycieli oraz wznawiania postępowania dyscyplinarnego (Dz. U. z 2016 r., poz. 741 ze zm.).
7. Rozporządzenie z dnia 25 maja 2016 r. Ministra Edukacji Narodowej w sprawie szczegółowego trybu prowadzenia postępowania wyjaśniającego i dyscyplinarnego wobec nauczycieli oraz wznawiania postępowania dyscyplinarnego (Dz. U. z 2016 r., poz. 741 ze zm.).

Dokumenty

1. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 grudnia 2018 r. III APo 17/18.
2. Wyrok Sąd Apelacyjnego w Katowicach z dnia 25 stycznia 2019 r. III APa 59/18.
3. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 2000 r. III SZ 2/00.
4. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2016 r. II C 1/16, „Dobro dziecka”, OSNC 2017/7-8/90, LEX nr 2216088.

Netografia

1. Lorens R., *Odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli*, <https://www.mac.pl/aktualnosci/odpowiedzialnosc-dyscyplinarna-nauczycieli>, [dostęp: 08.08.2021].
2. Olbrycht K., *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*, „Pedagogia”Christiana, 1/29(2012); [//rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/8551/1/Olbrycht_Wychowanie_do_wartosci_w_centrum.pdf](http://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/8551/1/Olbrycht_Wychowanie_do_wartosci_w_centrum.pdf), [dostęp:13.07.2021].
3. Słownik języka polskiego PWN; <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dyscyplina.html>, [dostęp: 05.07.2021].
4. Szudra A., *Pedagogika godności. Etyka pedagogiczna w ujęciu Wojciecha Chudego*, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/38483/edition/33206/content?>, [dostęp:14.07.2021].
5. Tomiło J., *Spór (o wychowanie dorosłych), którego nie było*, „Edukacja Dorosłych” 2013 nr 2, s. 30-32, ile:///C:/Users/K1A15~1.WER/AppData/Local/Temp/Tomi%20o%20J.2_2013.pdf, [dostęp:17.08.2021].
6. Ziółkowski P., *Pedeutologia. Zarys problematyki*, Bydgoszcz 2016, https://kpbk.umk.pl/Content/180818/PDF/pz-peedeutologia_druk2.pdf, [dostęp:18.08.2021].

Karolina Lewandowska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORCID: 0000-0002-1491-911X

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 51–70

Waldemar Klinkosz

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORCID: 0000-0002-7446-1868

Wojciech Styk

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

ORCID: 0000-0003-0186-3118

**ZABURZENIE NAPADOWEGO OBJADANIA SIĘ
I JEGO PRZEBIEG. PRZEGLĄD LITERATURY
DOTYCZĄCY NIEDIAGNOSTYCZNYCH
CZYNNIKÓW ZWIĄZANYCH Z ZABURZENIEM
/ *BINGE-EATING DISORDER AND ITS COURSE.*
*A LITERATURE REVIEW ON NON-DIAGNOSTIC FACTORS
ASSOCIATED WITH THE DISORDER***

STRESZCZENIE

Niniejsza praca stanowi przegląd literatury w zakresie zaburzenia napadowego objadania się i niediagnostycznych czynników z nim związanych, takich jak ekspresja gniewu, lęk, poczucie skuteczności oraz ocena własnego ciała. Zaburzenie z napadami objadania się (*binge-eating disorder*, BED) obejmuje nawracające epizody niepohamowanego jedzenia, niezwiązane z uczuciem fizycznego głodu, a epizodom tym towarzyszą wysokie koszty psychiczne. Dotychczasowe badania podkreślają psychologiczną złożoność tego zaburzenia. Badacze sugerują, że osoby z rozpoznaniem BED stanowią odrębną podgrupę wśród otyłych pacjentów i wykazują unikalny profil kliniczny, który wiąże się z większym nasileniem psychopatologicznym. Nasiloną psychopatologia dotyczy najczęściej zaburzeń afektywnych, impulsywności, zaburzeń nastroju oraz niezadowo-

lenia z ciała. Osoby napadowo objadające się doświadczają złości i zaburzeń lękowych częściej niż osoby niedoświadczające tego rodzaju napadów. Ponadto pacjenci z rozpoznaniem BED doświadczają niższego poczucia własnej skuteczności, choć wyniki badań w tym zakresie są niejednoznaczne. Niepokój związany z ciałem wśród pacjentów z BED jest podobny do poziomu niepokoju wśród pacjentów zmagających się z bulimią. Ze względu na ograniczoną ilość badań w zakresie stosunkowo nowego problemu, jakim jest napadowe objadanie się, konieczne jest poszerzenie wiedzy w tym zakresie.

SŁOWA KLUCZOWE: zaburzenia odżywiania, napadowe objadanie, ekspresja gniewu, lęk, poczucie skuteczności, obraz ciała.

ABSTRACT

This work is a literature review on binge-eating disorder (BED) and non-diagnostic factors associated with this disorder, such as anger expression, anxiety, self-efficacy, and body image. Binge-eating disorder includes recurrent episodes of uncontrolled eating, not related to physical hunger, and these episodes are accompanied by high mental costs. Current research highlight the psychological complexity of this disorder. Researchers suggest that people with BED recognition are a separate subgroup among obese patients, because they show a unique clinical profile that is associated with a higher psychopathological intensity. Increased psychopathology most often concerns affective disorders, impulsivity, mood disorders, and body dissatisfaction. Binge-eating people feel anger and anxiety more often than those who do not experience binge-eating. Moreover, patients diagnosed with BED experience lower self-efficacy, but research results in this field remain ambiguous. The anxiety related to the body among patients with BED is similar to the anxiety experienced among patients with bulimia. Due to the limited number of research on the relatively new problem which is binge-eating, it is necessary to develop knowledge in this area.

KEY WORDS: eating disorders, binge-eating disorder, anger expression, anxiety, self-efficacy, body image.

WSTĘP

Niniejsza praca stanowi przegląd literatury w zakresie zaburzenia napadowego objadania się (ang. *binge-eating disorder*, BED) i niediagnostycznych czynników z nim związanych, takich jak ekspresja gniewu, lęk, poczucie skuteczności oraz ocena własnego ciała. Zmienne te nie występują w kryteriach diagnostycznych, jednak jak wskazuje niniejszy przegląd, są bardzo ważnymi czynnikami mogącymi mieć związek z przebiegiem choroby.

Badania podkreślają psychologiczną złożoność zaburzenia napadowego objadania się. Badacze sugerują, że osoby z rozpoznaniem BED stanowią odrębną podgrupę wśród otyłych pacjentów, wykazując unikalny profil kliniczny, który wiąże się

z większym nasileniem psychopatologicznym, szczególnie w zakresie zaburzeń afektywnych, impulsywności, zaburzeń nastroju, w tym depresji oraz niezadowolenia z ciała^{1,2}. Co więcej, kompulsywne objadanie się nierzadko współwystępuje z cechami osobowości borderline, podczas gdy zachowania żywieniowe otyłych pacjentów, nie cierpiących na BED wiążą się z funkcjonowaniem psychicznym typowym dla zaburzeń psychosomatycznych³.

1. CHARAKTERYSTYKA ZABURZENIA NAPADOWEGO OBJADANIA SIĘ

Zaburzenie z napadami objadania się obejmuje nawracające epizody niepohamowanego jedzenia bez zachowań kompensacyjnych związanych z kontrolowaniem i redukcją wagi. Niepohamowane spożywanie dużych ilości jedzenia nie jest związane z uczuciem głodu, a konsekwencją tych napadów są wysokie koszty psychiczne, takie jak uczucie wstydu, poczucie winy, niechęć do własnego ciała oraz ogólne cierpienie wynikające z przejadania się⁴. Według diagnostycznych kryteriów klasyfikacji zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego DSM-5, epizodom objadania się dodatkowo towarzyszy dużo szybsze niż zazwyczaj tempo spożywania, jedzenie do nieprzyjemnego uczucia pełności, a także jedzenie w samotności z powodu wstydu i zakłopotania⁵. Tendencja do nadmiernego przejadania się wynika m. in. z dużej dostępności pożywienia oraz indywidualnych uwarunkowań człowieka, takich jak nawyki żywieniowe, nieprawidłowości w interakcjach między czynnikami hormonalnymi a ośrodkowym układem nerwowym oraz złożone i zaburzone mechanizmy psychologiczne⁶. Pewne jest, że problem objadania się jest sygnałem, który wskazuje na niewłaściwe zaspokojenie potrzeb człowieka⁷. Jedzenie stanowi wówczas formę kompensacji odczuwanych braków⁸.

1 A. Horcajadas, S. Romero, G. Martinez, A. Ruiz, F. Rojo, L. Martin, *Clinical differences between morbid obese patients with and without binge eating*, „Actas Espanolas de Psiquiatria” 2006, no 34(6), s. 362 - 370.

2 D. Wilfrey, L. Citrome, B. Herman, *Characteristics of binge eating disorder in relation to diagnostic criteria*, „Neuropsychiatric Disease and Treatment” 2016, no 12(2), s. 2220.

3 S. Fassino, P. Leombruni, A. Piero, G. Abbate-Daga, G. Rovera, *Mood, eating attitudes, and anger in obese women with and without Binge Eating Disorder*, „Journal of Psychosomatic Research” 2003, no 54, s. 559-566.

4 M. Bąk-Sosnowska, *Kryteria różnicowe zaburzenia z napadami objadania się i uzależnienia od pożywienia w kontekście przyczyn otyłości oraz jej leczenia*, „Psychiatria Polska” 2017, no 51(2), s. 247-259.

5 American Psychiatric Publishing, *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5 th edition (DSM-V)*, New York 2013.

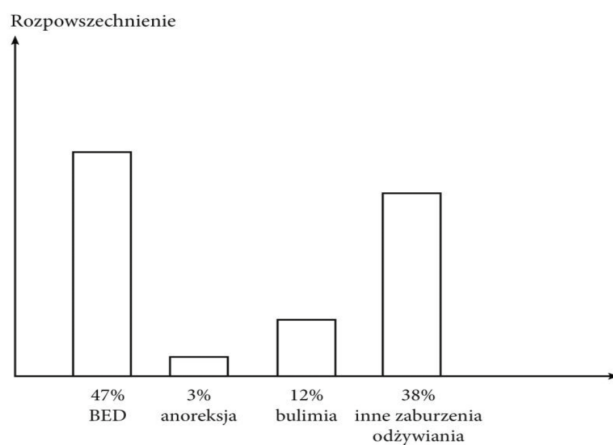
6 B. Krzyżanowska-Świniarska, B. Zahorska-Markiewicz, L. Ostrowska, M. Bąk-Sosnowska, *Otyłość (prosta, pokarmowa)*, w: *Endokrynologia kliniczna*, red. A. Milewicz, Polskie Towarzystwo Endokrynologiczne, Wrocław 2012.

7 N. Ogińska-Bulik, J. Chanduszko-Salska, *Psychologiczna charakterystyka kobiet z nadwagą i otyłością*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Łódź 2000, seria „Folia Psychologica”, vol. IV.

8 A. Łuczak, *Czynniki stresogenne i sytuacje trudne oraz ich związek z emocjonalnym i nawykowym przejadaniem się i jego konsekwencjami w grupie kierowców samochodów ciężarowych*,

Podczas gdy amerykańska klasyfikacja psychiatryczna DSM-5 wyodrębnia BED jako jednostkę chorobową, to ostatnia edycja europejskiej klasyfikacji chorób ICD-10 nie zawierała jeszcze szczegółowych kryteriów diagnostycznych dla napadowego objadania się, które dotąd należało do kategorii innych, nieokreślonych zaburzeń odżywiania się. W najnowszej, już oficjalnie stosowanej klasyfikacji ICD-11 zaburzenie z napadami objadania się występuje już jako odrębna jednostka nozologiczna⁹. Tabela nr 1 przedstawia porównawcze zestawienie kryteriów diagnostycznych dla BED według klasyfikacji europejskiej ICD-11 i amerykańskiej DSM-5.

Już w 1975 r. badacze J. Rau i R. Green¹⁰ sugerowali, by napadowe objadanie się traktować jako odrębną kategorię zaburzeń odżywiania, a nie ich integralną część, szczególnie bulimii. Kompulsywne objadanie się występuje obecnie trzy razy częściej niż anoreksja i bulimia łącznie, a w samych Stanach Zjednoczonych dotyczy około 2.8 miliona osób¹¹. Co więcej, diagnozowane jest u dzieci już od 5 roku życia. Choć BED jest dziś

Rysunek 1. Rozpowszechnienie poszczególnych rodzajów zaburzeń odżywiania na przykładzie Australii

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Binge Eating Disorder (BED)*, National Eating Disorders Collaboration; P. Hay, F. Girosi, J. Mond, *Prevalence and sociodemographic correlates of DSM-5 eating disorders in the Australian population*, „International Journal of Eating Disorders”, 2015, no 3(1), s. 1-7.

„Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J” Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, z. 29, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin 2016.

- 9 A. Claudino et al., *The classification of feeding and eating disorders in the ICD-11: results of a field study comparing proposed ICD-11 guidelines with existing ICD-10 guidelines*, „BMC Medicine” 2019, no 17.
- 10 J. Rau, R. Green, *Compulsive eating: A neuropsychologic approach to certain eating disorders*. „Comprehensive Psychiatry” 1975, no 16(3), s. 223–231.
- 11 J. Hudson, E. Hiripi, H. Pope Jr, R. Kessler, *The prevalence and correlates of eating disorders in the National Comorbidity Survey Replication*, „Biological Psychiatry” 2007, no 61(3), s. 348-358.

Tabela 1. Kryteria diagnostyczne BED - porównanie klasyfikacji ICD-11 i DSM-5

ICD-11	DSM-5
Częste, nawracające epizody objadania się	Powtarzające się epizody niepohamowanego jedzenia
Objawy i zachowania nie są spowodowane innym stanem chorobowym (np. zespół Pradera-Williego) lub innym zaburzeniem psychicznym (np. zaburzenie depresyjne), a także nie są spowodowane wpływem substancji lub leku na ośrodkowy układ nerwowy.	Współwystępowanie z pierwszym kryterium przynajmniej trzech z następujących objawów: 1. jedzenie dużo szybsze niż normalnie; 2. jedzenie aż do nieprzyjemnego uczucia pełności; 3. jedzenie dużych porcji jedzenia pomimo nieodczuwania fizycznego głodu; 4. jedzenie w samotności z powodu wstydu/zakłopotania jedzeniem; 5. odczuwanie wstrętu do siebie, depresji lub winy po przejedzeniu.
Wyraźny niepokój związany ze schematem objadania się lub znacznym upośledzeniem w życiu osobistym, rodzinnym, społecznym, edukacyjnym, zawodowym lub w innych ważnych obszarach funkcjonowania	Wyraźne cierpienie dotyczące niepohamowanego jedzenia
Występowanie epizodów niepohamowanego jedzenia raz w tygodniu lub częściej przez okres trzech miesięcy	Występowanie epizodów niepohamowanego jedzenia co najmniej raz w tygodniu przez okres trzech miesięcy
Brak powtarzających się niewłaściwych zachowań kompensacyjnych mających na celu zapobieganie przybieraniu na wadze	Brak powtarzających się czynności kompensacyjnych związanych z kontrolowaniem lub redukcją wagi w związku z niepohamowanym jedzeniem

Źródło: opracowanie własne na podstawie: American Psychiatric Publishing (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5th edition (DSM-V)*; World Health Organization. (2019). *ICD-11: International classification of diseases (11th revision)*.

niewątpliwie najpowszechniej występującym spośród zaburzeń odżywiania, jest wciąż najslabiej opisane w literaturze. Dotychczasowy stan wiedzy w zakresie zaburzenia z napadami objadania się jest więc niepełny. Do tej pory literatura przedmiotu skupiała się przede wszystkim na zagadnieniu anoreksji i bulimii, ponieważ jeszcze do niedawna należały one do najczęściej występujących rodzajów zaburzeń odżywiania się wśród dorosłych osób¹². W ostatnich latach jednak rozpowszechnienie BED staje się dominujące spośród zaburzeń jedzenia. Rysunek nr 1 prezentuje przybliżony rozkład procentowy zdiagnozowanych przypadków napadowego objadania się w porównaniu z pozostałymi rodzajami zaburzeń odżywiania na populacji australijskiej. Kategoria „inne zaburzenia odżywiania” obejmuje wszystkie pozostałe diagnozy zaburzeń odżywiania z wyjątkiem

12 American Psychiatric Publishing, *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5th edition (DSM-V)*, New York 2013.

anoreksji, bulimii i BED; najczęściej są ujmowane jako inne nieokreślone zaburzenia odżywiania. Jest to najbardziej aktualna i dokładna ocena rozpowszechnienia zaburzeń odżywiania, w tym napadowego objadania się, na dużej próbie osób.

2. GNIEW I SPOSOBY JEGO WYRAŻANIA A NAPADOWE OBJADANIE SIĘ

Gniew to stan emocjonalny obejmujący zakres uczuć różniących się intensywnością, od rozdrażnienia, irytacji do furii i wściekłości, którym towarzyszą zmiany fizjologiczne w organizmie. Doświadczenie i sposób radzenia sobie ze złością ma znaczenie dla zdrowia fizycznego oraz psychicznego¹³.

Literatura przedmiotu podkreśla znaczenie gniewu w zaburzeniach odżywiania¹⁴. Również napadowe objadanie się wykazuje dodatni związek z doświadczaniem stanu gniewu, choć nie jest to zależność opisana tak szeroko, jak w przypadku bulimii. Znaczenie wysokiego poziomu gniewu w BED potwierdza praca Ji Yong Eom oraz Mee-Kyung Shin¹⁵. W badaniu obejmującym 412 studentów koreańskiego uniwersytetu, przy użyciu kwestionariuszy STAXI i BULIT-R, odkryto silną korelację gniewu z napadowym objadaniem się ($r = 0,725$; $p < 0,01$). Tendencja do przejadania się może stanowić formę wyrażenia złości, buntu, wrogości, a nawet karania siebie¹⁶. Wyniki badań na temat sposobów przejawiania złości w BED pozostają jednak niejednoznaczne. Część badaczy wskazuje na tendencję do tłumienia złości przez osoby cierpiące na BED¹⁷, wyjaśniając związek między tłumieniem gniewu a tendencjami do kompulsywnego jedzenia depresyjnym aspektem neurotyzmu¹⁸. Natomiast, według wyników badań S. Fassino i współpracowników¹⁹ osoby otyłe objadające się napadowo wykazują skłonność do wyrażania gniewu na zewnątrz, podczas gdy otyli nie doświadczający napadów jedzenia częściej tłumią złość, zatrzymując ją w sobie. Co ważne, pacjenci otyli z diagnozą BED wykazują wyższy poziom impulsywności w porównaniu z osobami otyłymi bez podobnej diagnozy²⁰, co może wyjaśniać ten-

13 W. Bąk, *Pomiar stanu, cechy, ekspresji i kontroli złości. Polska adaptacja kwestionariusza STAXI-2*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, no 21(1), s. 93-122.

14 S. Fassino, G. Abbate-Daga, A. Piero, P. Leombruni, Rovera G., *Anger and personality in eating disorders*, „Journal of Psychosomatic Research” 2001, no 51, s. 757-764.

15 E. Ji Yong, S. Mee-Kyung, *Relation of Alexithymia, Anger and Binge Eating Behavior*, „International Journal of Bio-Science and Bio-Technology” 2016, no 8(2), s. 63-70.

16 N. Ogińska-Bulik, J. Chanduszek-Salska, op.cit.

17 P. Miotto, B. Pollini, A. Restaneo, G. Favaretto, A. Preti, *Aggressiveness, anger, and hostility in eating disorders*, „Comprehensive Psychiatry” 2008, no 49, s. 364-373.

18 A. Connolly, E. Rieger, I. Caterson, *Binge eating tendencies and anger coping: investigating the confound of trait neuroticism in a non-clinical sample*, „European Eating Disorders Review” 2007, no 15(6), s. 479-486.

19 S. Fassino, P. Leombruni, A. Piero, G. Abbate-Daga, G. Rovera, *Mood, eating attitudes, and anger in obese women with and without Binge Eating Disorder*, „Journal of Psychosomatic Research” 2003, no 54, s. 559-566.

20 A. Horcajadas, S. Romero, G. Martinez, A. Ruiz, F. Rojo, L. Martin, op.cit.

dencję do częstego doświadczania gniewu w napadowym objadaniu się. W jednej z prac wykazano, że poziom gniewu może przewidywać epizody objadania się, a relacja ta jest moderowana przez poziom impulsywności²¹.

Mimo niejednoznacznych wyników badań pewne jest, że doświadczanie złości ma istotne znaczenie w BED. Co ciekawe, pacjenci cierpiący na to zaburzenie częściej doświadczają negatywnych emocji na co dzień, w porównaniu z osobami z grupy kontrolnej, a najczęściej zgłaszaną emocją poprzedzającą objadanie się, jest właśnie gniew²². Co więcej, osoby z rozpoznaniem BED zgłaszają, że emocje, doświadczane zwykle przed napadem objadania się, odczuwają jako bardziej awersyjne, przykre i dotkliwe niż te, które pojawiają się tuż po nim²³.

3. LĘK A NAPADOWE OBJADANIE SIĘ

Literatura psychologiczna dokonuje rozróżnienia między kategoryalnym pojęciem lęku jako chwilowego, przemijającego stanu emocjonalnego a pojęciem dymensjonalnym, w którym lęk jest ujmowany jako trwała i utrzymująca się cecha osobowości. W rozumieniu dymensjonalnym, lęk wyraża się w tendencji do odczytywania sytuacji obiektywnie niegroźnych jako zagrażających oraz w ogólnej gotowości do reagowania stanem lęku^{24, 25}.

Lęk współwystępuje z kompulsywnym objadaniem się, jak i z otyłością. W samym rozumieniu BED zakłada się, że lęk jest jego podłożem²⁶. Już w 1976 r. R. Plutchik²⁷ wykazał, że prawdopodobieństwo sięgania po jedzenie w sytuacji lękowej wzrasta proporcjonalnie do wskaźnika masy ciała (BMI). Na podstawie obserwacji trwającej 30 lat S. Kasen wraz ze współpracownikami²⁸ dowiedli, że osoby o nadmiernej masie ciała kilkukrotnie częściej doświadczają zaburzeń lękowych w porównaniu z osoba-

21 S. Engel, J. Boseck, R. Crosby, S. Wonderlich, J. Mitchell, J. Smyth, R. Miltenberger, H. Steiger, *The relationship of momentary anger and impulsivity to bulimic behavior*, „Behaviour Research and Therapy” 2007, no 45(3), s. 437-447.

22 A. Zeeck, N. Stelzer, H. Linster, A. Joos, A. Hartmann, *Emotion and eating in binge eating disorder and obesity*, „European Eating Disorder Review” 2010, no 19(5), s. 426-437.

23 J. Kenardy, B. Arnou, S. Agras, *The Aversiveness of Specific Emotional States Associated with Binge-Eating in Obese Subjects*, „Australian & New Zealand Journal of Psychiatry” 1996, no 30(6).

24 C. Spielberger, R. Gorsuch, R. Lushene, P. Vagg, G. Jacobs, *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*, Consulting Psychologists Press, Palo Alto 1983.

25 M. Mielimąka, K. Rutkowski, K. Cyranka, J. Sobański, E. Dembińska, Ł. Müldner-Nieckowski, *Lęk-cecha i lęk-stan u pacjentów leczonych intensywną, krótkoterminową psychoterapią grupową z powodu zaburzeń nerwicowych i osobowości*, „Psychiatria Polska” 2015, no 36.

26 Bąk-Sosnowska M., *Interwencja psychologiczna w zespole kompulsywnego jedzenia*, „Psychiatria Polska” 2009, no 43(4), s. 445 - 456.

27 Plutchik R., *Emotions and attitudes related to being overweight*, „Journal of Clinical Psychology” 1976, no 32(1).

28 Kasen S., Cohen P., Chen H., Must A., *Obesity and psychopathology in women: a three decade prospective study*, „International Journal of Obesity” 2008, no 32, s. 558-566.

mi o wadze w normie²⁹. Według N. Ogińskiej-Bulik i J. Chanduszeko-Salskiej³⁰ kobiety otyłe ujawniają wyższy poziom lęku w porównaniu z kobietami o wadze w normie, jednak nie wykazano podobnego związku u kobiet z nadwagą.

Zależność zaburzeń lękowych z nadmiernym jedzeniem potwierdza praca A. Brytek-Matery i E. Charzyńskiej³¹, które wykazały, że pacjentki z żarłocznością psychiczną (cierpiące na BED lub bulimię) wykazują istotnie wyższy poziom objawów lęku w porównaniu z osobami nie zmagającymi się z tym zaburzeniem. Co więcej, wśród otyłych pacjentów częstotliwość występowania objawów BED jest większa u osób, które wykazują wyższy wskaźnik lęku jako cechy³². Zależność tę potwierdza praca zespołu J. Jin-Yi³³. W badaniu wzięło udział 327 koreańskich nastolatek. 28% badanych ($N = 92$) wykazywało skłonność do napadowego objadania się, otrzymując wynik w skali BITE (*Bulimic Investigatory Test Edinburgh*) wyższy niż 10 punktów. Grupa ta miała znacząco wyższy średni wskaźnik BMI niż grupa kontrolna. Zbadano zależność między wynikiem otrzymanym na skali napadowego objadania się a wynikami uzyskanymi w skalach depresji, stresu oraz lęku. Analiza korelacji wykazała związek między objadaniem się a wszystkimi wymienionymi czynnikami. Wśród nich lęk jako cecha wykazywał najsilniejszą, choć przeciętną korelację z napadami objadania się ($r = 0,354$; $p < 0,001$).

Lęk jako cecha może stanowić czynnik ryzyka jedzenia pod wpływem emocji u osób otyłych, szczególnie w sytuacji wywołującej nastroj lękowy³⁴. Wykazano to w eksperymencie, w którym osoby badane uczestniczyły w sesjach indukujących stan lęku, gniewu i neutralny. Po każdej indukcji nastroju uczestnicy otrzymywali przekąski. Modele przewidujące ilość spożytych przekąsek ujawniły istotną korelację lęku jako cechy ze wskaźnikiem masy ciała. Przebadano pod tym względem osoby otyłe (BMI: >30) oraz osoby o wadze prawidłowej (BMI w przedziale od 19 do 25). Wyniki badania sugerują, że lęk jako cecha może stanowić istotny czynnik zwiększający podatność na emocjonalne jedzenie wśród osób otyłych.

29 A. Żak-Gołąb, R. Tomalski, M. Olszanecka-Glinianowicz, J. Chudek, *Aleksytymia u osób otyłych*, „Endokrynologia, Otyłość i Zaburzenia Przemiany Materii” 2012, no 8(4), s. 124-129.

30 N. Ogińska-Bulik, J. Chanduszeko-Salska, op.cit.

31 A. Brytek-Matera, E. Charzyńska, *Poznawcze i behawioralne determinanty zaburzeń odżywiania u kobiet z otyłością*, „Endokrynologia, Otyłość i Zaburzenia Przemiany Materii” 2009, no 5(2), s. 45 - 50.

32 M. Matos, L. Aranha, A. Faria, S. Ferreira, J. Bacaltchuck, M. Zane Ila, *Binge eating disorder, anxiety, depression and body image in grade III obesity patients*, „Revista Brasileira de Psiquiatria” 2002, no 24(4), s. 165-169.

33 J. Jin-Yi, K. Kye-Hyun, W. Hee-Yeon, S. Dong-Won, S. Young-Chul, O. Kang-Seob, S. Eun-Hee, L. Se-Won L, *Binge eating is associated with trait anxiety in Korean adolescent girls: a cross sectional study*, „BMC Women's Health” 2017, no 17.

34 K. Schneider, B. Appelhans, M. Whited, J. Oleski, S. Pagoto, *Trait anxiety, but not trait anger, predisposes obese individuals to emotional eating*, „Appetite” 2010, no 55(3), s. 701-706.

J. Slochower³⁵ i współpracownicy, na podstawie wyników eksperymentu dowiedli, że wzbudzony stan lęku prowadził do zwiększenia częstości jedzenia. Należy jednak podkreślić, że zależność lęku jako cechy z ilością przyjmowanego pokarmu stwierdzono jedynie u osób otyłych, w przypadku nadwagi oraz prawidłowej masy ciała nie odnotowano podobnej zależności³⁶.

Osoby o nadmiernej masie ciała prawdopodobnie inaczej spstrzegają sytuacje stresujące, częściej interpretując wydarzenia jako zagrażające i bardziej obciążające. W efekcie, osoby otyłe intensywniej reagują na stresujące bodźce niż osoby o prawidłowej wadze^{37,38}. To odkrycie może wyjaśniać podwyższony poziom lęku u tych osób. Jednocześnie wskazuje na złożony charakter tej zależności, której poznanie wymaga dalszych badań.

4. POCZUCIE SKUTECZNOŚCI A NAPADOWE OBJADANIE SIĘ

Poczucie skuteczności dotyczy świadomości własnych kompetencji; jest definiowane jako siła przekonania na temat możliwości zrealizowania określonych działań oraz osiągnięcia wyznaczonych celów³⁹. Jest to przekonanie o własnej zdolności do podjęcia skutecznych działań koniecznych do wywołania pożądanego skutku oraz kierowania przyszłymi sytuacjami⁴⁰.

Dotychczasowe badania w zakresie samoskuteczności w zaburzeniach odżywiania, podkreślają jej istotny wpływ na nawyki żywieniowe i kontrolę nad jedzeniem. Liczne prace wskazują na niższe poczucie własnej skuteczności u osób z nadwagą i otyłością w porównaniu z osobami o prawidłowej masie ciała^{41,42}. Już w latach 90-tych wykazano, że poczucie własnej skuteczności jest związane z napadowym objadaniem się, a osoby o nadmiernej masie ciała, cierpiące na BED, ujawniają niższe poczucie własnej skuteczności niż osoby nie cierpiące na to zaburzenie⁴³. Podobną zależność

35 J. Slochower, S. Kaplan, L. Mann, *The effects of life stress and weight on mood and eating*, „Appetite” 1981, no 2, s. 115-125.

36 K. Schneider, B. Appelhans, M. Whited, J. Oleski, S. Pagoto, op. cit.

37 P. Kłósek, *Zależności między stresem psychologicznym a powstawaniem otyłości*, „Forum Medycyny Rodzinnej” 2016, no 10(3).

38 A. Juruć, B. Wierusz-Wysocka, P. Bogdański, *Psychologiczne aspekty jedzenia i nadmiernej masy ciała*, „Farmacja Współczesna” 2011, no 4, s. 119-126.

39 A. Bandura, *Health promotion by social-cognitive means*, „Health Education and Behavior” 2004, no 31(2), s. 143-164.

40 A. Bandura, *Self-efficacy: Toward a unifying theory...*, op. cit.

41 J. Chanduszko-Salska, *Psychologiczne uwarunkowania nadmiernego zaabsorbowania jedzeniem*, „Psychiatria” 2013, no 10(1), s. 1-8.

42 I. Foreyt et al., *Psychological correlates of weight fluctuation*, „International Journal of Eating Disorders” 1995, no 17(3), s. 263-275.

43 P. Miller, J. Watkins, R. Sargent, E. Rickert, *Self-Efficacy in Overweight Individuals with Binge Eating Disorder*, „Obesity” 1999, no 7(6), s. 552-555.

odkryli B. Cargill ze współpracownikami⁴⁴. Na podstawie badań przeprowadzonych na próbie liczącej 159 osób o nadmiernej masie ciała, badacze wykazali, że niższe poczucie własnej skuteczności w zakresie kontrolowania wagi było bezpośrednio związane z objadaniem się ($t(152) = 2,41; p < 0,05$).

Dotychczasowym wynikiem zaprzeczyli M. Sekuła ze współpracownikami⁴⁵, wykazując w swojej pracy brak związku między wskaźnikiem masy ciała a przekonaniem na swój temat w kwestii skuteczności. W dyskusji wyników badacze powołują się na teorię A. Bandury - autora omawianej koncepcji⁴⁶. Zgodnie z jego zaleceniami, badanie poczucia własnej skuteczności powinno być ściśle związane z konkretnym obszarem funkcjonowania, zamiast opierać się na uogólnionym wyniku.

Wyższe poczucie samoskuteczności w zakresie odżywiania wiąże się z mniejszą częstotliwością wystąpienia epizodów niekontrolowanego objadania się⁴⁷. Samoskuteczność związana z odżywianiem się, rozumiana jest jako poczucie pewności co do zdolności kontrolowania własnych zachowań żywieniowych w różnych okolicznościach⁴⁸. Na podstawie wyników badania z udziałem nastoletnich dziewcząt podatnych na zaburzenia odżywiania i otyłość wykazano, że brak wiary w zdolność do kontroli nad jedzeniem w sytuacji jego łatwej dostępności może być istotnym predyktorem zaburzenia kompulsywnego objadania się⁴⁹. Wyższe poczucie samoskuteczności może zmniejszać ryzyko jedzenia emocjonalnego i nawykowego⁵⁰. Analogicznie, im częstsza skłonność do sięgania po jedzenie pod wpływem emocji lub z przyzwyczajenia, tym słabsze przekonanie o własnej skuteczności. Wyniki dotychczasowych badań sugerują, że to nie otyłość, a jedzenie pod wpływem negatywnego afektu może mieć związek z zaniżonym poczuciem samoskuteczności. Negatywny nastrój wiąże się z nadmiernym jedzeniem, które pełni funkcję regulacji emocji i ogólnie jest sposobem na radzenie sobie z nimi⁵¹. Zależność tę badacze wyjaśniają załamywaniem się procesów samoregulacji w sy-

44 B. Cargill, M. Clark, V. Pera, R. Niaura, D. Abrams, *Binge Eating, Body Image, Depression, and Self-Efficacy in an Obese Clinical Population*, „Obesity Research” 1999, no 7(4), str. 379-386.

45 Sekuła M., Boniecka I., Paśnik K. (2019), *Ocena zachowań zdrowotnych, żywieniowych i poczucia własnej skuteczności chorych z otyłością olbrzymią*, „Psychiatria Polska” 2019, no 53(5), s. 1125-1137.

46 A. Bandura, op.cit.

47 D. Glasofer, D. Haaga, L. Hannallah, S. Field, M. Kozlosky, J. Reynolds, J. Yanovski, M. Tanofsky-Kraff, *Self-efficacy beliefs and eating behavior in adolescent girls at-risk for excess weight gain and binge eating disorder*, „Eating Disorders” 2013, no 47(7), s. 663-668.

48 J. Linardon, *The relationship between dietary restraint and binge eating: Examining eating-related self-efficacy as a moderator*, „Appetite” 2018, no 127(1), s. 126-129.

49 D. Glasofer et al., op.cit.

50 M. Sekuła, I. Boniecka, K. Paśnik, op. cit.

51 M. Bąk-Sosnowska, B. Naworska, A. Owczarek, J. Chudek, V. Skrzypulec-Plinta, M. Olszanek-Glinianowicz, *Strategie radzenia sobie z nadmierną masą ciała oraz szacunek do siebie i własnego ciała w kontekście analizy transakcyjnej*, „Psychiatria Polska” 2014, no 48(3), s. 477-487.

tuacji wzmożonego napięcia emocjonalnego, co w efekcie prowadzi do nasilenia napadowego objadania się⁵².

Na przekonanie o niskiej samoskuteczności może wpływać również niższe poczucie wewnętrznej kontroli⁵³ oraz skłonność do jej zewnętrznego umiejscowienia, czym cechują się osoby o nadmiernej masie ciała, zwłaszcza kobiety⁵⁴. Według opinii badaczy, osoby cierpiące na BED charakteryzują się wysokim poziomem bierności, bezradności, ale i perfekcjonizmu, a objadanie się stanowi formę ucieczki przed napięciem, które wywołują zmagania z życiem⁵⁵.

W literaturze liczni badacze podkreślają znaczenie płci w związku między samoskutecznością i BED. Otyli mężczyźni wykazują wyższy poziom poczucia własnej skuteczności, niż otyłe kobiety. Otyłe kobiety dodatkowo zgłaszają większe nasilenie kompulsywnego objadania się i objawów depresyjnych⁵⁶. Związek depresji z niższą samoskutecznością oraz większą masą ciała u kobiet potwierdziły badania przeprowadzone kilka lat wcześniej⁵⁷. Jednocześnie wykazano, że depresja i poczucie własnej skuteczności nie są istotnie związane z napadowym objadaniem się u mężczyzn⁵⁸.

5. NAPADOWE OBJADANIE SIĘ A NEGATYWNA OCENA WŁASNEGO CIAŁA

Brak akceptacji swojego wyglądu należy do grupy najważniejszych i najczęściej wymienianych czynników powodujących wystąpienie stwierdzonych już zaburzeń w odżywianiu się⁵⁹. Zakłócony obraz własnego ciała jest również centralną cechą zaburzenia z napadami objadania się⁶⁰.

Obraz ciała (ang. *body image*) stanowi strukturę umysłową, reprezentującą indywidualne doświadczenia związane z wyglądem własnego ciała⁶¹. Obraz siebie obejmuje

52 R. Baumeister, T. Heatherton, D. Tice. (2000), *Utrata kontroli. Jak i dlaczego tracimy zdolność samoregulacji*, PARPA, Warszawa 2000.

53 A. Brytek-Matera, E. Charzyńska, op. cit.

54 S. Kryśka, M. Grajek, *Biopsychospołeczne znaczenie hiperfagii*, „Journal of Ecology and Health” 2013, no 17(4).

55 S. Kryśka, M. Grajek, op. cit.

56 K. Presnell, J. Pells, A. Stout, G. Musante, *Sex differences in the relation of weight loss self-efficacy, binge eating, and depressive symptoms to weight loss success in a residential obesity treatment program*, „Eating Behaviors” 2008, no 9(2), s. 170-180.

57 J. Linde, R. Jeffery, R. Levy, N. Sherwood, J. Utter, N. Pronk, R. Boyle, *Binge eating disorder, weight control self-efficacy, and depression in overweight men and women*, „International Journal of Obesity” 2004, no 28, s. 418-425.

58 K. Presnell, J. Pells, A. Stout, G. Musante, op. cit.

59 E. Kędra, J. Pietras, *Zaburzenia odżywiania – znak naszych czasów*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2011, no 92(3), s. 530-534.

60 K. Berg, C. Fiskum, T. Eik-Nes, *Assessment of body image in patients with obesity and binge eating disorder*, „Fysioterapeuten” 2021, no 88(6), s. 68-72.

61 T. Stewart, D. Williamson (2003), *Assessment of body image disturbance*, w: *Handbook of eating disorders and obesity*, red. J. Thompson, New York 2003.

je percepcję ciała i emocjonalny stosunek względem niego⁶². Literatura przedmiotu wyróżnia poznawczy, emocjonalny i behawioralny aspekt doświadczania własnej cielesności. Wymiar poznawczy dotyczy percepcji własnego ciała oraz myśli, przekonań i treści poznawczych schematów dotyczących wyglądu zewnętrznego. Aspekt emocjonalny jest związany z poczuciem zadowolenia bądź niechęcią wobec własnego wyglądu. Wymiar behawioralny dotyczy zachowań podejmowanych w celu modelowania sylwetki, takich jak stosowanie diet, środków farmakologicznych, ćwiczeń fizycznych, a także poddawanie się zabiegom chirurgii plastycznej⁶³.

Do najczęściej odczuwanych emocji, w związku z doświadczaniem własnego ciała, należą poczucie satysfakcji bądź niezadowolenia z własnego wyglądu zewnętrznego oraz lęk przed przyrostem tkanki tłuszczowej, szczególnie w dolnych partiach ciała⁶⁴. Wraz z innymi czynnikami, takimi jak samoocena, osobowość oraz indywidualne doświadczenia; emocje te wpływają na sposób postrzegania ciała i mogą przyczyniać się do zaburzeń w jego percepcji. Niezdolność do obiektywnej oceny rozmiarów własnego ciała oraz doświadczanie lęku, wstydu i niezadowolenia w związku z rozbieżnością między własnym wizerunkiem a społecznym ideałem, mogą skłaniać do podjęcia prób redukcji masy przez zastosowanie destrukcyjnych metod i patologicznych zachowań⁶⁵. Związek między zniekształconym obrazem ciała a zaburzeniami odżywiania jest dwukierunkowy, a obserwacja objawów jednego zaburzenia sugeruje prawdopodobieństwo wystąpienia drugiego⁶⁶.

Istnieją silne powiązania nadwagi i otyłości z brakiem satysfakcji ze swojego wyglądu. Osoby otyłe wykazują mniejszą świadomość własnego ciała w porównaniu z osobami o wadze w normie, a także mają skłonność do postrzegania swoich aktualnych wymiarów jako większych, niż jest to w rzeczywistości. Ponadto cechują się dużym niezadowoleniem z własnej cielesności⁶⁷, co może nasilać związek otyłości z depresją^{68, 69}.

62 C. Rucker, T. Cash, *Body images, body-size perceptions, and eating behaviors among African-American and white college women*, „International Journal of Eating Disorders” 1992, no 12, s. 291-299.

63 A. Rybicka-Klimczyk, A. Brytek-Matera, *Wizerunek ciała i jego wymiary a aspekty behawioralne zaburzeń odżywiania u zdrowych kobiet w różnych fazach rozwojowych*, „Endokrynologia, Otyłość i Zaburzenia Przemiany Materii” 2008, no 4(4), s. 143–151.

64 A. Rybicka-Klimczyk, A. Brytek-Matera, op. cit.

65 A. Rybicka-Klimczyk, A. Brytek-Matera, op. cit.

66 S. Saeid, A. Forouzi, M. Sakineh, H. Akbar, G. Behshid, *Relationship between body image and eating disorders*, „Iranian Journal of Nursing Research” 2010, no 4(15), s. 33-43.

67 A. Johnstone, A. Stewart, P. Benson, M. Kalafati, L. Rectenwald, G. Horgan, *Assessment of body image in obesity using a digital morphing technique*, „Journal of Human Nutrition and Dietetics” 2008, no 21(3), s. 256–267.

68 J. Kędzierska, I. Ponikowska, K. Makowska-Ofiarska, P. Adamczyk, R. Ossowski, K. Sobieralska-Michalak, *Zaburzenia nastroju u osób z otyłością*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2013, no 18(3), s. 333-345.

69 A. Gavin, G. Simon, E. Ludman, *The association between obesity, depression, and educational attainment in women: The mediating role of body image dissatisfaction*, „Journal of Psychosomatic Research” 2010, no 69, s. 573-581.

Kobiety o nadmiernej masie ciała wykazują większą skłonność do negatywnej oceny swojego wyglądu oraz przejadania się pod wpływem emocji, w porównaniu z kobietami o wadze w normie⁷⁰. Według D. Garner i współpracowników⁷¹ podstawą zniekształconego obrazu własnego ciała jest poczucie własnej nieefektywności i związane z tym poczucie bezradności i bierności. Osoby odczuwające niechęć wobec swojego wyglądu postrzegają siebie jako niebędące w posiadaniu własnego ciała, niezdolne do kontroli nad zachowaniami oraz potrzebami.

Niezadowolenie z ciała stanowi czynnik ryzyka wystąpienia napadów objadania się^{72, 73}, podobnie jak kompulsywne objadanie się należy do głównych czynników ryzyka doświadczania cierpienia związanego z własną cielesnością⁷⁴. W jednej z prac badawczych dowiedziono, że niezadowolenie z własnego ciała wyjaśnia nawet 40% wariacji kompulsywnego objadania się, a obniżenie poziomu niezadowolenia okazało się mieć największy wpływ na poprawę leczenia BED⁷⁵.

Negatywną percepcję własnego ciała w napadowym objadaniu się potwierdziły wyniki badania B. Cargill i współpracowników⁷⁶. W badaniu wzięło udział 159 osób z nadwagą i otyłością. Kryteria napadowego objadania się spełniały 24 osoby (18%). Wyniki otrzymane w podskali Negatywny Obraz Ciała kwestionariusza EHQ (The Eating Habits Questionnaire) były istotnie wyższe dla osób napadowo objadających się ($t(148) = 3,88; p < 0,001$), w porównaniu z osobami nie doświadczającymi podobnych napadów. Wyniki otrzymane na tej skali były również istotnie związane z objadaniem się, gdy włączono depresję jako współzmienną ($F(1,144) = 2,17; p < 0,05$). Co więcej, analiza regresji wskazała, że negatywny obraz ciała jest istotnym czynnikiem wyjaśniającym stan objadania się.

W przeciwieństwie do bulimii oraz anoreksji, kryteria diagnostyczne DSM-5 dla kompulsywnego objadania się nie zawierają kryterium związanego z obrazem ciała, mimo coraz większej liczby dowodów wskazujących na zaburzoną percepcję własnego wyglądu również w tym zaburzeniu⁷⁷. Co ciekawe, osoby cierpiące na

70 K. Przybyłowicz, D. Jesiołowska, M. Obara-Gołębiowska, L. Antoniak, *A subjective dissatisfaction with body weight in young women: do eating behaviours play a role?* „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 2014, no 65(3), s. 243-249.

71 D. Garner, P. Garfinkel, H. Stancer, H. Moldofsky, *Body image disturbances in anorexia nervosa and obesity*, „Psychosomatic Medicine” 1976, no 38, s. 327-336.

72 M. Lewer, J. Kosfelder, J. Michalak, D. Schroeder, N. Nasrawi, S. Vocks, *Effects of a cognitive-behavioral exposurebased body image therapy for overweight females with binge eating disorder: a pilot study*, „Journal of Eating Disorders” 2017, no 5(43).

73 E. Stice, K. Presnell, D. Spangler, *Risk factors for binge eating onset in adolescent girls: a 2-year prospective investigation*, „Health Psychology” 2002, no 21, s. 131-138.

74 M. Schwartz, K. Brownell, *Obesity and body image*, „Body Image” 2004, no 1, s. 43-56.

75 A. Brytek-Matera, E. Charzyńska, op. cit.

76 B. Cargill, M. Clark, V. Pera, R. Niaura, D. Abrams, op. cit.

77 M. Ahrberg, D. Trojca, N. Nasrawi, S. Vocks, *Body image disturbance in binge eating disorder: a review*, „European Eating Disorder Review” 2011, no 19, s. 375-81.

zespół napadowego objadania się, wykazują podobny do osób chorujących na bulimię poziom niepokoju związanego z ciałem oraz istotnie wyższy poziom niepokoju związanego z ciałem niż osoby otyłe nie objadające się napadowo. Mówi o tym praca M. Lewer i współpracowników⁷⁸, w której przebadano 3 otyłych kobiet z diagnozą BED oraz 28 kobiet z samą otyłością. Wykazano, że otyłe pacjentki z rozpoznaniem BED ujawniają znacznie silniejsze pragnienie szczupłości i wyższy poziom niezadowolenia z ciała w porównaniu z otyłymi kobietami bez podobnego rozpoznania. Sugeruje to, że zaburzenie poznawczo-afektywnego komponentu obrazu ciała wydaje się nie wynikać wyłącznie z nadwagi⁷⁹. W kompulsywnym objadaniu się największe znaczenie ma przeszacowywanie rozmiarów swojego ciała oraz nadmierne zaabsorbowanie wagą i wyglądem. W efekcie prowadzi to do nasilenia obaw i negatywnego afektu względem jedzenia⁸⁰. Co więcej, przeszacowywanie rozmiarów sylwetki oraz masy ciała jest związane z nasiloną patologią zaburzeń odżywiania⁸¹, przewiduje częstsze przerywanie leczenia⁸² oraz gorsze wyniki po jego zakończeniu⁸³.

W literaturze badacze podkreślają znaczenie płci w percepcji własnej cielesności. Nie ulega wątpliwości, że dla kobiet percepcja ich własnej cielesności stanowi dodatkowy czynnik ryzyka dla niechęci wobec swojego ciała⁸⁴. Według badań J. Radoszewskiej⁸⁵ dorastające dziewczęta częściej niż chłopcy oceniają atrakcyjność rówieśników na podstawie ich wyglądu. Ponadto dziewczęta cechują się ogólnie bardziej negatywnym wizerunkiem swojego ciała w porównaniu z chłopcami, chociaż ci również doświadczają dyskomfortu związanego z własną cielesnością i w efekcie podejmują próby jego zmiany. Za niechęć wobec własnego ciała u dziewcząt odpowiada przede wszystkim uwewnętrzniona krytyka wyglądu ze strony rówieśników. Wizerunek cia-

78 M. Lewer, N. Nasrawi, D. Schroeder, S. Vocks, *Body image disturbance in binge eating disorder: a comparison of obese patients with and without binge eating disorder regarding the cognitive, behavioral and perceptual component of body image*, „Eating and Weight Disorders - Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2015, no 21, s. 115–25.

79 M. Lewer et al., op. cit.

80 J. Lydecker, M. White, C. Grilo, *Form and Formulation: Examining the Distinctiveness of Body Image Constructs in Treatment-Seeking Patients With Binge-Eating Disorder*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 2017, no 85(11), s. 1095-1103.

81 M. Lewer et al., op. cit.

82 R. Ojserkis, R. Sysko, J. Goldfein, M. Devlin, *Does the overvaluation of shape and weight predict initial symptom severity or treatment outcome among patients with binge eating disorder?*, „International Journal of Eating Disorders” 2012, no 45, s. 603–608.

83 C. Grilo, R. Masheb, R. Crosby, *Predictors and moderators of response to cognitive behavioral therapy and medication for the treatment of binge eating disorder*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 2012, no 80, s. 186–195.

84 K. Nitsh, E. Prajs, J. Kurpisz, E. Tyburski, *Obraz ciała i jego zaburzenia. Aspekty teoretyczne w kontekście wybranych jednostek psychopatologicznych*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna” 2012, no 12(3), s. 176-182.

85 J. Radoszewska, *Otyły nastolatek w oczach rówieśników*, „Endokrynologia, Diabetologia i ChOROBY Przemiany Materii Wieku Rozwojowego” 2009, no 3(15).

ła chłopców natomiast kształtuje zarówno krytyka, jak i komplementowanie wyglądu przez grupę rówieśniczą⁸⁶.

W jednym z badań wykazano, że zadowolenie z własnego ciała może zapobiegać przybieraniu na wadze i napadom objadania się u dorastających dziewcząt. Jednocześnie dziewczęta, które cierpiały z powodu niezadowolenia z ciała, w miarę upływu czasu ujawniały tendencję do przybierania na wadze⁸⁷. Pozytywny obraz ciała, intuicyjne jedzenie i współczucie dla siebie wykazują potencjał ochronny, zmniejszający ryzyko wystąpienia zaburzeń odżywiania, w tym napadowego objadania się⁸⁸.

6. IZOLACJA SPOŁECZNA

Izolacja społeczna spowodowana pandemią COVID-19 stwarza dodatkowe wyzwania dla osób, które już wcześniej zmagaly się z problemem napadowego objadania się. Główny czynnik jego potencjalnego rozwoju to niepokój i niepewność związane z sytuacją pandemiczną. Badanie zespołu M. Simone⁸⁹ wykazało, że słabe radzenie sobie ze stresem w trakcie pandemii znacząco wiąże się z większą częstotliwością niezdrowych zachowań żywieniowych. Wyższy poziom odczuwanego stresu i objawy depresyjne są związane z większym prawdopodobieństwem objadania się. Badania w zakresie zmiany sposobu odżywiania się w efekcie izolacji społecznej, spowodowanej pandemią, wykazały wprost proporcjonalny wzrost częstotliwości emocjonalnego jedzenia do wzrostu wskaźnika BMI i w efekcie zwiększenie przyrostu masy ciała wśród osób objętych kwarantanną⁹⁰. W ostatnim czasie opracowano wytyczne dla lekarzy, przygotowane przez polskich ekspertów, pod patronatem Polskiego Towarzystwa Badań nad Otyłością, Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego i szeregu innych. W Liście do Redakcji „Psychiatrii Polskiej” autorzy wskazują na ryzyko rozwoju otyłości w społeczeństwie w efekcie sytuacji pandemicznej⁹¹, podając nowe wytyczne dotyczące diagnozowania oraz leczenia nadwagi i otyłości. Opracowanie nowych metod diagnozy podkreśla znaczenie problemu, jakim jest rozwijająca się w społeczeństwie polskim otyłość.

86 A. Wieteska (2014), *Rola rówieśników w kształtowaniu wizerunku ciała adolescentów* [praca niepublikowana], Katowice.

87 K. Sonnevile, J. Calzo, N. Horton, J. Haines, S. Austin, A. Field, *Body satisfaction, weight gain and binge eating among overweight adolescent girls*, „International Journal of Obesity” 2012, no 36, s. 944–949.

88 J. Linardon, *Positive body image, intuitive eating, and self-compassion protect against the onset of the core symptoms of eating disorders: A prospective study*, „The International Journal of Eating Disorders” 2021, no 54(11), s. 1967-1977.

89 M. Simone, R. Emery, V. Hazzard, M. Eisenberg, N. Larson, D. Neumark-Sztainer, *Disordered eating in a population-based sample of young adults during the COVID-19 outbreak*, „International Journal of Eating Disorders” 2021, no 54(7), s. 1189–1201.

90 E. Akyuz, H. Onal, A. Yuksel, *Nutritional habits and emotional eating of adults during social isolation days due to Covid-19 pandemic*, „Progress in Health Sciences” 2021. no 11(1), s. 43 - 56.

91 M. Olszanecka-Glinianowicz et al., op. cit.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza literatury przedmiotu wskazuje na skomplikowaną etiologię i psychologiczne czynniki powstawania zaburzenia kompulsywnego objadania się. Trudności, jakie towarzyszą pacjentom z diagnozą BED tworzą złożony i specyficzny obraz kliniczny, którego psychopatologię może nasilać nierzadko współwystępująca otyłość. Osoby z rozpoznaniem BED częściej doświadczają gniewu i przejawiają trudności w jego ekspresji, w porównaniu z osobami bez tej diagnozy. Ponadto pacjenci napadowo objadający się, szczególnie ci z otyłością, wykazują wyższy poziom lęku oraz słabsze poczucie własnej skuteczności, choć w tej kwestii badania pozostają niespójne. Niepokój związany z ciałem wśród pacjentów z BED jest podobny do poziomu niepokoju wśród pacjentów zmagających się z bulimią. Osoby napadowo objadające się częściej doświadczają niezadowolenia i ogólnego cierpienia względem własnego ciała niż osoby nie cierpiące na BED, w tym również otyłe.

Ze względu na złożoność przyczyn zaburzenia z napadami objadania się, również jego leczenie może przybierać różne formy. Nie ulega wątpliwości fakt, że konieczne jest rozbudowanie aktualnej wiedzy o nowe dane oraz zmienne w celu rozwijania metod leczenia. Uwzględnienie wskazanych w niniejszej pracy czynników w toku zarówno psychologiczno-diagnostycznym, jak i klinicznym, z pewnością wpłynie na dokładniejsze i pewniejsze rozpoznanie, jak wskazać czynniki pomagające ukierunkować klinycystę na odpowiednio dobraną terapię.

BIBLIOGRAFIA

1. Ahrberg M., Trojca D., Nasrawi N., Vocks S., *Body image disturbance in binge eating disorder: a review*, „European Eating Disorder Review” 2011, no 19.
2. Akyuz E., Onal H., Yuksel A., *Nutritional habits and emotional eating of adults during social isolation days due to Covid-19 pandemic*, „Progress in Health Sciences” 2021, no 11(1).
3. American Psychiatric Publishing, *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5th edition (DSM-V)*, New York 2013.
4. Bandura A., *Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change*. „Psychological Review” 1977, no 84.
5. Bandura A., *Health promotion by social-cognitive means*. „Health Education and Behavior” 2004, no 31(2).
6. Baumeister R., Heatherton T., Tice D. (2000), *Utrata kontroli. Jak i dlaczego tracimy zdolność samoregulacji*, PARPA, Warszawa 2000.
7. Bąk W., *Pomiar stanu, cechy, ekspresji i kontroli złości. Polska adaptacja kwestionariusza STAXI-2*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, no 21(1).
8. Bąk-Sosnowska M., *Interwencja psychologiczna w zespole kompulsywnego jedzenia*, „Psychiatria Polska” 2009, no 43(4).
9. Bąk-Sosnowska M., *Kryteria różnicowe zaburzenia z napadami objadania się i uzależnienia od pożywienia w kontekście przyczyn otyłości oraz jej leczenia*, „Psychiatria Polska” 2017, no 51(2).

10. Bąk-Sosnowska M., Naworska B., Owczarek A., Chudek J., Skrzypulec-Plinta V., Olszanecka-Glinianowicz M., *Strategie radzenia sobie z nadmierną masą ciała oraz szacunek do siebie i własnego ciała w kontekście analizy transakcyjnej*, „Psychiatria Polska” 2014, no 48(3).
11. Berg K., Fiskum C., Eik-Nes T., *Assessment of body image in patients with obesity and binge eating disorder*, „Fysioterapeuten” 2021, no 88(6).
12. Brytek-Matera A., Charzyńska E., *Poznawcze i behawioralne determinanty zaburzeń odżywiania u kobiet z otyłością*, „Endokrynologia, Otyłość i Zaburzenia Przemiany Materii” 2009, no 5(2).
13. Cargill, B., Clark, M., Pera, V., Niaura, R., Abrams, D., *Binge Eating, Body Image, Depression, and Self-Efficacy in an Obese Clinical Population*, „Obesity Research” 1999, no 7(4).
14. Chanduszko-Salska J., *Psychologiczne uwarunkowania nadmiernego zaabsorbowania jedzeniem*, „Psychiatria” 2013, no 10(1).
15. Claudino A., Pike K., Hay P., Keeley J., Evans S., Rebello T., Bryant-Waugh R., Dai Y., Zhao M., Matsumoto C., Herscovici C., Mellor-Marsa B., Stona A., Kogan C., Andrews, H., Monteleone P., Pilon D., Thiels C., Sharan P., Al-Adawi S., Reed G., *The classification of feeding and eating disorders in the ICD-11: results of a field study comparing proposed ICD-11 guidelines with existing ICD-10 guidelines*, „BMC Medicine” 2019, no 17.
16. Connolly A., Rieger E., Caterson I., *Binge eating tendencies and anger coping: investigating the confound of trait neuroticism in a non-clinical sample*, „European Eating Disorders Review” 2007, no 15(6).
17. Engel S., Boseck J., Crosby R., Wonderlich S., Mitchell J., Smyth J., Miltenberger R., Steiger H., *The relationship of momentary anger and impulsivity to bulimic behavior*, „Behaviour Research and Therapy” 2007, no 45(3).
18. Fassino S., Abbate-Daga G., Piero A., Leombruni P., Rovera G., *Anger and personality in eating disorders*, „Journal of Psychosomatic Research” 2001, no 51.
19. Fassino S., Leombruni P., Piero A., Abbate-Daga G., Rovera G., *Mood, eating attitudes, and anger in obese women with and without Binge Eating Disorder*, „Journal of Psychosomatic Research” 2003, no 54.
20. Foreyt I. et al., *Psychological correlates of weight fluctuation*, „International Journal of Eating Disorders” 1995, no 17(3).
21. Garner D., Garfinkel P., Stancer H., Moldofsky H., *Body image disturbances in anorexia nervosa and obesity*, „Psychosomatic Medicine” 1976, no 38.
22. Gavin A., Simon G., Ludman E., *The association between obesity, depression, and educational attainment in women: The mediating role of body image dissatisfaction*, „Journal of Psychosomatic Research” 2010, no 69.
23. Glasofer D., Haaga D., Hannallah L., Field S., Kozlosky M., Reynolds J., Yanovski J., Tanofsky-Kraff M., *Self-efficacy beliefs and eating behavior in adolescent girls at-risk for excess weight gain and binge eating disorder*, „Eating Disorders” 2013, no 47(7).
24. Grilo C., Masheb R., Crosby R., *Predictors and moderators of response to cognitive behavioral therapy and medication for the treatment of binge eating disorder*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 2012, no 80.
25. Hay P., Girosi F., Mond J., *Prevalence and sociodemographic correlates of DSM-5 eating disorders in the Australian population*, „International Journal of Eating Disorders”, 2015, no 3(1), s. 1-7.
26. Horcajadas A., Romero S., Martinez G., Ruiz A., Rojo F., Martin L., *Clinical differences between morbid obese patients with and without binge eating*, „Actas Espanolas de Psiquiatria” 2006, no 34(6).
27. Hudson J., Hiripi E., Pope Jr H., Kessler R., *The prevalence and correlates of eating disorders in the National Comorbidity Survey Replication*, „Biological Psychiatry” 2007, no 61(3).

28. Ji Yong, E., Mee-Kyung, S., *Relation of Alexithymia, Anger and Binge Eating Behavior*, „International Journal of Bio-Science and Bio-Technology” 2016, no 8(2).
29. Jin-Yi J., Kye-Hyun W., Hee-Yeon W., Dong-Won S., Young-Chul S., Kang-Seob O., Eun-Hee S., Se-Won L., *Binge eating is associated with trait anxiety in Korean adolescent girls: a cross sectional study*, „BMC Women’s Health” 2017, no 17.
30. Johnstone A., Stewart A., Benson P., Kalafati M., Rectenwald L., Horgan G., *Assessment of body image in obesity using a digital morphing technique*, „Journal of Human Nutrition and Dietetics” 2008, no 21(3).
31. Juruć A., Wierusz-Wysocka B., Bogdański P., *Psychologiczne aspekty jedzenia i nadmiernej masy ciała*, „Farmacja Współczesna” 2011, no 4.
32. Kasen S., Cohen P., Chen H., Must A., *Obesity and psychopathology in women: a three decade prospective study*, „International Journal of Obesity” 2008, no 32.
33. Kenardy J., Arnow B., Agras S., *The Aversiveness of Specific Emotional States Associated with Binge-Eating in Obese Subjects*, „Australian & New Zealand Journal of Psychiatry” 1996, no 30(6).
34. Kędra E., Pietras J., *Zaburzenia odżywiania – znak naszych czasów*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2011, no 92(3).
35. Kędzierska J., Ponikowska I., Makowska-Ofiarska K., Adamczyk P., Ossowski R., Sobierska-Michalak K., *Zaburzenia nastroju u osób z otyłością*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2013, no 18(3).
36. Kłósek P., *Zależności między stresem psychologicznym a powstawaniem otyłości*, „Forum Medycyny Rodzinnej” 2016, no 10(3).
37. Kryśka S., Grajek M., *Biopsychospołeczne znaczenie hiperfagii*, „Journal of Ecology and Health” 2013, no 17(4).
38. Krzyżanowska-Świniarska B., Zahorska-Markiewicz B., Ostrowska L., Bąk-Sosnowska M., *Otyłość (prosta, pokarmowa)*, w: *Endokrynologia kliniczna*, red. A. Milewicz, Polskie Towarzystwo Endokrynologiczne, Wrocław 2012.
39. Lewer M., Kosfelder J., Michalak J., Schroeder D., Nasrawi N., Vocks S., *Effects of a cognitive-behavioral exposurebased body image therapy for overweight females with binge eating disorder: a pilot study*, „Journal of Eating Disorders” 2017, no 5(43).
40. Lewer M., Nasrawi N., Schroeder D., Vocks S., *Body image disturbance in binge eating disorder: a comparison of obese patients with and without binge eating disorder regarding the cognitive, behavioral and perceptual component of body image*, „Eating and Weight Disorders - Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2015, no 21.
41. Linardon J., *The relationship between dietary restraint and binge eating: Examining eating-related self-efficacy as a moderator*, „Appetite” 2018, no 127(1).
42. Linardon J., *Positive body image, intuitive eating, and self-compassion protect against the onset of the core symptoms of eating disorders: A prospective study*, „The International Journal of Eating Disorders” 2021, no 54(11).
43. Linde J., Jeffery R., Levy R., Sherwood N., Utter J., Pronk N., Boyle R., *Binge eating disorder, weight control self-efficacy, and depression in overweight men and women*, „International Journal of Obesity” 2004, no 28.
44. Lydecker J., White M., Grilo C., *Form and Formulation: Examining the Distinctiveness of Body Image Constructs in Treatment-Seeking Patients With Binge-Eating Disorder*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 2017, no 85(11).
45. Łuczak A., *Czynniki stresogenne i sytuacje trudne oraz ich związków z emocjonalnym i nawykowym przejdaniem się jego konsekwencjami w grupie kierowców samochodów ciężarowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J” Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, z. 29, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin 2016.

46. Matos M., Aranha L., Faria A., Ferreira S., Bacaltchuck J., Zane Ila M., *Binge eating disorder, anxiety, depression and body image in grade III obesity patients*, „Revista Brasileira de Psiquiatria” 2002, no 24(4), s. 165-169.
47. Mielimąka M., Rutkowski K., Cyranka K., Sobański J., Dembińska E., Müldner-Nieckowski Ł., *Łęk-cecha i lęk-stan u pacjentów leczonych intensywną, krótkoterminową psychoterapią grupową z powodu zaburzeń nerwicowych i osobowości*, „Psychiatria Polska” 2015, no 36.
48. Miller P., Watkins J., Sargent R., Rickert E., *Self-Efficacy in Overweight Individuals with Binge Eating Disorder*, „Obesity” 1999, no 7(6).
49. Miotto P., Pollini B., Restaneo A., Favaretto G., Preti A., *Aggressiveness, anger, and hostility in eating disorders*, „Comprehensive Psychiatry” 2008, no 49.
50. National Eating Disorders Collaboration (2022). *Binge Eating Disorder (BED)* <https://nedc.com.au/eating-disorders/eating-disorders-explained/types/binge-eating-disorder/>.
51. Nitsh K., Prajs E., Kurpisz J., Tyburski E., *Obraz ciała i jego zaburzenia. Aspekty teoretyczne w kontekście wybranych jednostek psychopatologicznych*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna” 2012, no 12(3).
52. Ogińska-Bulik N., Chanduszko-Salska J., *Psychologiczna charakterystyka kobiet z nadwagą i otyłością*, Acta Universitatis Lodzensis. Łódź 2000, seria „Folia Psychologica”, vol. IV.
53. Ojserkis R., Sysko R., Goldfein J., Devlin M., *Does the overvaluation of shape and weight predict initial symptom severity or treatment outcome among patients with binge eating disorder?* „International Journal of Eating Disorders” 2012, no 45.
54. Olszanecka-Glinianowicz M., Dudek D., Filipiak K., Krzystanek M., Markuszewski L., Ruchała M., Tomiak E., *List do Redakcji. Leczenie nadwagi i otyłości w czasie pandemii i po jej zakończeniu. Nie czekajmy na rozwój powikłań – nowe wytyczne dla lekarzy*, „Psychiatria Polska” 2020, no 54(6).
55. Plutchik R., *Emotions and attitudes related to being overweight*, „Journal of Clinical Psychology” 1976, no 32(1).
56. Presnell K., Pells J., Stout A., Musante G., *Sex differences in the relation of weight loss self-efficacy, binge eating, and depressive symptoms to weight loss success in a residential obesity treatment program*, „Eating Behaviors” 2008, no 9(2).
57. Przybyłowicz K., Jesiołowska D., Obara-Gołębiowska M., Antoniuk L., *A subjective dissatisfaction with body weight in young women: do eating behaviours play a role?* „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 2014, no 65(3).
58. Radoszewska J., *Otyły nastolatek w oczach rówieśników*, „Endokrynologia, Diabetologia i Choroby Przemiany Materii Wieku Rozwojowego” 2009, no 3(15).
59. Rau J., Green R., *Compulsive eating: A neuropsychologic approach to certain eating disorders*. „Comprehensive Psychiatry” 1975, no 16(3).
60. Rucker C., Cash T., *Body images, body-size perceptions, and eating behaviors among African-American and white college women*, „International Journal of Eating Disorders” 1992, no 12.
61. Rybicka-Klimczyk A. (2008), *Czynniki socjokulturowe a zmiany w obrazie ciała i postaw wobec odżywiania się u zróżnicowanych wiekiem życia kobiet polskich* [praca niepublikowana], Katowice.
62. Rybicka-Klimczyk A., Brytek-Matera A., *Wizerunek ciała i jego wymiary a aspekty behawioralne zaburzeń odżywiania u zdrowych kobiet w różnych fazach rozwojowych*, „Endokrynologia, Otyłość i Zaburzenia Przemiany Materii” 2008, no 4(4).
63. Saeid S., Forouzi A., Sakineh M., Akbar H., Behshid G., *Relationship between body image and eating disorders*, „Iranian Journal of Nursing Research” 2010, no 4(15).
64. Schneider K., Appelhans B., Whited M., Oleski J., Pagoto S., *Trait anxiety, but not trait anger, predisposes obese individuals to emotional eating*, „Appetite” 2010, no 55(3).

65. Schwartz M., Brownell K., *Obesity and body image*, „Body Image” 2004, no 1.
66. Sekuła M., Boniecka I., Paśnik K. (2019), *Ocena zachowań zdrowotnych, żywieniowych i poczucia własnej skuteczności chorych z otyłością olbrzymią*, „Psychiatria Polska” 2019, no 53(5).
67. Simone M., Emery R., Hazzard V., Eisenberg M., Larson N., Neumark-Sztainer D., *Disordered eating in a population-based sample of young adults during the COVID-19 outbreak*, „International Journal of Eating Disorders” 2021, no 54(7).
68. Slochower J., Kaplan S., Mann L., *The effects of life stress and weight on mood and eating*, „Appetite” 1981, no 2.
69. Sonnevile K., Calzo J., Horton N., Haines J., Austin S., Field A., *Body satisfaction, weight gain and binge eating among overweight adolescent girls*, „International Journal of Obesity” 2012, no 36.
70. Spielberger C., Gorsuch R., Lushene R., Vagg P., Jacobs G., *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*, Consulting Psychologists Press, Palo Alto 1983.
71. Stewart T., Williamson D. (2003), *Assessment of body image disturbance, w: Handbook of eating disorders and obesity*, red. J. Thompson, New York 2003.
72. Stice E., Presnell K., Spangler D., *Risk factors for binge eating onset in adolescent girls: a 2-year prospective investigation*, „Health Psychology” 2002, no 21.
73. Wieteska A. (2014), *Rola rówieśników w kształtowaniu wizerunku ciała adolescentów* [praca niepublikowana], Katowice
74. Wilfrey D., Citrome L., Herman B., *Characteristics of binge eating disorder in relation to diagnostic criteria*, „Neuropsychiatric Disease and Treatment” 2016, no 12(2).
75. World Health Organization, *ICD-11: International classification of diseases (11th revision)*, 2019.
76. Zeeck A., Stelzer N., Linster H., Joos A., Hartmann A., *Emotion and eating in binge eating disorder and obesity*, „European Eating Disorder Review” 2010, no 19(5).
77. Żak-Gołąb A., Tomalski R., Olszanecka-Glinianowicz M., Chudek J., *Aleksytymia u osób otyłych*, „Endokrynologia, Otyłość i Zaburzenia Przemiany Materii” 2012, no 8(4).

prof. dr hab. inż. Marian Kopczewski

AWL we Wrocławiu

orcid: 0000-0002-0402-0477

mgr Dorota Ficek-Durda

21 WSZU-R w Busku Zdroju

orcid: 0000-0003-1196-7105

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 71–83

WYPALENIE ZAWODOWE W TEORII I PRAKTYCE JAKO DETERMINANT PRACY I BEZPIECZEŃSTWA W SŁUŻBACH MUNDUROWYCH /

*OCCUPATIONAL BURN IN THEORY AND PRACTICE AS A
DETERMINANT OF WORK AND SAFETY IN UNIFORM SERVICES*

STRESZCZENIE

Wiele osób w swojej pracy może dostrzec bardzo głęboki sens związany z pomaganiem innym. Poczucie spełnienia, satysfakcja, że to co robią, czyni życie innych szczęśliwym, dają szansę normalnego życia, staje się motorem wielu działań. Jednak w wielu przypadkach praca zawodowa jest przyczyną poważnych obciążeń i rodzi wiele stresu i problemów. Charakterystyka wykonywanej pracy jest jednym z najistotniejszych czynników determinujących stopień zagrożenia zawodowym wypaleniem zawodowym, wpływającym na bezpieczeństwo jednostki i publiczne. Praca w ciągłym kontakcie z ludźmi, jak to jest w służbach mundurowych, często charakteryzuje się dużym stopniem zaangażowania emocjonalnego. Jeżeli dodamy do tego wpływ stresu i konieczność radzenia sobie z nierealistycznymi oczekiwaniami otoczenia, śmiało możemy przypuszczać, iż grupa służb mundurowych jest grupą podwyższonego ryzyka, której stan wpływa na poziom bezpieczeństwa narodowego. Osobiste obserwacje i doświadczenia skłoniły autorów do opracowania artykułu, którego głównym celem jest analiza, przedstawienie i zbadanie procesu wypalenia zawodowego wśród pracowników służb mundurowych oraz znalezienia możliwych instrumentów przeciwdziałania temu procesowi.

SŁOWA WSTĘPNE: wypalenie zawodowe, koncepcje teorie i modele wypalenia, wnioski z badań.

ABSTRACT

Many people can see a very deep meaning in their work, connected with helping others. A sense of fulfillment, satisfaction that what they do makes the lives of others happy, gives them a chance to live a normal life, becomes the driving force behind many activities. However, in many cases, professional work is the cause of serious burdens and creates a lot of stress and problems. The nature of the work performed is one of the most important factors determining the degree of risk of occupational burnout, affecting individual and public safety. Working in constant, contact with people, as in the uniformed services, is often characterized by a high degree of emotional involvement. If we add to this the impact of stress and the need to deal with unrealistic expectations of the environment, we can confidently assume that the uniformed services group, is a high-risk group whose condition affects the level of national security. Personal observations and experiences led the authors to develop an article, the main purpose of which is to analyze, present and study the process of professional burnout among employees of the uniformed services and to find possible instruments to counteract this process.

KEYWORDS: professional burnout, concepts theories and models of burnout, research conclusions.

WYPALENIE ZAWODOWE

Wypalenie zawodowe stało się w ostatnim czasie bardzo popularną problematyką wśród ludzi pracujących w zawodach społecznych. Prawie trzydzieści lat temu, niemal jednocześnie do literatury psychologicznej została wprowadzona problematyka wypalenia zawodowego, przez amerykańskich psychologów Herberta J. Freudenberga w 1974 r. i Christine Maslach w 1976 r.¹ Jako pierwszy, jednak to H.J. Freudenberger użył w języku psychologii pojęcia wypalenie zawodowe, określi on tym terminem sytuację wyczerpania sił z powodu za dużych wymagań w pracy zawodowej. Określenie to powstało na podstawie obserwacji pracy wolontariuszy, którzy pracowali z młodocianymi narkomanami. H.J. Freudenberger zauważył, iż po roku pracy wolontariusze byli widocznie wyczerpani i zniechęceni podjętym wolontariatem. W Polsce zagadnienie to zostało zauważone pod koniec lat osiemdziesiątych, gdy w 1990 r. odbyła się na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie pierwsza, międzynarodowa konferencja o wypaleniu zawodowym, zorganizowana przez psychologa Tadeusza Marka. Wypalenie zawodowe dotyczy osób, których praca polega na kontaktach z innymi ludźmi, to właśnie specyfika takiej pracy, w której musimy „stać naprzeciwko drugiego człowieka” i wejść z nim w interakcje, bardzo często, w bardzo różne interakcje, doprowadza niektórych ludzi do wyczerpania i utraty motywacji

1 A. Piotrowski, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Warszawa 2010, s. 70.

do wykonywania danego zawodu². Jednak musimy pamiętać i trzeba to podkreślić, iż wypalenie zawodowe to nie tylko wyczerpanie i utrata motywacji, autorzy piszący na temat syndromu wypalenia zawodowego podchodzą do tematu różnie, istnieje kilka teorii, które różnią się na przykład źródłem wypalenia zawodowego. Zawodami, które najczęściej występują wśród badań przeprowadzanych w tej problematyce to: nauczyciele, pracownicy pomocy społecznej, pracownicy służby zdrowia, policja itp. W pracy zwrócono uwagę na syndrom wypalenia zawodowego wśród żołnierzy, jednak na początek omówiono wybrane koncepcje wypalenia zawodowego w ujęciu ogólnym.

Pierwszym ujęciem wypalenia zawodowego jest koncepcja Christiny Maslach w perspektywie wielowymiarowej. Christina Maslach to „pionierka” w tematyce wypalenia zawodowego, amerykańska psycholog z polskimi korzeniami od ponad dwudziestu lat zajmuje się badaniami nad wypaleniem zawodowym. Z pracy Ch. Maslach możemy wywnioskować, iż syndrom *burnout* nie tylko dotyka ludzi bardzo wrażliwych, ale jest regularnie pojawiającym się u osób pracujących w zawodach społecznych.

Definicję jaką podaje Christina Maslach to trójwymiarowy model, który powstał w współpracy z Susan Jackson: „...wypalenie zawodowe jako psychologiczny zespół wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji oraz obniżenia poczucia dokonań osobistych, który może wystąpić u osób, pracujących z innymi ludźmi w pewien określony sposób”³.

W modelu wielowymiarowym wypalenia depersonalizacja oddaje wymiar relacji interpersonalnych, natomiast obniżone poczucie dokonań osobistych prezentuje aspekt samooceny człowieka. Ważne jest, to aby wszystkich trzech komponentów wypalenia zawodowego nie rozpatrywać oddzielnie, ale pokazywać wzajemne relacje między nimi.

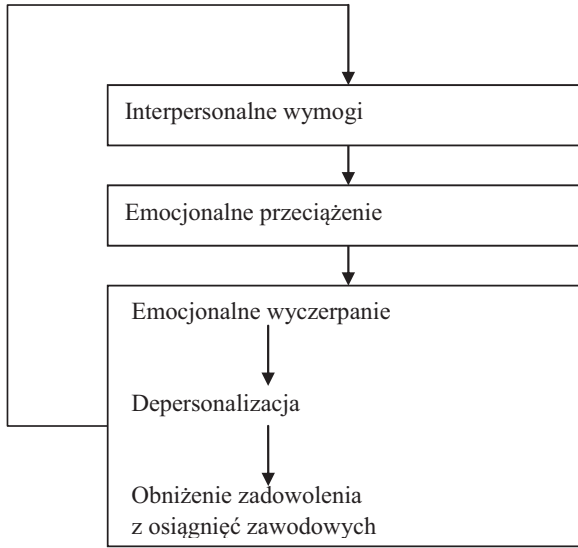
W ujęciu Ch. Maslach z trzech składników modelu wielowymiarowego to właśnie wyczerpanie emocjonalne jest przeważnie opisywane i podawane analizie empirycznej. Wyczerpanie emocjonalne jest składnikiem niezbędnym, ale niewystarczającym do wytworzenia się syndromu wypalenia zawodowego⁴.

Przedstawienie zależności oraz skutków wypalenia zawodowego w koncepcji Christiny Maslach ilustruje rysunek pierwszy.

2 Ibidem, s. 71.

3 C. Maslach, *Wypalenie w perspektywie wielowymiarowej*, [w:] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. H. Sęk, Warszawa 2004, s. 15.

4 Ibidem, s. 23-27.

Rysunek 1. Model wypalenia zawodowego według Christiny Maslach

Źródło: S. Tucholska, *Wypalenie zawodowe u nauczycieli. Psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*, Lublin 2003, wyd. KUL, s. 23.

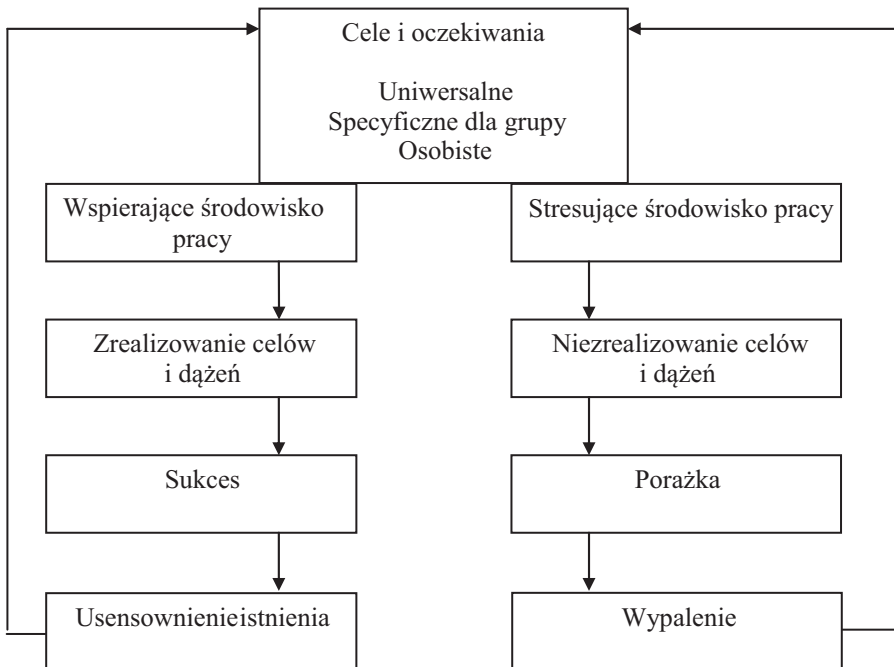
Christina Maslach w trakcie swoich długoletnich badań, które doprowadziły do powstania wielowymiarowej koncepcji wypalenia zawodowego zwróciła uwagę, że doświadczenia emocjonalne mają bardzo znaczący wpływ na osoby wykonujące prace społeczne. Niekiedy doświadczenia zawodowe są bardzo motywujące i nagradzające. Natomiast inne doświadczenia mogą okazać się bardzo stresujące, a nawet obezwładniające i wyczerpujące. Na przykład, gdy żołnierz Wojska Polskiego w towarzystwie kolegów z pracy, a nawet przełożonych zostają poniżony, poprzez wykrzykiwanie wulgarnych epitetów w jego kierunku. Autorka stwierdziła również, że „zdystansowana troska” jest nieosiągalną perfekcją. Mimo, iż pracownicy społeczni próbują dystansować się od źródeł swoich napięć emocjonalnych, bywa to bardzo trudne i utrudniające w zachowaniu troski o swoich klientów. Typowym zjawiskiem są negatywne zmiany w sposobie spostrzegania ludzi, z którymi przyszło im pracować, w skrajnych przypadkach pracownicy społeczni odczuwają niechęć, a nawet pogardę do interesantów⁵.

Następną, interesującą koncepcję na temat wypalenia zawodowego przedstawia Ayala Pines, postrzega ona ten syndrom w perspektywie egzystencjalnej. Według A. Pines dla ludzi najważniejszą kwestią jest poszukiwanie sensu życia, ludzie posiadają

5 C. Maslach, *Wypalenie w perspektywie wielowymiarowej*, [w:] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. H. Sęk, Warszawa 2004, s. 18.

świadomość swojej przemijalności i nieuchronnej śmierci, dlatego pragną aby ich życie miało sens.

Autorka koncepcji egzystencjalnej wypalenia podkreśla, iż w wcześniejszych latach sens ludzkiej egzystencji wiązał się z religią, ludzie wierzyli, iż ich życie skupione ma być na wypełnianiu woli Boga. W dzisiejszych czasach nie dla wszystkich ludzi religia i wypełnianie woli Boga jest sensem życia, dla wielu z nas to praca staje się najważniejsza i w niej właśnie odnajdujemy sens swojego istnienia. A. Pines twierdzi, że osoby które za sens swojego życia obrali pracę są częściej narażeni na wystąpienie syndromu wypalenia zawodowego niż ci, którzy odnaleźli istotę swojego istnienia w innej materii. W tej koncepcji wypalenie nie dotyczy wyłącznie sfery zawodowej, autorka twierdzi, że przyczyną wypalenia jest egzystencjalne poszukiwanie sensu, dlatego też dotyczy ono również takich płaszczyzn jak na przykład małżeństwo, w którym może dojść do wypalenia między partnerami. Najbardziej narażone na wypalenie zawodowe są osoby, które mają bardzo ambitne cele i oczekiwania w chwili podejmowania pracy. Przyjęta przez A. Pines teza o egzystencjalnej perspektywie wypalenia zawodowego doprowadziła do powstania modelu, który ilustruje rysunek 2⁶.

Rysunek 2. Egzystencjalny model wypalenia według Ayali Pines

Źródło: A. Piotrowski, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Wyd. Difin, Warszawa 2010 r., s. 77.

6 A. Piotrowski, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Warszawa 2010, s. 76.

Z powyższego modelu wynika, że najważniejsze są cele oraz oczekiwania człowieka wobec pracy zawodowej.

Kolejną koncepcją wypalenia zawodowego jest koncepcja Heleny Sęk, która opiera swoją pracę na transakcyjnej teorii stresu Lazarusa i Folkmanna oraz na wielowymiarowej koncepcji wypalenia zawodowego Christiny Maslach. H. Sęk twierdzi, iż zespół wypalenia zawodowego występuje u osób pracujących w warunkach przewlekłego stresu. Dlatego najbardziej istotnym elementem, decydującym o wystąpieniu i rozwoju wypalenia zawodowego jest zgeneralizowanie niepowodzeń w sytuacjach zmagania się ze stresem oraz pojawienie się poglądu o nieskutecznym radzeniu sobie z kłopotami w życiu zawodowym⁷. Według autorki na pełen obraz wypalenia zawodowego składają się trzy wymiary: wyczerpanie emocjonalne i psychofizyczne, depersonalizacja współtowarzyszy interakcji zawodowej i cynizm wobec nich oraz obniżona satysfakcja zawodowa. H. Sęk zwraca bardzo dużą uwagę na analizę wypalenia zawodowego pod względem zależności między czynnikami osobowościowymi a czynnikami środowiska⁸.

Czwartą koncepcją wypalenia zawodowego, jaką chcemy przeanalizować jest koncepcja braku kompetencji Cary'ego Chernissa. Badania prowadzone przez C. Chernissa pozwoliły mu na opracowanie modelu wypalenia /rys.4/, który określił jako wielofazowy proces rozpoczynający się poczuciem rozczarowania i utratą oczekiwań związanych z pracą dla C. Chernissa wypalenie to: „proces, w którym zachodzą negatywne zmiany postaw i zachowań pod wpływem napięcia wywołanego pracą”.

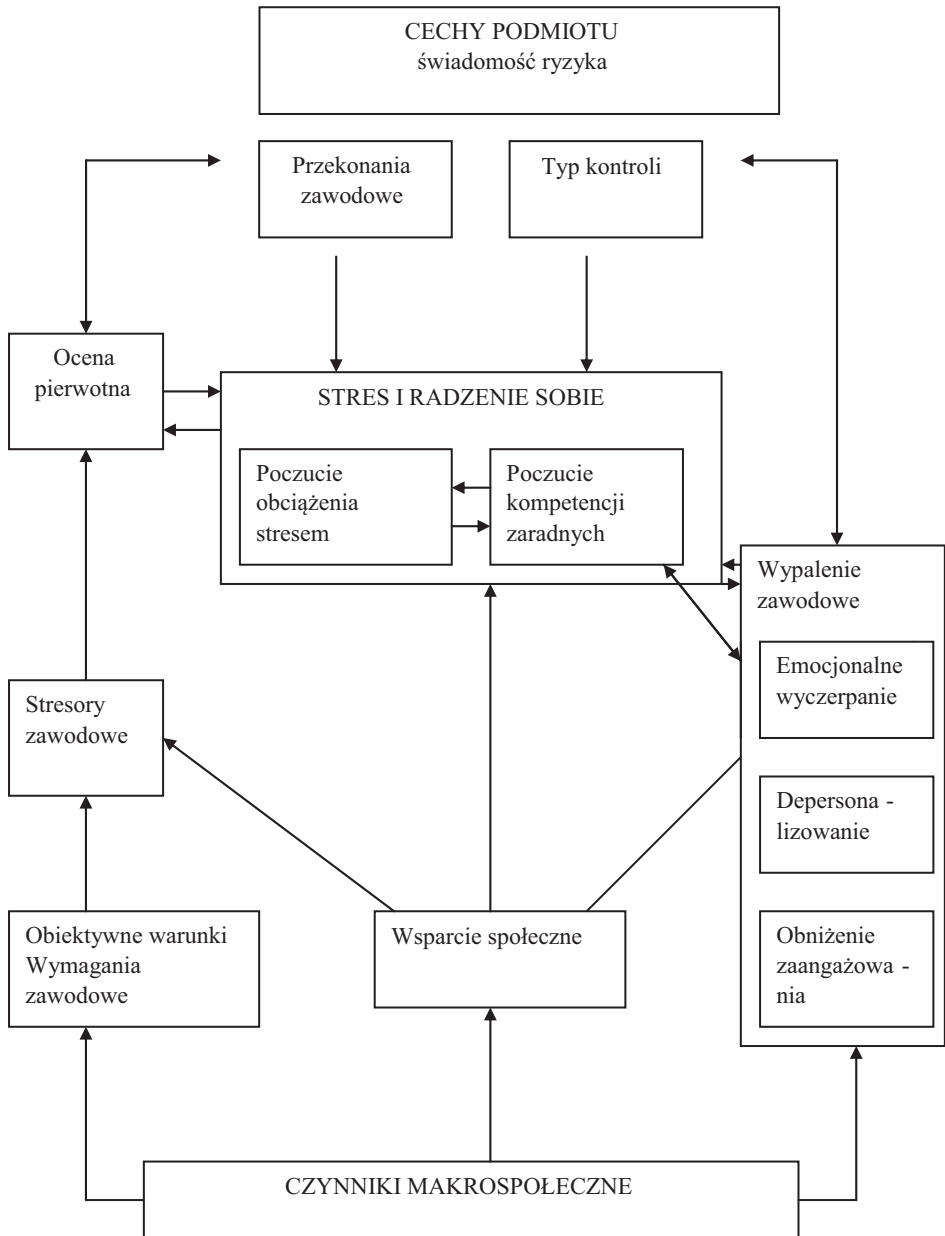
Do przyczyn wypalenia zawodowego C. Cherniss zalicza: niewłaściwe, często wręcz negatywne zachowania klientów, brak pewności w kwestii własnych kompetencji zawodowych, wysoki poziom biurokracji, brak odczuwania wspólnoty z innymi pracownikami, brak motywowania do rozwoju, znaczne obciążenie pracą, brak autonomii, rutynę, różnice cele jednostki i organizacji, izolację społeczną oraz brak wsparcia ze strony kierownictwa⁹.

Jak wynika z powyższych koncepcji syndrom wypalenia zawodowego dotyka ludzi, którzy pracują w zawodach społecznych, czyli mają ciągły kontakt z innymi osobami, zajmują się innymi. Tego typu zawody wymagają energii fizycznej i psychicznej. Omówione koncepcje poruszają też przyczyny powstawania wypalenia. Do czynników wpływających na wypalenie zaliczamy przede wszystkim wykonywanie dane-

7 H. Sęk, *Wypalenie zawodowe. Psychologiczne mechanizmy i uwarunkowania*, Poznań 1996, s. 9-15.

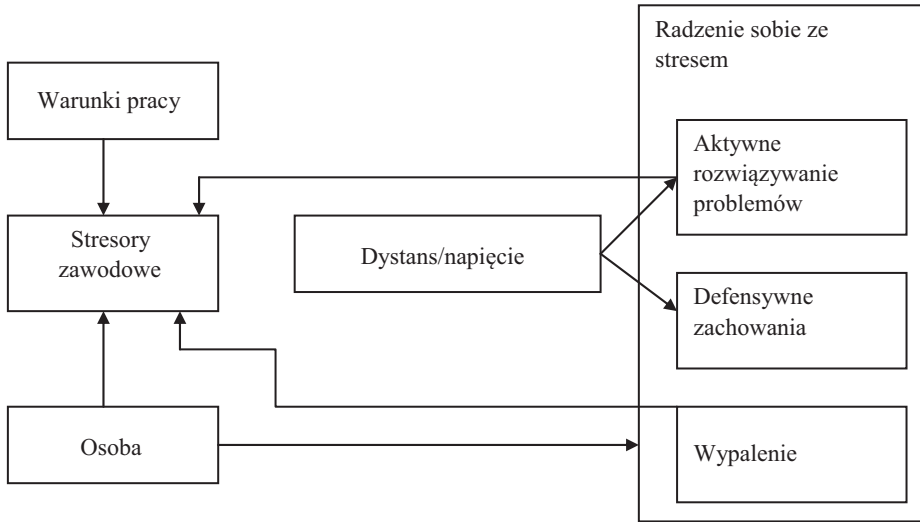
8 H. Sęk, *Wypalenie zawodowe. Psychologiczne mechanizmy i uwarunkowania*, Poznań 1996, s. 16-22.

9 A. Piotrowski, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Warszawa 2010, s. 81.

Rysunek 3. Model stresu i wypalenia zawodowego w ujęciu poznawczym według H. Sęk

Źródło: H. Sęk, *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, Wyd. PWN, Warszawa 2004, s. 93.

Rysunek 4. Model wypalenia zawodowego według C. Chernissa

Źródło: S. Tucholska, *Wypalenie zawodowe u nauczycieli. Psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*, Wyd. KUL, Lublin 2003, s. 39.

go zawodu, w szczególności tendencje do oceniania go w perspektywie uciążliwych i zniechęcających cech. Wymagania wynikające ze specyfiki danego zawodu mogą wpływać niekorzystnie na jednostkę¹⁰. Doskonałym przykładem takiego typu zawodu są żołnierze Wojska Polskiego służyć w ciężkich warunkach, bardzo często obciążeni są wyjazdami służbowymi, co wiąże się z rozłąką rodzinną oraz przebywaniem w ciężkich warunkach socjalnych. Praktycznie wśród każdego zawodu społecznego możemy znaleźć jakieś wymagania zawodowe, które mogą wpływać niekorzystnie na osobę wykonującą dany zawód.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na powstawanie wypalenia jest obciążenie psychiczne związane z odpowiedzialnością jaka spoczywa na pracownikach mających kontakty z innymi ludźmi, którzy są ich klientami.

Bardzo istotną kwestią związaną z wypaleniem zawodowym są niskie zarobki ludzi pracujących w zawodach społecznych. Ludzie niechętnie przychodzą do pracy, gdy mają świadomość, że czeka na nich koleżanka lub kolega z ciągłymi pretensjami, gorszą jeśli to przełożony ma nieustannie zastrzeżenia do naszej pracy i często okazuje to przy innych pracownikach. Zawody społeczne, jak już niejednokrotnie zostało wspomniane, wiążą się z wchodzeniem w relacje interpersonalne z klientami. Osoby

¹⁰ M. Beisert, *Przejawy, mechanizmy i przyczyny wypalenia się pielęgniarek*, [w:] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. H. Sęk, Warszawa 2004, s. 202.

wchodzące w takie relacje często narażone są na konflikty, brak szacunku, niedocenywanie ich starań i wkładu pracy przez ich klientów¹¹.

Za sprzyjające powstawaniu syndromu wypalenia uważa się to samo miejsce zamieszkania i wykonywania pracy, na przykład osoba wykonująca dany zawód zamieszkuje mieszkanie służbowe, które znajduje się w budynku, w którym jest zatrudniona. Osoba ta jest wówczas o każdej porze osiągalna, może dochodzić do sytuacji, gdy pracownik ten może kontynuować swój dyżur, zmianę również po godzinach pracy.

Nie wszystkie osoby podejmujące zatrudnienie w sektorze społecznym są skazane na syndrom wypalenia zawodowego. Zależy to od indywidualnych umiejętności prawidłowego gospodarowania energią. Wypalenie rozwija się powoli, nie jest to proces, który następuje z dnia na dzień. Osoby najbardziej narażone na wypalenie charakteryzują się tym, iż angażują się w pracę całym sercem, mają bardzo duże oczekiwania wobec własnej osoby.

Wśród literatury poświęconej wypaleniu zawodowemu możemy spotkać podział na poszczególne etapy rozwoju syndromu wypalenia. Niektórzy autorzy, za pierwszy etap wypalenia uważają wyczerpanie emocjonalne, które stanowi sedno i punkt wyjścia całego procesu. Wyczerpanie emocjonalne wiąże się z uczuciem, że na płaszczyźnie psychicznej nie ma się nic więcej do zaoferowania, człowiek w tym stanie czuje się wykończony i pognębiony, bo nie ma jak uzupełnić swoich zasobów emocjonalnych. Można powiedzieć, że osoba na tym etapie nie ma siły oddawać się innym ludziom, ponieważ czuje, bardziej świadomie lub mniej, iż nie ma już nic do ofiarowania, czuje się emocjonalnie wyjałowiony. Drugim stadium jest pozbawienie cech indywidualnych. Taka sytuacja występuje, gdy chcemy uwolnić się od wyczerpania emocjonalnego i próbujemy uciec od zaangażowania wobec innych. Dochodzi wówczas do próby zredukowania kontaktów i zerwania więzi, przejawia się to poprzez odebranie relacji jej osobowego charakteru, sprowadza się wtedy osoby do poziomu, na przykład numeru i wówczas traktuje się je według określonej kategorii, a nie konkretnej istoty ludzkiej. W efekcie, poprzez zubożenie wytwarza się dystans emocjonalny wobec ludzi, których prośby i potrzeby zaczynają wydawać się nachalne i niewykonalne. Depersonalizacja jest formą obronną, często pozostającą poza kontrolą i świadomością pracownika. Trzecią fazą procesu prowadzącego do wypalenia jest ograniczona samorealizacja, jest to nic innego niż uczucie niezrealizowania się w pracy. Dotyczy to również uczucia, iż jesteśmy niedostatecznie przygotowani do zadań, które trzeba wykonać. Efektem jest spadek własnej wartości i utratę chęci do odnoszenia sukcesów, człowiek w takiej sytuacji ma ciągle poczucie winy, iż nie potrafi zrealizować celów własnego życia i relacji, dla której wybrał właśnie ten zawód. Osoba na tym etapie ma poczucie zawodowej klęski, często pojawiają się

11 Ibidem, s. 203.

myśli, że człowiek pomylił się przy wyborze pracy – drogi swojego życia, towarzyszy wówczas poczucie, że „jest się do niczego”¹².

Aronson za główną cechę wypalenia zawodowego uważał wyczerpanie, które podzielił na trzy kategorie: wyczerpanie fizyczne, wyczerpanie emocjonalne i wyczerpanie psychiczne. Wśród syndromów wyczerpania fizycznego wymienił: brak energii, długotrwałe i nieustępliwe zmęczenie, osłabienie, brak orientacji, która skutkuje podatnością na wypadki.

Analizy wskazują że, nie każdej osobie pracującej w tak zwanych zawodach społecznych grozi wypalenie zawodowe. Przed tym syndromem możemy się skutecznie bronić, musimy przede wszystkim popracować nad naszymi czynnikami indywidualnymi. Dbać musimy o nasz stan ducha i umysł, a nie tylko o ciało, dlatego bardzo ważna jest sympatia do samego siebie. Bardzo istotne jest pogłębianie wiadomości na temat samego siebie, poznanie swoich mocnych i słabych stron.

Zapobieganie zespołowi wypalenia to także praca nad własnymi oczekiwaniami i żądaniami. Oznacza, to że jasno musimy określić naszą rolę w pracy i potrafić negocjować ją z tymi dla których pracujemy. Gdy realnie określimy własne funkcje wobec celów naszej pracy, będziemy potrafić umiejętnie kierować różnymi żądaniami, zapobiegać napięciu. Bardzo istotne w pracy jest stawianie sobie celów, aby nasz „najwyższy cel” nie okazał się przyczyną frustracji i nie przeobraził się w naszą klęskę, należy nie rezygnować z niego, ale stawiać sobie cele pośrednie. Małe cele można łatwiej kontrolować, a sukces odniesiony w podczas ich realizacji, staje się źródłem satysfakcji¹³.

Mówiąc o zapobieganiu powstawania wypalenia zawodowego wśród pracowników istotnym czynnikiem jest organizacja, w której pracujemy. Pracownik, który uległ procesowi wypalenia zawodowego jest mniej efektywny w pracy, dlatego organizacje powinny dbać o swoich pracowników i w miarę możliwości odciążać ich. Organizacje pracy mogą zapewniać swoim pracownikom dłuższe przerwy, urlopy specjalne czy rotacje. Organizacja powinna wychodzić naprzeciw indywidualnym preferencjom i zainteresowaniom pracowników, zapewnić im jak najwięcej autonomii, pod względem podziału i stylu pracy. Istotne jest pozwolenie pracownikom na współtworzenie otoczenia pracy, poprzez na przykład możliwość stworzenia własnego wystroju wnętrza. Następnym szczeblem dbającym o pracowników jest kadra kierownicza, która powinna dawać przykład, wdrażać filozofię firmy i świadczyć o jej wiarygodności. Kadra kierownicza powinna zapewnić pracownikom poczucie wartości i sensowności ich działań. Kierownicy pilnych pracowników nie powinni obciążać dodatkowymi zadaniami i wykorzystywać fakt, iż ci nie potrafią odmówić. Bardzo ważne

12 L. Sandrin, *Jak się nie wypalić pomagając innym*, Kielce 2006, s. 84-89.

13 Ibidem, s. 161- 165.

są pochwały w gronie innych pracowników i okazywanie uznania wolec wykonanej pracy. Jak już wiemy bardzo dużo zależy od samych pracowników, muszą oni nauczyć się odróżniać zadania stawiane przez firmę, od obowiązków jakie nałożyli na siebie sami¹⁴.

Co w sytuacji, gdy problem wypalenia zawodowego zaczyna już dotyczyć człowieka? Pierwszym i najważniejszym krokiem w walce z tym procesem jest uświadomienie sobie swojego problemu. Gdy ludzie popadają w pracę najczęściej nie potrafią się opamiętać i zatrzymać.

PODSUMOWANIE

W ostatnich latach znacznie wzrastają wymagania, które świat stawia przed człowiekiem. Ludzka niemożność wpływania na pewne wydarzenia i złożoność problemów, ciągła walka o pozycje na szczycie i wzrost osobistej wydajności prowadzą do powstawania u wielu osób syndromu wypalenia zawodowego. Nawet najsilniejsze jednostki dotyka ten problem, ponieważ praca ciągle na pełnych obrotach doprowadza w końcu do wyczerpania dostępnych zasobów energii. Syndrom wypalenia zawodowego nie pojawia się natychmiast, jest to proces powolny i stopniowy, na początku trudny do zdiagnozowania. Niestety w wielu przypadkach ludzie uświadamiają sobie swoją sytuację, gdy wypalenie staje się pełno objawowe i dochodzi do pełnego wyczerpania fizycznego, psychicznego i emocjonalnego. Wypalenie zawodowe jest bardzo trudne i skomplikowane, niestety fazy regeneracji i wyjścia z problemu również nie są łatwe. Bardzo ważny jest wczesny bilans swojego życia i wykorzystanie wszelkich możliwości zachowania swoich sił oraz ich zwiększenie. Aby nie dopuścić do pojawienia się syndromu wypalenia zawodowego trzeba być świadomym swoich potrzeb i ograniczeń, nie możemy w pracy ciągle się dopasowywać, musimy nauczyć się stosować takie zabiegi organizacyjne aby dopasowywać również otoczenie do siebie. Człowiek musi podchodzić do własnej osoby z należytą uwagą, wówczas skutecznie funkcjonować będą systemy wczesnego ostrzegania o zagrożeniach, takich jak rozpoczynający się proces wypalenia zawodowego¹⁵.

Wypalenie zawodowe stało się w ostatnim czasie bardzo popularną problematyką wśród ludzi pracujących w środowisku mundurowym. Wypalenie zawodowe dotyczy osób, których praca polega na kontaktach z innymi ludźmi, to właśnie specyfika takiej pracy, w której musimy „stanąć naprzeciwko drugiego człowieka” i wejść z nim w interakcje, bardzo często, w bardzo różne interakcje, doprowadza niektórych ludzi do wyczerpania i utraty motywacji do wykonywania danego zawodu. Należy pamiętać i trzeba to podkreślić, iż wypalenie zawodowe to nie tylko wyczerpanie i utrata

14 S.M. Litzke, H. Schuh, *Stres, mobbing i wypalenie zawodowe*, Gdańsk 2007, s. 177-178.

15 T. De Marco, *Luz : jak uniknąć wypalenia się, zapracowania i mitu absolutnej sprawności*, Warszawa 2005, s. 225.

motywacji, autorzy piszący na temat syndromu wypalenia zawodowego podchodzą do tematu różnie, istnieje kilka teorii, które różnią się na przykład źródłem wypalenia zawodowego.

Pracownicy mundurowi wypalający się w różnym stopniu i różnej kolejności mogą ujawniać problemy dotyczące ich sfery emocjonalnej, behawioralnej i poznawczej. Doświadczenia uzyskiwane w pracy mogą bardzo różnie wpływać na zniekształcenie obrazu otoczenia pracownika lub na deformacje obrazu samego siebie.

Przeprowadzone badania ukazały odpowiedź na problem główny: Jakie są poziomy wypalenia zawodowego u żołnierzy? Wygląda to następująco: wśród badanych żołnierzy 45% wykazuje wypalenie zawodowe na poziomie wysokim, 40% na poziomie średnim, a 15% na poziomie niskim. Większość badanych przejawia wypalenie zawodowe lub jest w grupie ryzyka. Wyczerpanie emocjonalne na poziomie wysokim dotyka 50% badanych, na poziomie średnim 40% i na poziomie niskim 10%. Depersonalizacja przedstawia się następująco: 65% wykazuje poziom wysoki, 30% poziom średni, a 5% badanych poziom niski. Obniżenie poczucia dokonań osobistych na poziomie wysokim dotyczy 45%, na poziomie średnim 40% oraz na poziomie niskim 15% badanych żołnierzy. Dalsza część badań pozwoliła na potwierdzenie części wcześniej postawionych założeń. Na podstawie wyników okazało się, iż poziomy poszczególnych aspektów składających się na syndrom wypalenia zawodowego, czyli wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji i obniżenia poczucia dokonań osobistych jest zależna od wieku i stażu pracy żołnierzy jednostki wojskowej we Wędrzynie. Pracownicy wypalający się w różnym stopniu i różnej kolejności mogą ujawniać problemy dotyczące ich sfery emocjonalnej, behawioralnej i poznawczej. Doświadczenia uzyskiwane w pracy mogą bardzo różnie wpływać na zniekształcenie obrazu otoczenia pracownika lub na deformacje obrazu samego siebie. Istnieje wiele syndromów wypalenia zawodowego, które wpływają na wykonywanie pracy ale nie tylko, często dany problem dotyczy również życia prywatnego i rodzinnego. Osoba, która popadła w rutynę i doświadczyła wypalenia zawodowego bardzo często ucieka od problemu szukając pomocy w zażywaniu substancji uzależniających, aby choć na chwilę zapomnieć o pracy i móc żyć normalnie. Czy tak jest, czy pozorne rozwiązanie problemu pomaga, oczywiście że nie. Człowiek wpadł we własne sidła bezradności, w takich chwilach bez pomocy specjalistycznej i wsparcia rodziny, przyjaciół może dojść do bardzo trudnych momentów zwątpienia w to co się robi. Konsekwencją pracy w wojsku, w warunkach stresujących i trudnych jest między innymi wypalenie zawodowe, ale nie jest to jedyny negatywny skutek pracy więzienników, wymienić możemy jeszcze reakcje psychosomatyczne i nerwicowe, zanik identyfikacji zawodowej czy zagrożenie uzależnieniem. Bardzo ważna jest profilaktyka zapobieganiu wypaleniu zawodowemu i szerzenie coraz większej świadomości społeczeństwa, tak aby przeciwdziałać a nie dać wykluczyć z czerpania satysfakcji tego co się robi zawodowo.

BIBLIOGRAFIA

1. De Marco T., *Luz: jak uniknąć wypalania się, zapracowania i mitu absolutnej sprawności*, Warszawa 2005.
2. Fengler J., *Pomaganie męczy. Wypalenie w pracy zawodowej*, Gdańsk 2001.
3. Gikiewicz M., *Dobre praktyki przy ocenie ryzyka zawodowego*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2017, Nr 62 (tom 1)/2/2017, Katedra Inżynierii Bezpieczeństwa.
4. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000.
5. Korczyńska J., *Na ścieżkach wypalenia zawodowego – próba analizy zjawiska wśród pracowników służby więziennej*, Warszawa 2010.
6. Litzke S.M., Schuh H., *Stres, mobbing i wypalenie zawodowe*, Gdańsk 2007.
7. Maslach Ch., *Wypalenie – w perspektywie wielowymiarowej*, PWN, Warszawa 2004.
8. Maslow A., *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014.
9. Nawój J., *Syndrom wypalenia zawodowego funkcjonariuszy więziennych*, Łódź-Warszawa-Kalisz 1998.
10. Noworol Cz., *Zarządzanie wypaleniem, czy wypalenie zarządzaniem. Zespół wypalenia zawodowego*, Kraków 2000.
11. Ogińska-Bulik N., *Stres zawodowy w zawodach usług społecznych : źródła, konsekwencje, zapobieganie*, Warszawa 2006.
12. Ostrowska M., Woźniak R., *Analiza wystąpienia zjawiska stresu i wypalenia zawodowego wśród funkcjonariuszy Policji*, Oficyna Wydawnicza AFM KAAFM, Kraków 2018.
13. Orzyłowska A., Zajdzik J., *Sprawozdanie z badań WBBS nt. Ocena funkcjonowania korpusu szeregowych zawodowych*, Warszawa 2007.
14. Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1998.
15. Piotrowski A., *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Warszawa 2010.
16. Pines A.M., *Wypalenie w perspektywie egzystencjalnej*, [w] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. H. Sęk, Warszawa 2004.
17. *Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego*, przyjęty uchwałą nr 34/2021 z 11 marca 2021 r. Rady Ministrów.
18. Sęk H., *Wypalenie zawodowe. Psychologiczne mechanizmy i uwarunkowania*, Poznań 1996.
19. Żak M., *Życie rodzinne w sferze zawodów wysokiego ryzyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.
20. Sandrin L., *Jak się nie wypalić pomagając innym*, Kielce 2006.
21. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020.

mgr Gabriela Babula

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

ORCID 0000-0002-9611-0604

dr Andrzej Marjański

Wyższa Szkoła Bankowa w Łodzi

ORCID

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 85–94

ROLA SPORTU I AKTYWNOŚCI FIZYCZNEJ CZŁOWIEKA W KSZTAŁTOWANIU BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO /

THE ROLE OF SPORT AND HUMAN PHYSICAL ACTIVITY SHAPING SOCIAL SECURITY

STRESZCZENIE

W artykule zostały poruszone kwestie bezpieczeństwa społecznego człowieka, wpływu jaki wywiera sport i wszelkiego rodzaju aktywność fizyczna na zdrowie i jakość życia współczesnego człowieka. Przybliżone zostały również możliwości przeciwdziałania zagrożeniom poprzez aktywność fizyczną człowieka, a także rola i możliwości jednostek samorządu terytorialnego w procesie propagowania i rozwoju kultury fizycznej i sportu. Zwrócono uwagę na to jak istotną rolę pełni propagowanie i wspieranie rozwoju kultury fizycznej w aspekcie bezpieczeństwa społecznego a także jak ważne jest kształtowanie wśród obywateli postaw prosportowych. Poruszone kwestie bez wątpienia zapobiegają szerzeniu się patologii społecznych i społecznego wykluczenia jednostki.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo społeczne, sport, aktywność fizyczna, patologie społeczne.

SUMMARY

The article discusses the issues of human social safety, the impact of sport and all kinds of physical activity on the health and quality of life of modern people. The possibilities

of counteracting threats through human physical activity were also discussed, as well as the role and possibilities of local government units in the process of promoting and developing physical culture and sport. Attention was paid to the importance of promoting and supporting the development of physical culture in terms of social security, as well as the importance of shaping pro-sports attitudes among citizens. The issues raised undoubtedly prevent the spread of social pathologies and social exclusion of an individual.

KEY WORDS: social safety, sport, physical activity, social pathologies.

WSTĘP

Aktywność fizyczna poprzez swój integracyjny i angażujący charakter ma ogromny wpływ na jakość życia każdego człowieka, jednocześnie wywierając korzystny wpływ na jego bezpieczeństwo. Poza oczywistymi walorami zdrowotnymi, wiąże się ona z kształtowaniem wartości wychowawczych, co niewątpliwie pomaga w walce z patologiami społecznymi. W artykule zostały poruszone kwestie bezpieczeństwa społecznego człowieka, wpływu jaki wywiera sport i wszelkiego rodzaju aktywność fizyczna na zdrowie i jakość życia współczesnego człowieka. Przybliżone zostały również możliwości przeciwdziałania zagrożeniom poprzez aktywność fizyczną człowieka, a także rola i możliwości jednostek samorządu terytorialnego w procesie propagowania i rozwoju kultury fizycznej i sportu.

„Aktywność fizyczna to proces wychowawczy, który wpływa na kształtowanie pozytywnych cech, umiejętności współdziałania w grupie, a także prowadzi do integracji środowiska w szkole. W związku z tym warto zwrócić uwagę na rolę sportu w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego.”¹

1. BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE

Bezpieczeństwo społeczności lokalnych to nie tylko niwelowanie zagrożeń, ale też przewidywanie i zapobieganie ich występowaniu w otoczeniu danej społeczności. To zapewnienie poczucia bezpieczeństwa członków danej społeczności, począwszy od zachowania tożsamości, niezależności, poczucia pewności, spokoju oraz możliwości rozwoju. Podstawową formą tego procesu jest planowanie działań a następnie wdrażanie ich w sposób zadowalający członków społeczności lokalnych. Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa jest obowiązkiem państwa oraz jego struktur administracyjnych poprzez wdrażanie programów prewencyjnych i profilaktycznych, natomiast

1 M. Kobylarz, *Aktywność fizyczna jako czynnik gwarantujący bezpieczeństwo społeczne*, Gdynia 2017, s. 46.

efekt tych działań jest uzależniony od prawidłowej oceny stanu bezpieczeństwa wraz z czynnikami kreującymi proces jego ewolucji. Zapewnienie bezpieczeństwa społeczności lokalnych należy do zadań władz publicznych konkretnej jednostki samorządu terytorialnego, oczywiście przy wsparciu i jednoczesnej kontroli władz nadrzędnych. Celem tego procesu jest zapewnienie obywatelom powszechnego bezpieczeństwa związanego z bezpieczeństwem osobistym w przestrzeni publicznej oraz stworzenie możliwości rozwoju i bezproblemowego funkcjonowania w danym środowisku lokalnym. Ogłoszony 12 maja 2020 r. dokument Strategii Bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej wprowadził kilka istotnych innowacji na temat sposobów kreowania polityki bezpieczeństwa, w którym określony został ścisły zakres przedsięwzięć prowadzonych przez centralny aparat państwowy. Są to sfery bezpieczeństwa politycznego, militarne, ekonomicznego, energetycznego oraz wybrane aspekty bezpieczeństwa ludzkiego. Można zatem przyjąć, że pozostałe obszary związane z bezpieczeństwem publicznym zostały przekazane władzom lokalnym, zaangażowanym w proces kształtowania poczucia i zapewniania bezpieczeństwa społeczności lokalnych².

Zapewnienie bezpieczeństwa publicznego, niezakłóconego funkcjonowania konkretnych grup społecznych i umożliwienie im rozwoju jest zadaniem władz administracyjnych i podległych jej organów oraz instytucji. Andrzej Czop definiuje bezpieczeństwo publiczne jako „pożądany stan w państwie, rozumiany jako brak zagrożenia w życiu społeczeństwa i poszczególnych jej członków, wynikający ze skutecznego przeciwdziałania przez urządzenia państwowe i inne podmioty działające na podstawie prawa wszelkim determinantom zagrożeń oraz z realizacji zadań zapobiegającym czynom wymierzonym w dobro państwa, jego porządek publiczny, życie, zdrowie i mienie obywateli”³. Zagwarantowanie tak rozumianego bezpieczeństwa publicznego to nie dopuszczanie do możliwości występowania zagrożeń porządku publicznego, ale też wykrywanie i zwalczanie wszelkich sytuacji, które godzą w życie i zdrowie obywateli. Aparat administracyjny będący niejako kreatorem tego bezpieczeństwa ma za zadanie zapewnić prawidłowe funkcjonowanie organów i instytucji zgodnie z przyjętymi regulacjami oraz działać w taki sposób, aby chronić społeczeństwo przed zagrożeniami i negatywnie oddziałującymi procesami⁴. Zapewnienie bezpieczeństwa publicznego jest więc kształtowaniem ładu opartego na regulacjach prawnych i przyjmowaniem zasad prawidłowego współżycia społecznego. Zdefiniować go można zatem jako „system rozwiązań prawno-publicznych i stosunków społecz-

2 P. Mickiewicz, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Organizacja systemu i projektowanie działań*, Wyd. FNCE, Poznań 2020, s. 6-8.

3 A. Czop, *System bezpieczeństwa publicznego Rzeczypospolitej Polskiej ze szczególnym uwzględnieniem prywatnego sektora ochrony*. Podręcznik akademicki, Kraków 2016, s. 16.

4 P. Mickiewicz, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Organizacja systemu i projektowanie działań*, Wyd. FNCE, Poznań 2020, s. 24.

nych w miejscach publicznych, które mają na celu ochronę zdrowia, życia i mienia społecznego, właściwego funkcjonowania instytucji oraz niwelowania uciążliwości dla swobodnego funkcjonowania obywateli w społeczeństwie, zwłaszcza patologii i dewiacji społecznych”⁵.

2. AKTYWNOŚĆ FIZYCZNA JAKO ZJAWISKO SPOŁECZNE

Dobłą definicję bezpieczeństwa społecznego określa Marek Leszczyński, którego zdaniem „bezpieczeństwo społeczne obejmuje całokształt działań prawnych, organizacyjnych realizowanych przez podmioty rządowe, pozarządowe i samych obywateli, które mają na celu zapewnienie pewnego poziomu życia osobom rodzinom i grupom społecznym oraz niedopuszczenie ich do marginalizacji i wykluczenia społecznego”⁶. Możliwości zapewnienia bezpieczeństwa publicznego i przeciwdziałania zagrożeniom jest wiele, a jednym z nich w obszarze bezpieczeństwa społecznego jest wpływanie na ludzi poprzez aktywność fizyczną. Jednym ze sposobów wpływania poprzez aktywność fizyczną, za pośrednictwem poprawy stanu zdrowia jednostki na aspekty bezpieczeństwa, jest oddziaływanie na wzrost wydajności w pracy. Na tej podstawie można stwierdzić, iż jednostka o lepszej kondycji fizycznej, a co za tym idzie również psychicznej, pracuje znacznie efektywniej od jednostki, która stroni od sportu, ale to tylko jeden z elementów, o którym należy wspomnieć. Rzeczywistość, w której przyszło nam obecnie żyć, postęp cywilizacji i techniki sprawia, że występuje coraz więcej negatywnych zjawisk w środowisku społecznym. Negatywne wzorce zachowań przekazywane dzieciom oraz środowisko w jakim funkcjonują często sprawiają, iż są one podatne na patologie społeczne, a to jedno z poważnych zagrożeń bezpieczeństwa społecznego. Aktywność fizyczna bez wątpienia ma duże znaczenia w procesie kształtowania osobowości człowieka i jego wartości społecznych. Ludzie regularnie uprawiający sport od najmłodszych lat mają wpojone wartości takie jak: uczciwość, szacunek do drugiego człowieka, kulturę słowa, dyscyplinę, wytrwałość i opanowanie. Aktywność fizyczna to zatem nie tylko dbanie o sprawność i zdrowie ale też o najważniejsze wartości człowieka. Sport w dzisiejszych czasach ma też funkcję integracji społecznej, co sprawia, że ludzie angażują się w życie publiczne. Jest to niezwykle ważne zagadnienie z punktu widzenia społecznego, ponieważ zdrowy tryb życia, sportowy charakter i dobre nawyki to elementy, które bez wątpienia pomagają zapobiegać występowaniu patologii społecznych. Stanisław Karpowicz był zwolennikiem wprowadzania aktywności fizycznej do podstawowych programów wychowania dzieci. Według niego nie ma lepszego sposobu na zwalczanie zagrożeń związanych z bezpieczeństwem jednostki w kontekście społecznym. Sport uczy mło-

5 *Vademecum bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, Uniwersytet Pedagogiczny im KEN, Kraków 2018, s. 137-139.

6 M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne a współczesne państwo*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” nr 2, s. 185.

dych ludzi myślenia i działania prospołecznego, wyrzekania się osobistych zachcianek, poddania się ogólnym regulacjom, szacunku do innych i radzenia sobie w różnych grupach społecznych. Dotyczy to, zarówno sportów amatorskich jak i zawodowych, aktywności fizycznej na każdym poziomie zaawansowania. Każda aktywność sportowa przynosi korzyści dla rozwoju jednostki i wpływa na jego osobowość⁷. Rozwój cywilizacji, galopujący proces globalizacji i postęp techniczny sprawiają, iż można zaobserwować współzależność i integrację społeczeństw, gospodarek oraz kultur. Efektem jest przewartościowanie wizji wykształconego człowieka, od którego dziś oczekuje się wysokiego stopnia uspołecznienia, umiejętności współdziałania w różnych obszarach życia społecznego zaczynając od aktywności w podstawowych komórkach związanych z miejscem zamieszkania, po uczestnictwo w różnego typu organizacjach i poczynaniach na poziomie ogólnokrajowym i ogólnoludzkim⁸. Kluczowym wyzwaniem są zatem skuteczne formy wspierania jednostek w procesie adaptacji do zmian technologicznych i kulturowych, w celu unikania zbaczenia na drogę marginalizacji społecznych.

3. WPŁYW AKTYWNOŚCI I SPORTU NA BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE POPRZEZ ZAPOBIEGANIE AGRESJI I PATOLOGIOM SPOŁECZNYM

Istnieje kilka ujęć, w obrębie których sport pośrednio może wpływać na kształtowanie społecznego bezpieczeństwa oraz właściwych postaw społecznych. Obejmuje on nie tylko uczestników sportowego współzawodnictwa, u których, co oczywiste, w wyniku jego działania kształtują się pewne pożądane wartości i wzory zachowań, ale także jednostki pośrednio związane ze środowiskiem sportowym, np. poprzez zaangażowanie w organizację konkretnych wydarzeń w formie wolontariatu⁹. Sport daje możliwość angażowania się w działania na rzecz społeczności lokalnej poprzez wspomniany wolontariat. Spośród szeregu zalet jakie niesie za sobą sport w formowaniu postaw prospołecznych, na uwagę zasługuje fakt, że może on mieć swoje zastosowanie w procesie resocjalizacji oraz w oddziaływaniu na środowiska zagrożone wykluczeniem.

Pojęcie aktywności fizycznej jest nieco bardziej obszerne niż sport bowiem wysiłek fizyczny ma tutaj charakter intensywny lub umiarkowany. Według opracowanego i przyjętego w 2015 r. Programu Rozwoju Sportu do roku 2020, „regularne podejmowanie aktywności fizycznej sprzyja właściwemu rozwojowi psychofizycznemu dzieci i młodzieży, a także może pełnić pomocniczą rolę w nawiązywaniu relacji

7 M. Demel, A. Skład, *Teoria wychowania fizycznego*, Warszawa 1974, s. 33-34.

8 Z. Włodarski, *Biopsychospołeczne problemy edukacji permanentnej*, [w:] *Szkola i edukacja permanentna*, red. M. Maciaszek, J. Wołczyk, R. Wroczyński, Warszawa 1975, s. 81.

9 Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Program Rozwoju Sportu do roku 2020*, Warszawa 2019, s. 31.

społecznych oraz przeciwdziałaniu zjawiskom patologicznym¹⁰. Skupiono się tutaj głównie na wpływie, jaki sport i aktywność fizyczna wywierają na zdrowie człowieka. Również w dokumencie poprzedzającym wymieniony, a więc Strategii Rozwoju Sportu w Polsce do roku 2015, zawarte były założenia mówiące o konieczności wykorzystania walorów sportu między innymi do przeciwdziałania patologiom społecznym i zjawiskom patologicznym w ogóle, a także do kształtowania postaw obywatelskich. Administracja państwowa w ostatnich latach podejmowała szereg inicjatyw mających na celu zmniejszenie poziomu agresji i patologii społecznych takich jak wszelkiego rodzaju uzależnienia m.in. od substancji chemicznych. Odbywało się to poprzez zapewnianie dzieciom i młodzieży możliwości uczestnictwa w rozmaitych zajęciach sportowych. Dużą skutecznością cieszyły się takie programy jak „Sport wszystkich dzieci”, czy Program Przeciwdziałania Poprzez Sport Agresji i Patologii wśród dzieci i młodzieży¹¹. Jednym z zawartych w nich założeń jest wykorzystanie wszystkich możliwych sposobów oddziaływania pedagogicznego (w tym sportu i aktywności fizycznej) w toku przeprowadzania procesu resocjalizacji niedostosowanej społecznie młodzieży.

Według Jakuba Bronisława Bączka, aktywność sportowa jest jednym z najbardziej skutecznych sposobów radzenia sobie z agresją i narastającą frustracją bowiem sport sam w sobie uczy przekształcania tej nieokiełznanej agresji w tzw. sportową złość w pozytywnym znaczeniu tego określenia¹¹. Również konieczność stosowania się do zasad i reguł poszczególnych dyscyplin sportowych niejednokrotnie skutkuje przeniesieniem tego na płaszczyznę życia prywatnego. W konsekwencji poczucie dyscypliny i szacunek do ogólnie przyjętych zasad stopniowo wypiera zachowania agresywne. Jednak, aby aktywność fizyczna wywierała spodziewany w tym aspekcie wpływ na wychowanie człowieka, konieczne jest nie tylko zaangażowanie trenerów i nauczycieli sportu, ale także umiejętność dostosowania przez nich poziomu aktywności do poziomu sportowego uczestników. Należy także podkreślić, że takie uczestnictwo w zajęciach sportowych pozwala na odpowiednie zagospodarowanie czasu wolnego, co również pośrednio służy zapobieganiu szerzeniu się patologii społecznych.

4. ROZWÓJ SPORTU JAKO JEDNO Z ZADAŃ SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Wspomniany Program Rozwoju Sportu do roku 2020 określał cele, postawione przez Ministerstwo Sportu w zakresie dążenia do realizacji wizji aktywnego i zdrowego społeczeństwa. Miało temu służyć wykształcenie nawyku podejmowania fizycznej aktywności w sposób dostatecznie częsty i intensywny, aby dzięki temu zwiększony

10 Ibidem, s. 20.

11 J.B. Bączek, *Sport jako naturalna forma rozładowania frustracji dzieci i młodzieży*, Warszawa 2005, s. 123.

został poziom zadowolenia jednostki z życia, a także zmniejszone koszty społeczne wynikające z niezdrowego trybu życia. Główny cel, a więc stworzenie aktywnego i zdrowego społeczeństwa miał opierać się na sukcesywnym tworzeniu infrastruktury, oferty i struktury organizacyjnej, służącym upowszechnieniu aktywności fizycznej i promocji zdrowego stylu życia. Jego realizacji posłużyły następujące cele szczegółowe:

- „1. Zapewnienie warunków i oferty dla powszechnego podejmowania aktywności fizycznej na każdym etapie życia.
2. Wykorzystanie sportu na rzecz budowy kapitału społecznego.
3. Poprawa warunków organizacyjno-prawnych dla rozwoju sportu oraz zwiększenie dostępności wykwalifikowanych zasobów kadrowych.
4. Wykorzystanie potencjału sportu na poziomie wyczynowym na rzecz upowszechnienia aktywności fizycznej lub promocji Polski na arenie międzynarodowej”¹².

Również jednostki samorządu terytorialnego są prawnie zobligowane do propagowania aktywnego trybu życia. Ich zadania w tym zakresie zostały zdefiniowane w art. 4 Ustawy z dnia 5.06.1998 r. o Samorządzie Powiatowym. Przepis ten zobowiązuje władze powiatowe do realizacji określonych ustawami zadań publicznych o charakterze ponadgminnym, które związane są z zagadnieniami dotyczącymi kultury fizycznej i turystyki. W dużej mierze powinny być realizowane poprzez udzielanie wsparcia finansowego w zakresie upowszechniania kultury fizycznej i sportu, prowadzenie ewidencji klubów sportowych nieprowadzących działalności gospodarczej, nadzór nad działalnością stowarzyszeń i związków sportowych, a także współpracę z organizacjami pozarządowymi w tym zakresie. Samorząd wojewódzki natomiast, w myśl tejże ustawy powinien wykonywać zadania adekwatne do swej właściwości miejscowej, a więc także udzielać wsparcia w zakresie finansowania analogicznych projektów na szczeblu wojewódzkim¹³.

Zadania w tym zakresie dla jednostek samorządu terytorialnego wynikają również z zapisów Ustawy z dnia 16.10.2010 r. o sporcie¹⁴. ”W myśl ustawy, wspieranie sportu jest zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego każdego szczebla (nie tylko gminnego), a warunki i tryb finansowania tego zadania mogą być określane w formie uchwały z jednoczesnym wskazaniem celu publicznego z zakresu sportu, który ta JST zamierza osiągnąć. Zapis ten powinien zmusić JST do bardziej pogłębionej analizy kierunków rozwoju sportu na jej terenie oraz sprawić, że kryteria podziału środków samorządowych staną się dla klubów bardziej czytelne”¹⁵. Zgodnie

12 Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Program Rozwoju Sportu do roku 2020*, Warszawa 2019, s. 18.

13 Dz. U. 1998 Nr 91 poz. 578, Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, art. 4.

14 Dz. U. 2010 Nr 127 poz. 857, Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie, art. 27.

15 J. Śniadek, *Sport i rekreacja w strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek samorządu terytorialnego*, Szczecin 2011, s. 4.

z zapisami ustawy, jednostki samorządu terytorialnego mogą udzielać wsparcia finansowego jedynie klubom sportowym działającym non profit, a środki z tym związane winny być przekazane na pokrycie kosztów związanych z organizacją zawodów sportowych, zakupem niezbędnego sprzętu, wynajmem obiektów sportowych do celów szkoleniowych, a także stypendia i wynagrodzenia dla członków kadry szkoleniowej.

Poza wymienionymi narzędziami służącymi prowadzeniu aktywnej polityki dotyczącej aktywności fizycznej i sportu, ustawodawca daje też podstawowym jednostkom samorządu terytorialnego prawo do partycypacji w udziałach klubów sportowych, działających w formie spółek prawa handlowego.

Uformowany w ten sposób zakres oddziaływania samorządu terytorialnego powoduje, że zagadnienia związane ze wspieraniem rozwoju sportu i kultury fizycznej pozostają w gestii wszystkich jego szczebli, a dzięki temu każda jednostka z osobna może w odniesieniu do własnych możliwości i potrzeb podejmować samodzielne decyzje z tym związane.

PODSUMOWANIE

Zapewnienie bezpieczeństwa społecznego zdaje się być jednym z integralnych celów polityki zarówno na szczeblu krajowym, jak i biorąc pod uwagę samodzielne jednostki, na szczeblu samorządu terytorialnego. Bez wątplenia jednym ze sposobów na jego realizację jest propagowanie i wspieranie rozwoju sportu i kultury fizycznej, gdyż to one pełnią niezwykle istotną rolę w utrzymaniu tego bezpieczeństwa na wysokim poziomie. Kształtowanie wśród obywateli postaw pro-sportowych pozwala na zapobieganie szerzeniu się patologii i społecznego wykluczenia jednostki. Aby takie działania były skuteczne, konieczny jest stały nadzór władzy nad poziomem wyszkolenia i przygotowania kadry trenerskiej i pedagogicznej do pracy wychowawczej i profilaktycznej w tym zakresie. Ustawodawca gwarantuje odpowiednie narzędzia do tego rodzaju przedsięwzięć zarówno władzy państwowej, jak i jednostkom samorządu terytorialnego każdego szczebla.

BIBLIOGRAFIA

1. Bączek J.B., *Sport jako naturalna forma rozładowania frustracji dzieci i młodzieży*, Warszawa 2017.
2. Czop A., *System bezpieczeństwa publicznego Rzeczypospolitej Polskiej ze szczególnym uwzględnieniem prywatnego sektora ochrony*, Podręcznik akademicki, Kraków 2016.
3. Demel M., *Teoria wychowania fizycznego*, Warszawa 1974.
4. Kobylarz M., *Aktywność fizyczna jako czynnik gwarantujący bezpieczeństwo społeczne*, Gdynia 2017.

5. Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne a współczesne państwo*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” nr 2.
6. Mickiewicz P., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Organizacja systemu i projektowanie działań*, Wyd. FNCE, Poznań 2020.
7. Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Program Rozwoju Sportu do roku 2020*, Warszawa 2019.
8. Śniadek J., *Sport i rekreacja w strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego*, Szczecin 2011.
9. *Vademecum bezpieczeństwa*, red. Wasiuta O., Klepka R., Kopeć R., Uniwersytet Pedagogiczny im KEN, Kraków 2018.
10. Włodarski Z., *Biopsychospołeczne problemy edukacji permanentnej*, [w:] *Szkola i edukacja permanentna*, red. M. Maciaszek, J. Wołczyk, R. Wroczyński, Warszawa 1975.
11. Dz. U. 1998 Nr 91 poz. 578, Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.
12. Dz. U. 2010 Nr 127 poz. 857, Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie, art. 27.

mgr Khorlikova Ivanna

Akademia Bialska Nauk Stosowanych
w Białej Podlaskiej

ORCID: 0000-0003-4076-741X

dr Sławomir Żurawski

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
w Jarosławiu

ORCID 0000-0001-9527-3391

mgr Katarzyna Bakalarczyk-Burakowska

ORCID 0000-0002-2649-0779

Studia Społeczne
ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714
str. 95–109

ZAGROŻENIA MAŁOLETNICH W CYBERPRZESTRZENI O CHARAKTERZE SEKSUALNYM /

RISKS OF MINORS IN CYBERSPACE WITH A SEXUAL CHARACTER

STRESZCZENIE

Artykuł na temat *Zagrożenia małoletnich w cyberprzestrzeni o charakterze seksualnym*, przedstawia cyberprzestrzeń jako platformę dla zagrożeń o charakterze seksualnym wobec dzieci i młodzieży.

Z postępowaniem technologicznym i globalizacją dużo zagrożeń przechodzi ze świata rzeczywistego w świat wirtualny. Również tak samo przechodzą do cyberprzestrzeni zagrożenia o charakterze seksualnym wobec nieletnich, ale oprócz starych zagrożeń, sieć stwarza również coraz to nowsze, tym samym otwierają drzwi przestępcom, którzy chcą wykorzystać dzieci do własnych potrzeb seksualnych.

Celem artykułu jest przedstawienie zagrożeń wobec małoletnich o charakterze seksualnym, które mogą ich spotkać w cyberprzestrzeni. Do znanych i popularnych zagrożeń możemy zaliczyć pornografię, „pozytywną” pedofilię oraz prostytucję, która zmieniała swoje środowisko i stała się cyberprostytucją a także sprzedaż dziewictwa w sieci. Do mniej znanych, ale nie mniej niebezpiecznych zaliczamy *child grooming*, *sextortion* oraz *sexting*.

SŁOWA KLUCZOWE: cyberprostytucja, cyberprzestrzeń, pedofilia, pornografia, życie.

ABSTRACT

The article on The threats of minors in sexual cyberspace, cyberspace - as a platform for sexual threats towards children and adolescents.

With technological progress and globalization, many threats are moving from the real world to the virtual world. Sexual threats to minors are also entering cyberspace, but in addition to the old threats, the network also creates newer and newer threats, thus opening the door to criminals who want to use children for their own sexual needs.

The aim of this article is to present the threats to minors of a sexual nature that may be encountered in cyberspace. The known and popular threats include pornography, „positive” pedophilia and prostitution - which changed its environment and became cyber-prostitution - and the sale of virginity online. The less known but no less dangerous ones include child grooming, sextortion and sexting.

KEY WORDS: cyber prostitution, cyberspace, pedophilia, pornography, life.

WSTĘP

Współczesny człowiek żyje, pracuje, uczy się i relaksuje w cyberprzestrzeni. Dzieci i młodzież również wychowują się, kształcą się i pracują z gadżetami, które są podłączone do sieci i stają się naturalnym dla nich środowiskiem. Na ich sposób życia i zachowania coraz częściej mają wpływ media społecznościowe oraz Internet, gdzie mogą spotkać się ze starymi oraz nowymi zagrożeniami w cyberprzestrzeni.

Rozszerzanie cyberprzestrzeni i jej anonimowość coraz szerzej otwiera drzwi sprawcom nadużyć seksualnych wobec dzieci i młodzieży. Zbyt często osoby dorosłe o skłonnościach pedofilskich wykorzystują dzieci w cyberprzestrzeni i Internecie do zaspokajania własnych potrzeb seksualnych, które mogą doprowadzić do następujących zagrożeń wobec nieletnich: *child grooming*, *sexting*, *sextortion*, pornografii dziecięcej, „pozytywnej” pedofilii, cyberprostytcji i sprzedaży dziewictwa.

Zagrożenia, które dzieci i młodzież mogą spotkać w cyberprzestrzeni, możemy podzielić na techniczne i społeczne. Zagrożenia o charakterze seksualnym, zaliczamy do zagrożeń społecznych, mających znaczny wpływ na psychikę, stan emocjonalny i późniejszy rozwój dziecka¹. Najczęściej dochodzi do takich zagrożeń poprzez niebezpieczne znajomości nieletnich w Internecie i zaufanie obcym osobom. Zagrożenia tego typu mogą mieć nieprzewidywalny wpływ na dalszy seksualny rozwój dziecka i budowanie jego tożsamości płciowej. Dlatego rodzice muszą dbać

1 Rodzaje cyberzagrożeń – zagrożenia nie techniczne (społeczne), <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/zagroz-nietechniczne-spoleczne>, [dostęp: 26.06.2022].

o higienę Internetową swojego dziecka oraz poszerzać jego wiedzę o wszelkich niebezpieczeństwach i przestępstwach w cyberprzestrzeni, które mogą tam spotkać.

1. SEXTING

Edukacja dzieci i młodzieży w zakresie komunikacji mobilnej i używania portali społecznościowych coraz częściej staje się wielkim wyzwaniem dla rodziców. Ponieważ nie wszyscy rodzice znają terażniejszą specyfikę świata wirtualnego i mediów społecznościowych (np. Facebook, Instagram i Snapchat), tym samym nie mogą odpowiednio chronić swoich dzieci przed cyberprzestępstwami. W drugiej dekadzie XXI w., gdy prawie każdy nastolatek posiada smartphona, istnieje prawdopodobieństwo, iż może on spotkać się w cyberprzestrzeni z takim zjawiskiem jak *sexting*².

Termin *sexting* powstał na początku XXI w. i określa połączenia dwóch angielskich słów „*sex*” i „*texting*” (wysyłanie wiadomości tekstowej)³. Pierwotne znaczenie *sextingu* polega na przesyłaniu wiadomości tekstowych lub swoich zdjęć o charakterze seksualnym za pomocą telefonu komórkowego, obecnie za pomocą smartphone, który pozwala również na nagranie własnego video/filmiku⁴.

Zjawisko *sexting* jest dość młode, rozszerzyło się ono dzięki szybkiemu rozwojowi komunikacji w sieci i portalach społecznościowych (np. Snapchat, Facebook, Messenger, Instagram). *Sexting* – to tak zwany pikantny flirt na odległość, za pomocą wiadomości tekstowych, emotikon, zdjęć, filmików czy linków do stron i treści o charakterze erotycznym, który obejmuje wszystkie grupy wiekowe, jednak szczególne narażone są dzieci i młodzież. Jedną z najgorszych stron *sextingu* jest publikacja i rozpowszechnianie materiałów przez odbiorcę w Internecie⁵.

Snapchat to jest jedna z aplikacji, która coraz częściej służy, jako narzędzie do *sextingu*. Problem z każdym rokiem staje się coraz poważniejszy i wzrasta poprzez upowszechnianie się serwisu, głównie wśród osób między 13 a 34 rokiem życia. Działania aplikacji Snapchat polega na możliwości publikacji zdjęcia na bardzo krótki okres (max. do 10 sekund), po czym jest ono usuwane z serwisu. Istnieje możliwość udostępniania publikacji w My Story, będzie ona wtedy dostępna dla osób obserwujących twoje konto do 24 godzin. Odbiorca zdjęcia (*snapa*) może je także archiwizować poprzez funkcję zrzutu ekranu (PrintScreen) i przechowywać w pamięci swoje-

2 *Sexting w kontekście wyzwań edukacji medialnej prowadzonej przez rodziców*, <http://knm.uksw.edu.pl/seksting-kontekscie-wyzwan-edukacji-medialnej-prowadzonej-rodzicow/>, [dostęp: 26.06.2022].

3 Ibidem.

4 M. Górka, *Cyberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, Wyd. Difin, Warszawa 2014, s. 107.

5 *Sexting co to jest?*, <https://www.poradnikzdrowie.pl/seks/sztuka-kochania/sexting-co-jest-jak-wysylac-erotyczne-wiadomosci-zeby-podniesc-temperature-w-zwiazku-aa-umsu-shVm-BsFH.html>, [dostęp: 26.06.2022].

go telefonu. Zbyt często *snapa* o charakterze seksualnym (półnagie lub nagie zdjęcie) wysyłają nieletnie dziewczyny do swoich chłopaków, myśląc, że po chwili to zdjęcie zniknie i nikt więcej nie może go zobaczyć, zapominając, że można archiwizować takie zdjęcie, by później wykorzystać je do szantażu czy celów własnych (udostępnienie na portalach pornograficznych, żeby otrzymać zysk finansowy). Konsekwencją udostępniania tych zdjęć wśród znajomych czy rówieśników są negatywne komentarze, hejt, wulgaryzmy i wyzwiska. Taka sytuacja dla dziewczyn może skutkować problemami emocjonalnymi, psychicznymi, a w najgorszych przypadkach podejmowaniem prób samobójczych⁶.

Kolejna funkcja Snapchata, która wspomaga działania sekstingowe, to możliwość przesyłania niewielkich kwot poprzez jedno kliknięcie. Dana funkcja miała służyć do szybkiej płatności w gronie znajomych – tzw. „zrzutka”, ale niestety w praktyce została wykorzystana jako forma płatności za wiadomości lub zdjęcia o charakterze erotycznym i seksualnym, czyli za seksting⁷.

Regularny *sexting* może spowodować uzależnienie nastolatka od treści seksualnych. Uzależnienie od *sextingu* może mieć charakter postępowy i jest podobno powszechnym uzależnieniem, takim jak alkoholizm, hazard, narkomania. Osoba uzależniona będzie poszukiwała coraz bardziej intensywnych i brutalnych doświadczeń seksualnych. W takich przypadkach będzie niezbędne leczenie od uzależnienia w specjalistycznym ośrodku leczniczym⁸.

Sexting może również doprowadzić niepełnoletnich do następujących problemów i konsekwencji:

- spotkanie się z hejtem, trollowaniem, cyberstalkingiem i przemocą fizyczną, ze strony rówieśników;
- chęć i stosowanie przemocy seksualnej;
- dysfunkcja seksualna;
- problemy psychiczne i emocjonalne (depresja);
- poszukiwanie agresywnych i ekstremalnych treści seksualnych, po czym zmuszanie innych osób do wcielania ich w życie;
- wymuszanie pieniędzy pod groźbą publikacji intymnych zdjęć lub filmików dziecka;
- próba zamaskowania kompleksów swojego ciała;
- wielka chęć do uzyskiwania komplementów i aprobaty, co może spowodować rozsyłanie większej ilości nagich zdjęć;
- uwiedzenie nieletniego poprzez osobę dorosłą;

6 *Sexting w kontekście wyzwań edukacji medialnej prowadzonej przez rodziców*, <http://knm.uksw.edu.pl/seksting-kontekście-wyzwań-edukacji-medialnej-prowadzonej-rodziców/>, [dostęp: 26.06.2022].

7 Ibidem.

8 *Sexting – co to jest i czy można się od niego uzależnić?*, https://zdrowie-zycie.pl/co-to-jest-sexting-i-czy-mozna-sie-od-niego-uzaleznic/#Definicja_sextingu, [dostęp: 20.06.2022].

- publikacja kontentu (zdjęć/video) o charakterze seksualnym na ogólnodostępnych serwisach i portalach społecznościowych⁹.

Zadaniem każdego z rodziców jest edukacja i ochrona swojego dziecka przed *sextingiem* i innymi zagrożeniami w cyberprzestrzeni, zwłaszcza gdy mają one charakter seksualny. Każdy nieletni musi rozumieć, że udostępnione przez niego zdjęcie w sieci, może już nigdy z niej nie zniknąć i w przyszłości tylko szkodzić.

2. SEXTORTION

Nowym typem zagrożenia wśród nastolatków i dorosłych, który jest bardzo ciasno powiązany z *child groomingiem* i *sextingiem* jest *sextortion*. *Sextorning* jest formą internetowego szantażu. Dla przeprowadzenia skutecznego ataku *sextortion* sprawca nie potrzebuje specjalnej aplikacji, mogą to być popularne portale takie jak Facebook, Messenger czy Instagram¹⁰.

Sextortion można zdefiniować jako formę szantażu, gdzie przestępca grozi ofierze ujawnieniem i rozpowszechnianiem jej nagich i intymnych zdjęć lub video. Sprawca może nabyć materiały (zdjęcia, filmiki) osoby szantażowanej o charakterze seksualnym nielegalnie, poprzez kradzież danych, działalność grup przestępczych, uwodzenie dziecka (*child grooming*) lub *sextingu*. Następnie pod groźbą rozpowszechniania kompromitujących treści, sprawca szantażuje ofiarę, żądając od niej kolejnych zdjęć i video o charakterze pornograficznych lub przekazanie pewnej sumy pieniędzy (za tak zwane jego „milczenie”)¹¹.

Coraz częściej nastolatki nie myśląc, wrzucają swoje nagie zdjęcia do sieci i dlatego dany problem rozpowszechnia się i staje się poważniejszy. Przestępcy mogą być poznani przez osobę poszkodowaną zarówno online, ale i w życiu realnym. Głównym zadaniem sprawcy jest wywołanie u dziecka wstydu przed zwróceniem się o pomoc do osób dorosłych czy rodziców¹².

Z czasem sytuacja zaczyna narastać, jak i może wzrastać cena, ze strony sprawcy. Ofiary rzadko ujawniają całe zdarzenie, zwłaszcza osoby nieletnie, pozostają one wtedy w pozycji zależnej od sprawcy przez długi okres, tym samym spełniają ich żądania¹³.

9 *Sexting wśród małoletnich, co warto wiedzieć?*, <https://mamosfera.pl/sexting-wsrod-maloletnich-co-warto-wiedziec/>, [dostęp: 30.06.2022].

10 *Sextortion - nowy sposób na seksualny szantaż*. <https://www.dobreprogramy.pl/sextortion-nowy-sposob-na-seksualny-szantaz-bylem-przerazony-lek-mnie-paralizowal,6628626776008833a>, [dostęp: 04.07.2022].

11 *Zagrożenia Internetowe. Wybrane zjawiska*, NASK, <https://akademia.nask.pl/publikacje/Zagrintern.pdf>, [dostęp: 01.07.2022].

12 *Sextortion, czyli sprzedaż o podłożu seksualnym*, <https://www.nasztomaszow.pl/wiadomosci/39192,sextortion-czyli-szantaz-o-podlozu-seksualnym>, [dostęp: 04.06.2022].

13 *Sextortion, czyli sprzedaż o podłożu seksualnym*, <https://www.nasztomaszow.pl/wiadomosci/39192,sextortion-czyli-szantaz-o-podlozu-seksualnym>, [dostęp: 04.06.2022].

Według EUROPOL-u ofiarą *sextoringu* może stać każda osoba, ale najczęściej są to osoby młode i niepełnoletnie, które:

- dużo wolnego czasu spędzają w sieci;
- są podatne na wpływy innych osób, oraz łatwo je zmanipulować;
- szukają kontaktu online, ponieważ w realnym życiu nie mają zbyt wielu przyjaciół;
- ich rodzice/opiekunowie nie sprawują kontroli rodzicielskiej;
- mają zbyt niskie umiejętności techniczne;
- są gotowe do rozmów i dzielenia się treściami o charakterze seksualnym;
- nie posiadają wiedzy o cyberzagrożeniach i cyberprzestępstwach;
- są gotowe do dzielenia się treściami o charakterze seksualnym;
- chcą nawiązać kontakt z nieznanymi;
- korzystają z portali społecznościowych, głównie poprzez urządzenia mobilne¹⁴.

Sextortion wobec nieletnich można zaliczyć do przestępstwa Internetowego, ponieważ według polskiego prawa utrwalanie i publikacja treści pornograficznych z udziałem osoby poniżej 18 roku życia są nielegalne i karalne¹⁵.

3. CHILD GROOMING (UWODZENIE DZIECKA)

Możliwość całodobowego dostępu do sieci jest największą jej zaletą, więc można korzystać z niej z dowolnego miejsca i w dowolnym czasie. Taka łatwa dostępność do Internetu, może również stać się wadą, gdy mówimy o dzieciach i młodzieży. Zbyt często dzieci mogą być ofiarami dorosłych, którzy chcą ich wykorzystać w sposób seksualny.

Child grooming (uwodzenie dziecka) jest jednym z takich zagrożeń, pochodzi ono od angielskiego czasownika *groom*, który oznacza „dbać”, „przysposabiać”, „opiekować się”, jak również „przygotowywać”. Historia *groomingu* jako problemu społecznego wobec dzieci sięga lat siedemdziesiątych, w momencie, gdy odbyła się globalna seksualna rewolucja, najpierw dane zagrożenie spotkało młodzież w trybie offline. Dane zjawisko pojawiło się dużo wcześniej, ale w sieci otworzyło ono nowe dla siebie możliwości i dostępności¹⁶.

Pojęcie *groomingu* w polskim prawie karnym nastąpiło 13 lat temu, gdy zostało wprowadzone do Kodeksu karnego Ustawą z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektóre inne ustawy. Przed wejściem w życie wspomnianej powyżej ustawy, zjawisko *groomingu* było w zasadzie prawnie irrelewantne¹⁷.

14 Ibidem.

15 Ibidem.

16 M. Dąbrowska, *Grooming -wybrane aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Wyd. Biuro Rzecznika Praw dziecka, Warszawa 2018, s. 9-15.

17 <https://sjp.pl/irrelewantne>.

Child grooming (uwodzenie dziecka) – jest to działanie podejmowane w celu zaprzyjaźnienia się i nawiązania więzi emocjonalnej z dzieckiem, aby zmniejszyć jego opory i później je seksualnie wykorzystać. Jest to także mechanizm używany, by nakłonić dziecko do prostytucji czy udziału w pornografii dziecięcej. Potocznie poprzez *child grooming* rozumie się uwodzenie dzieci przez Internet. *Grooming* jest procesem długotrwałym. W momencie, gdy dziecko już ufa sprawcy, dorosły zaczyna wprowadzać seksualną tematykę do ich relacji, dlatego, żeby nakłonić dziecko do pornografii dziecięcej i tym samym wykorzystać je¹⁸.

Żeby osiągnąć swój główny cel wobec ofiary (dziecka), czyli wykorzystać seksualnie, sprawca jest gotowy na: oszustwo i kłamstwo, wykorzystania niewiedzy dzieci i ich ufność, celowe wprowadzenie w błąd z zamiarem wykorzystania tego błędu przeciwko dziecku, niezdolność dzieci do analizy sytuacji lub groźby karalne¹⁹.

Do przyczyn *groomingu* leżących po stronie sprawcy możemy zaliczyć:

- poczucie bezkarności;
- łatwość nawiązania relacji z ofiarami;
- anonimowość i prywatność;
- brak kontaktu wzrokowego;
- krótki czas na budowę relacji z ofiarami;
- zaufanie kilku ofiar jednocześnie²⁰.

Na początku sprawca tworzy fałszywy profil, prowadzi selekcje ofiar i gromadzi o nich informacje, po zakończeniu stadium przygotowawczego zaczyna się sam proces *groomingu*. Zjawisko *groomingu* ma cztery etapy, które przedstawione są poniższej w tabeli numer 1.

Na rozwój *groomingu* wpływa aktywność dziecka online. Rozwój danego zjawiska jest głównie popularny w komunikatorach internetowych takich jak: Skype, WhatsApp, Viber, Facebook Messenger, Telegram, a także na różnego rodzaju czatach za pośrednictwem specjalnych programów lub stront Internetowych (tzw. *chat rooms*, *sex chats*). Kolejnym szczeblem, gdzie dzieci mogą spotkać dane zagrożenie, są portale społecznościowe między innymi: Instagram czy Facebook²¹.

Na *grooming* najczęściej są podatne dzieci, które mają problemy w rodzinie, niską samoocenę, niski poziom wiedzy o cyberzagrożeniach, są ufne i dają się łatwo manipulować, chcą zwrócić na siebie uwagę, mają trudności z nawiązaniem kontaktów

18 M. Górka, *Ceberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, Wyd. Difin, Warszawa 2014, s.108.

19 *Grooming- uwodzenie w sieci*, <https://cik.uke.gov.pl/edukacjatop/klikam-z-glowa/artykuly-edukacyjne/grooming-uwodzenie-w-sieci,31.html>9, [dostęp: 20.06.2022].

20 M. Dąbrowska, *Grooming -wybrane aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Wyd. Biuro Rzecznika Praw dziecka, Warszawa 2018, s.73-74.

21 Ibidem.

Tabela 1. Etapy groomingu

Lp.	Etap groomingu	Charakterystyka etapy
1.	Poznanie i zaprzyjaźnienie się z ofiarą	Sprawca zbiera pierwsze informacje odnośnie dziecka, próbuje nawiązać pierwszy kontakt, próbuje dowiedzieć się o sytuacji w rodzinie.
2.	Stworzenie z dzieckiem bliskiej relacji	Sprawca próbuje zdobyć zaufanie i przyjaźń dziecka, próbuje nawiązać połączenia głosowe, żeby skrócić dystans z dzieckiem.
3.	Analiza sytuacji i ocena ryzyka	Ocena ryzyka wykrycia przez rodziców, próba ustalenia, gdzie z jakiego urządzenia i w jakim otoczeniu dziecko korzysta z sieci.
4.	Propozycje konkretnych działań	Przekroczenia granic, sprawca zaczyna podejmować tematy o charakterze seksualnym, stopniowo budzi w dziecku zainteresowanie własnym ciałem, a po czym zaczyna się szantaż i konkretne seksualne propozycje dziecku.

Źródło: opracowanie własne po podstawie: M. Dąbrowska, *Grooming -wybrane aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Biuro Rzecznika Praw dziecka, Warszawa 2018, s. 80-85.

z rówieśnikami, nie mają zbyt wielu przyjaciół, przebywają w sytuacji stresowej, poszukują wolności w cyberprzestrzeni, mają problemy emocjonalne²².

Od 5 listopada 2009 r. uwodzenie dzieci (*child grooming*) poprzez Internet lub za pomocą innych systemów teleinformatycznych, telekomunikacyjnych wprowadzono do katalogu przestępstw²³.

4. CYBERPROSTYTUCJA (WIRTUALNA PROSTYTUCJA)

Osoby niepełnoletnie często chcą łatwo i szybko sobie zarobić na własne wydatki, zawłaszcza na te, na które rodzice nie chcą albo nie mogą dać im pieniędzy. Wiele dziewczyn, które mają problemy rodzinne i finansowe, próbują sobie zarobić w cyberprzestrzeni i Internecie, za pomocą cyberprostytucji (wirtualnej prostytucji), która jest łatwym sposobem wzbogacenia się.

Prostytucja istnieje od zarania dziejów. Charakterystycznymi oznakami prostytucji są: świadczenie pozamałżeńskich usług seksualnych za wynagrodzenie, które są traktowane jak styl życia; wprowadzenie do pozamałżeńskich stosunków seksualnych różnych osób; nieczytelność w kontaktach; brak emocjonalnego i zmysłowego

22 *Grooming- uwodzenie w sieci*, <https://cik.uke.gov.pl/edukacjatop/klikam-z-glowa/artykuly-edukacyjne/grooming-uwodzenie-w-sieci,31.html>9, [dostęp: 20.06.2022].

23 *Zagrożenia Internetowe. Wybrane zjawiska*, NASK, <https://akademia.nask.pl/publikacje/Zagr-intern.pdf>, [dostęp: 01.07.2022].

połączenia z klientem²⁴. Z rozwojem nowoczesnych technologii prostytucja otworzyła dla siebie nowe środowisko w cyberprzestrzeni – teraz można sprzedać nagie ciało na odległość, nie wychodząc z domu.

Zjawisko cyberprostytucji polega na uzyskaniu korzyści finansowych/materialnych w zamian na przekazanie, udostępnienie i wysyłanie w cyberprzestrzeni materiałów seksualnych, erotycznych lub pornograficznych z udziałem własnym za pomocą Internetu i portali społecznościowych. Mogą to być video, zdjęcia, filmiki albo coraz częściej transmisji na żywo, za pomocą kamerki na odpowiednich do tego serwisach czy stronach. Taka transmisja może być nagrana przez odbiorca, a później wykorzystana do szantażu lub udostępniona w Internecie na ogólnodostępnym portalu czy serwisie społecznościowym²⁵.

Cyberprostytucja wśród małoletnich może być dobrowolna (z własnej woli niepełnoletniego), lub pod przymusem (stręczycielstwo). Także cyberprostytucja może być działalnością indywidualną albo zorganizowaną (serwis połączony sieciowo z grupą osób nadających takiego typu usługi). Wirtualna prostytucja, może być bardzo atrakcyjną formą zarobku dla osoby niepełnoletniej, zwłaszcza, że można to łatwo ukryć przed swoimi rodzicami²⁶.

Osoba nieletnia, która oferuje swoje materiały na sprzedaż, może otrzymać opłatę za nie w różnych formach: doładowania konta czy karty, otrzymania kuponów czy kodów rabatowych, tradycyjny przelew, waluta specjalna serwisu (która może być wymieniona na realną walutę), donaty²⁷.

Przyczynami prostytucji/cyberprostytucji wśród nieletnich mogą być:

- *biofizyczne/genetyczne/medyczne* (hormonalne zmiany, spadkowość, nimfomania);
- *psychologiczne* (chęć być dorosłym, niska samoocena, forma asertywności);
- *socjalne* (konflikty w rodzinie, brak edukacji seksualnej, uwodzenie dorosłych);
- *finansowe* (ubóstwo, zaniedbanie ze strony rodziców, bezrobocie, chęć nieletnich do szybkiego uniezależnienia się finansowo)²⁸.

Materiały nieletnich o charakterze intymnym i erotycznym dla cyberprostytucji, w przyszłości mogą być wykorzystane do pornografii dziecięcej albo poprzez osób

24 Szydełko A. V., *Prostytucja nieletnich jako skrajny przejaw demoralizacji seksualnej*, https://lib.iitta.gov.ua/6114/1/Проституція_неповнолітніх_як_крайній_прояв_статевої_деморалізації.pdf, [dostęp: 01.07.2022].

25 *Zagrożenia Internetowe. Wybrane zjawiska*, NASK, <https://akademia.nask.pl/publikacje/Zagro-intern.pdf>, [dostęp: 01.07.2022].

26 Ibidem.

27 Ibidem.

28 A.V. Szydełko, *Prostytucja nieletnich jako skrajny przejaw demoralizacji seksualnej*, https://lib.iitta.gov.ua/6114/1/Проституція_неповнолітніх_як_крайній_прояв_статевої_деморалізації.pdf, [dostęp: 01.07.2022].

o skłonnościami pedofilskimi. Dane zagrożenie jest bardzo niebezpieczne dla osób niepełnoletnich, ponieważ jest ono powiązane z innymi cyberprzestępstwami i cyberzagrożeniami o charakterze seksualnym, takimi jak: *sexting*, *sextortion*, *child grooming*, pornografia dziecięca, pedofilia²⁹.

Gdy mówimy o cyberprostytcji rodzicom, przede wszystkim należy pamiętać, że może dojść do realnego spotkania ich dziecka z klientem w świecie rzeczywistym, co w przyszłości może doprowadzić do sprzedaży dziewictwa i realnej prostytucji, skutkiem tego są negatywne konsekwencje w dorosłym życiu ich dzieci.

5. SPRZEDAŻ DZIEWICTWA

W dzisiejszym czasach w cyberprzestrzeni na różnych platformach, portalach czy serwisach można kupić albo sprzedaż praktycznie wszystko. Jednak największe kontrowersje wzbudza sprzedaż ciała niepełnoletnich. Kolejnym zagrożeniem dla nieletnich dziewczyn, oprócz sprzedaży swoich nagich i intymnych zdjęć czy video w sieci (cyberprostytcja), może stać się sprzedaż swojego dziewictwa (cnoty) na witrynach Internetowych³⁰.

W wielu krajach i kulturach dziewictwo jest ogromną wartością, często traktowane jako symbol w różnych kontekstach (często religijnych). W Polsce utrata dziewictwa następuje średnio w wieku 17 lat, czyli są to osoby niepełnoletnie. Dziewictwo to jest okres życia dziewczyny przed podjęciem współżycia seksualnego³¹. Z ginekologicznego punktu widzenia, dziewicą jest każda kobieta, która nigdy nie odbyła aktu seksualnego, a jej błona dziewicza nie została naruszona³².

W ostatnich czasach stało się bardzo „modne” sprzedaż swojego dziewictwa, dlatego są nawet stworzone odrębne specjalne portale, co stwarza jeszcze większe zagrożenia dla młodych dziewczyn w sieci, które chcą szybko i dużo zarobić. Bogaci dojrza-li mężczyźni o skłonnościach pedofilskich, które chcą dziewic, gotowi są zapłacić kilkanaście tysięcy za stosunek z małoletnią dziewczyną. Często dziewczyny, które sprzedają swoje dziewictwo, czują potrzebę wytłumaczenia tego czynu przed potencjalnymi kandydatami (np. ciężka sytuacja finansowa, problemy w rodzinie, chorzy rodzice, potrzeby materialne których rodzice nie są w stanie zapewnić)³³.

29 *Zagrożenia Internetowe. Wybrane zjawiska*, NASK, <https://akademia.nask.pl/publikacje/ZagIntern.pdf>, [dostęp: 01.07.2022].

30 *Dziewictwo na aukcji*, <https://www.mamazone.pl/aktualnosci-i-trendy/dziewictwo-na-aukcji/>, [dostęp: 08.07.2022].

31 *Ibidem*.

32 *Dziewictwo. Co byś chciała o tym wiedzieć, ale wstydzisz się zapytać*, <https://pl.aletia.org/2018/02/28/dziewictwo-co-bys-chciala-o-nim-wiedziec-ale-wstydzisz-sie-zapytac/>, [dostęp: 08.06.2022].

33 *Mam 14 lat i chcę sprzedaż dziewictwo*, <https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/mam-14-lat-i-chce-sprzedac-dziewictwo/28mwz>, [dostęp: 08.06.2022].

Sprzedż dziewczictwa w sieci osoby niepełnoletniej może wydarzyć się zarówno za jej dobrą wolą, jak i pod przymusem. W rodzinach patologicznych może zaistnieć sytuacja, że matka lub ojciec mogą wystawić na sprzedaż dziewczictwo swojej nieletniej córki, żeby się wzbogacić.

Pierwsze propozycje sprzedaży dziewczictwa w Internecie pojawiły się w Polsce w 2006 r.³⁴ Rodzice muszą być bardzo czujni, wobec tego typu zagrożenia, ponieważ jego negatywnych skutków nie da się cofnąć, a konsekwencje mogą szkodzić nie tylko emocjonalnemu, ale i fizycznemu czy psychicznemu zdrowiu ich dziecka.

6. „POZYTYWNA” PEDOFILIA

Jednym z najgroźniejszy zagrożeń wobec małoletnich na tle seksualnym jest pedofilia. Słowo pedofilia pochodzi z języka greckiego, gdzie *paidós* oznacza „dziecko”, a *philéō* „lubię/miłość”, czyli „lubić dziecko”³⁵. Ze strony medycznej pedofilia to zaburzenie seksualne, jedną z odmian parafilii. We współczesnych czasach słowo „pedofilia” opisuje zjawisko, które polega na relacji seksualnej pomiędzy dzieckiem a dorosłym człowiekiem.³⁶

W ostatnich latach można spotkać się w Internecie z organizacjami, które promują pedofilię, tak zwane stowarzyszenia „dobrej pedofilii”, a ich postępowania są „pozytywną” pedofilią, czyli sugerują się na poszukiwaniu i promowaniu pozytywnych stron pedofilii. Istnieją strony Internetowe, na których próbuje się usprawiedliwiać zachowania pedofilskie, twierdząc, że nie są one krzywdzące dla dzieci, a nawet sprawiają im przyjemność³⁷.

„Pozytywna” pedofilia – to propaganda zachowania bazującego na silnej więzi emocjonalnej i kontaktach pomiędzy dorosłymi a dziećmi³⁸. Również „pozytywną” pedofilię można zdefiniować, jako pogląd, jakoby rodzice i opiekunowie muszą uwzględnić potrzeby seksualne dzieci³⁹.

Osoby, które propagują „pozytywną” pedofilię w Internecie, zakładają, że dziecko jest równoprawnym oraz świadomym partnerem seksualnym, które posiada własne potrzeby o charakterze seksualnym, a dorośli powinni pomoc im zdobyć doświadczenie seksualne⁴⁰.

34 Ibidem.

35 *Encyclopedia PNW*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/pedofilia.html>, [dostęp: 05.06.2022].

36 M. Beisert, *Pedofilia. Geneza i mechanizmy zaburzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (GWP), Sopot 2012, s. 19.

37 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - *Kodeks karny*, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

38 M. Górka, *Ceberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, Wyd. Difin, Warszawa 2014, s.107.

39 *Zagrożenia Internetowe. Charakterystyka wybranych zjawisk*, <https://www.sferis.pl/blog/zagrozenia-internetowe/>, [dostęp: 05.06.2022].

40 M. Górka, *Ceberbezpieczeństwo jako.....*s.107.

Charakterystycznym zjawiskiem dla grup „pozytywnych” pedofilów jest przywołanie znanych postaci oraz autorytetów, do grona swojego ruchu propagandy oraz jako wzorce do naśladowania⁴¹.

Treści propagowane skierowane są również do dzieci, które mogą być potencjalną ofiarą wykorzystania seksualnego poprzez osobę dorosłą. Na stornach Internetowych, które propagują o „pozytywnej” pedofilii, twierdzą, że jeśli dziecko jest zadowolone, szczęśliwe i nie ma poczucia krzywdy wobec siebie, to takie działania dla niego są bardzo korzystne i wspomagają jego rozwojowi seksualnemu. Istnieją także treści, które opowiadają, w jaki sposób dziecko może pomóc oskarżonemu o pedofilię dorosłemu przyjacielowi⁴².

Można wyróżnić dwie grupy „pozytywnych” pedofilów:

- *boylovers* (osoby preferujące chłopców);
- *girllovers* (osoby preferujące dziewczynki)⁴³.

„Pozytywna” pedofilia jest karalna w Polsce. O tym mówi art. 200b Kodeksu karnego: „Kto publicznie propaguje lub pochwała zachowania o charakterze pedofilskim, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

7. PORNOGRAFIA DZIECIĘCA

Najczęściej spotykane zagrożenie małoletnich w cyberprzestrzeni jest pornografia. Pornografie możemy zaliczyć do szkodliwych treści w Internecie wobec nieletnich, do których w teraźniejszych czasach mają bardzo łatwy dostęp. Słownik Języka Polskiego PWN definiuje pornografię jako „pisma, druki, filmy, wizerunki i in. przedmioty wykonywane i rozpowszechniane w celu wywołania u odbiorców podniecenia seksualnego”⁴⁴.

Pornografia może mieć wiele odmian i być skierowana do odbiorów posiadających różne preferencje i gust. Możemy wyróżnić trzy powszechne rodzaje pornografii:

- pornografię twardą;
- pornografię miękką;
- pornografię dziecięcą (pedofilia)⁴⁵.

41 *Zagrożenia Internetowe. Charakterystyka wybranych zjawisk*, <https://www.sferis.pl/blog/zagrozenia-internetowe/>, [dostęp: 05.06.2022].

42 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - *Kodeks karny*, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

43 *Ibidem*.

44 *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/pornografia>, [dostęp: 07.07.2022].

45 B. Główczevska, *Pornografia dziecięca w Internecie*, *Kortowski Przegląd Prawniczy*, <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2017/2/51-55.pdf>, [dostęp: 03.07.2022].

W 1862 r. w Europie były już sprzedawane zdjęcia z dziećmi biorącymi udział w aktywnościach seksualnych z osobami dorosłymi, innymi dziećmi lub nawet zwierzętami. Od tego czasu materiały pornografii dziecięcej znacznie się rozwinęły, a obrót ich sprzedaży sięga miliony dolarów⁴⁶.

Obecnie pornografia dziecięca to wszelkie materiały (zdjęcia/video), które przedstawiają seksualne wykorzystanie małoletniego poniżej 15 roku życia. Pornografia dziecięca to jeden z etapów przestępstwa uwodzenia dziecka w sieci, jego seksualne wykorzystanie, udokumentowanie tej czynności (nagranie), po czym przechowywanie, udostępnianie, rozpowszechnianie albo sprzedawanie tego materiału. Każda z danych czynności jest karalna według polskiego prawa, a każda sytuacja wykorzystania seksualnego osoby niepełnoletniej powinna być zgłoszona na Policję⁴⁷. Można także, wysłać anonimowe zgłoszenia do zespołu Dyżurnet.pl, korzystając z formularza znajdującego się na ich stronie www.dyzurnet.pl⁴⁸.

Pornografię dziecięcą możemy podzielić na dwie zasadnicze grupy:

- *komercyjną* (produkcja oraz sprzedaż, głównie, żeby otrzymać korzyści finansowe, grupę, która zajmuje się kolportażem i sprzedażą pornografii dziecięcej, stanowią przede wszystkim sami pedofile);
- „*chałupniczej*” (wykonana sposobami domowymi i pierwotnie była nie dla otrzymania zysku, ale aktualnie niczym nie ustępuje pornografii komercyjnej i również może być sprzedawana)⁴⁹.

Według najnowszego raportu włoskiej organizacji Associazione Meter prowadzonej przez ks. Fortunato Di Noto liczba witryn zawierających pornografię dziecięcą wzrasta z każdym rokiem. Jednocześnie jest spadek łącznej liczby dostępnych zdjęć i filmów z pornografią dziecięcą, ale jednak liczby nadal są przerażające 3 479 052 fotografii i 1 029 170 nagrań. W wyniku badań Libia stała swojego rodzaju „zagłębiem” serwisów z pornografią dziecięcą. Ponieważ spośród 14 679 zidentyfikowanych stron z pornografią dziecięcą, w Libii zarejestrowanych jest aż 1 989. Natomiast w Polsce zidentyfikowano 20 witryn. Do danych statystyk nie wchodzi ciemna strona Internetu (Darknet), wymagająca specjalnej przeglądarki (np. Tor)⁵⁰.

46 A. Krawulka-Ptaszyńska, A. Smelkowska-Zdziabek, *Pornografia dziecięca – charakterystyka zjawiska*, Wyd. Wydział Prawa i Administracji UAM, Toruń 1997, s. 165 -167.

47 M. Górka, *Ceberbezpieczeństwo jako...*, s.108.

48 *Zagrożenia Internetowe. Charakterystyka wybranych zjawisk*, <https://www.sferis.pl/blog/zagrozenia-internetowe/>, [dostęp: 05.06.2022].

49 A. Krawulka-Ptaszyńska, A. Smelkowska-Zdziabek, *Pornografia dziecięca ...*, s. 167.

50 *Pornografia dziecięca w sieci niestety ma się dobrze*, <https://pl.aleteia.org/2022/06/09/pornografia-dziecieca-w-sieci-niestety-ma-sie-dobrze-w-polsce-zidentyfikowano-20-witryn-na-swiecie-niemal-15-tysiecy/>, [dostęp: 01.07.2022].

Fundacja Kidprotect i portalu Onet.pl przeprowadziła badania, z których wynika, że w ciągu 1 miesiąca Polacy około 18 tys. razy szukają treści związanych z pornografią dziecięcą w Internecie⁵¹.

Pornografia może łączyć się z przemocą, narkotykami, alkoholem oraz nikotyną. Ochrona dzieci przed pornografią ma istotny wpływ dla ich prawidłowego rozwoju seksualnego, psychicznego, emocjonalnego, jak i społecznego⁵². Dlatego rodzice mogą zakładać specjalne filtry na przeglądarkę swoich dzieci, które mogą filtrować treści pornograficzne i nie dopuszczać dzieci na strony i serwisy o danej tematyce.

PODSUMOWANIE

Obecna młodzież i dzieci zaliczają się do tak zwanego nowego pokolenia Z (osoby urodzone od stycznia 1998 r. do dzisiaj), są one bardzo otwarte na relacje społecznościowe, zwłaszcza w sieci i nie wyobrażają swojego życia bez cyberprzestrzeni czy Internetu⁵³.

Internet w XXI w. jest nie tylko formą aktywności spędzenia wolnego czasu przez dzieci i młodzież, czy narzędziem komunikacji, jak również instrumentem oddziaływania na edukację, psychikę i rozwój społeczny dziecka. Im więcej wolnego czasu małe dzieci spędzają w sieci, tym więcej są narażeni na niebezpieczne znajomości, szkodliwe treści, cyberprzestępstwa i cyberzagrożenia. Cyberprzestępcy w Internecie mają wielką przewagę poprzez swoją anonimowość, co pozwala im pozostać niewykrytymi i niekaralnymi.

Zagrożenia wobec nieletnich w cyberprzestrzeni to problem globalny, ponieważ są oni najbardziej wrażliwą i nieświadomą grupą społeczną. Jedną z płaszczyzn takich zagrożeń są zagrożenia na tle seksualnym, które w przyszłości mają bezpośredni negatywny wpływ na życie seksualne. Zbyt często przyczyną spotkania się niepełnoletnich z takim rodzajem zagrożeń jest brak edukacji seksualnej ze strony ich rodziców i szkół. Ponieważ niektórzy rodzice nie posiadają wiedzy o takich ryzykach zagrożeń w sieci albo boją się rozmawiać ze swoim dzieckiem na dane tematy.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. Beisert M., *Pedofilia. Geneza i mechanizmy zaburzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (GWP), Sopot 2012.
1. Dąbrowska M., *Grooming - wybrane aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Wyd. Biuro Rzecznika Praw dziecka, Warszawa 2018.

51 *Pornografia - największe internetowe zagrożenie dla dzieci*, <https://www.szansaspotkania.pl/pornografia-zagrozenie-dla-dzieci/>, [dostęp: 05.06.2022].

52 Ibidem.

53 D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 58-59.

2. Górka M., *Ceberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, Wyd. Difin, Warszawa 2014.
3. Krawulski-Praszyńska A., Smelkowska-Zdziabeł A., *Pornografia dziecięca – charakterystyka zjawiska*, Wyd. Wydział Prawa i Administracji UAM, Toruń 1997.
4. Tapscott D., *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
5. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 rok - *Kodeks karny*, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

Netografia

1. *Dziwictwo na aukcji*, <https://www.mamazone.pl/aktualnosci-i-trendy/dziwictwo-na-aukcji/>.
2. *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/pedofilia>.
3. Główniczewska B., *Pornografia dziecięca w Internecie*, Kortowski Przegląd Prawniczy, <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2017/2/51-55.pdf>.
4. *Grooming- uwodzenie w sieci*, <https://cik.uke.gov.pl/edukacjapoklikam-z-glowa/artykuly-edukacyjne/grooming-uwodzenie-w-sieci,31.html#9,dostep>.
5. *Mam 14 lat i chcę sprzedaż dziwictwo*, <https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/mam-14-lat-i-chce-sprzedac-dziwictwo/28mwz>.
6. *NASK, Zagrożenia Internetowe. Wybrane zjawiska*, <https://akademia.nask.pl/publikacje/Zagr-intern.pdf>.
7. *Pornografia - największe internetowe zagrożenie dla dzieci*, <https://www.szansapotkania.pl/pornografia-zagrozenie-dla-dzieci>.
8. *Pornografia dziecięca w sieci niestety ma się dobrze*, <https://pl.aletia.org/2022/06/09/pornografia-dziecieca-w-sieci-niestety-ma-sie-dobrze-w-polsce-zidentyfikowano-20-witryn-na-swiecie-niemal-15-tysiecy/>.
9. *Rodzaje cyberzagrożeń – zagrożenia nie techniczne (społeczne)*, <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/zagroz-nietechniczne-spoleczne>.
10. *Sexting – co to jest i czy można się od niego uzależnić?*, https://zdrowie-zycie.pl/co-to-jest-sexting-i-czy-mozna-sie-od-niego-uzaleznic/#Definicja_sextingu.
11. *Sexting co to jest?*, <https://www.poradnikzdrowie.pl/seks/sztuka-kochania/sexting-co-jest-jak-wysylac-erotyczne-wiadomosci-zeby-podniesc-temperature-w-zwiazku-aa-umsu-shVm-BsFH.html>.
12. *Sexting w kontekście wyzwań edukacji medialnej prowadzonej przez rodziców*, <http://knm.uksw.edu.pl/sekting-kontekscie-wyzwan-edukacji-medialnej-prowadzonej-rodzicow>.
13. *Sexting wśród małoletnich, co warto wiedzieć?*, <https://mamosfera.pl/sexting-wsrod-maloletnich-co-warto-wiedziec/>.
14. *Sextortion - nowy sposób na seksualny szantaż*. <https://www.dobreprogramy.pl/sextortion-nowy-sposob-na-seksualny-szantaz-bylem-przerazony-lek-mnie-paralizowal,6628626776008833a>.
15. *Sextortion, czyli sprzedaż o podłożu seksualnym*, <https://www.nasztomaszow.pl/wiadomosci/39192,sextortion-czyli-szantaz-o-podlozu-seksualnym>.
16. *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/pornografia>.
17. *Szydełko A. V., Prostitution nieletnich jako skrajny przejaw demoralizacji seksualnej*, https://lib.iitta.gov.ua/6114/1/Проституція_неповнолітніх_як_крайній_прояв_статевої_деморалізації.pdf.
18. *Zagrożenia Internetowe. Charakterystyka wybranych zjawisk*, <https://www.sferis.pl/blog/zagrozenia-internetowe/>.

mgr Gabriela Babula

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

ORCID 0000-0002-9611-0604

dr Sławomir Żurawski

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ORCID 0000-0001-9527-3391

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 111–120

BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE MIESZKAŃCÓW DUŻYCH MIAST A ZJAWISKA PATOLOGII SPOŁECZNYCH / *SOCIAL SECURITY OF RESIDENTS LARGE CITIES AND PHENOMENA OF SOCIAL PATHOLOGIES*

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiony został problem występowania zjawisk patologii społecznych, szczególnie w dużych miastach, które mają wpływ na bezpieczeństwo obywateli. Główne problemy poruszone w artykule to zjawiska patologiczne związane z uzależnieniem od alkoholu i narkotyków, prostytutka, bezdomność i związana z nimi przestępczość w różnych obszarach społecznych. Opisane zostały przyczyny występowania zjawisk patologii i ich wpływ na bezpieczeństwo mieszkańców. Następnie zwrócono uwagę na odpowiedzialność państwa i działanie na rzecz poprawy bezpieczeństwa społecznego poprzez realizację różnego typu działań prewencyjnych i profilaktycznych. Kolejnym poruszonym aspektem było ogromne znaczenie podejmowanych przeciwdziałań w zakresie występowania patologii co przekłada się na poprawę bezpieczeństwa społecznego mieszkańców dużych miast. Celem artykułu było przybliżenie problematyki występowania zjawisk patologii społecznych i ich wpływ na codzienne funkcjonowanie obywateli.

SŁOWA KLUCZOWE: zagrożenia, patologie społeczne, bezpieczeństwo.

SUMMARY

The article presents the problem of the occurrence of social pathologies, especially in large cities, which affect the safety of citizens. The main problems discussed in the article are pathological phenomena related to alcohol and drug addiction, prostitution and related crime in various social areas. The next part of the article describes the causes of pathological phenomena and their impact on the safety of the inhabitants. Then attention was paid to the responsibility of the state and actions to improve social security through the implementation of various types of preventive and prophylactic measures. Another aspect raised was the great importance of the measures taken in the field of pathology, which translates into the improvement of social safety of inhabitants of large cities. The aim of the article was to present the problems of the occurrence of social pathologies and their impact on the everyday functioning of citizens.

KEY WORDS: threats, social pathologies, security.

WSTĘP

Bezpieczeństwo i poczucie bezpieczeństwa w ogromnym stopniu wpływają na jakość życia mieszkańców dużych miast. Bezpieczeństwo jako zjawisko społeczne obejmuje egzystencję człowieka, społeczeństwa oraz państwa. Każdy z tych podmiotów walczy o przetrwanie organizując swoją działalność w warunkach swobodnego rozwoju jednocześnie posiadając swoje wartości, cechy, stereotypy i matryce. Samo pojęcie bezpieczeństwa społecznego odnosi się do dwóch pojęć: bezpieczeństwo i społeczeństwo. Bezpieczeństwo w wymiarze społecznym jest podstawową wartością dotyczącą różnego rodzaju podmiotów od pojedynczych jednostek mających interesy w bezpieczeństwie przez grupy społeczne, włączając w to struktury organizacyjne¹, natomiast społeczeństwo to nic innego jak duża grupa ludzi zamieszkująca określone terytorium. W ujęciu systemowym bezpieczeństwo stanowi kapitał miasta, jego rozwój i poczucie bezpieczeństwa mieszkańców co stanowi ramy funkcjonowania społeczności lokalnych. Wolna od zagrożeń wspólnota funkcjonuje sprawniej, efektywniej i ma zdecydowanie więcej możliwości rozwoju co jest podstawową kwestią działania nowoczesnego miasta. Bezpieczne funkcjonowanie społeczności lokalnej jest związane z kontrolą zdarzeń, które zagrażają bezpieczeństwu zarówno społeczności jak i pojedynczych jednostek w niej żyjących. Zagadnienie bezpieczeństwa jawi się jako jeden z naczelných problemów związanych z prawidłowym funkcjonowaniem społeczeństwa jednak występuje wiele czynników obniżających poziom bezpieczeństwa jak i wszelkiego rodzaju

1 R. Zięba, *Teoria bezpieczeństwa*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zajac, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, Warszawa 2015, s. 87.

zjawiska patologii społecznej i przestępczości, co jest bardzo poważnym zagrożeniem dla każdego społeczeństwa.

1. PROBLEM PATOLOGII W DUŻYM MIEŚCIE

Nie istnieje społeczeństwo wolne od patologii społecznych i przestępczości, jednak zdecydowanie wyższe ich wskaźniki można zaobserwować w dużych miastach. Patologie społeczne, dewiacje i przestępczość wpisują się w problematykę zachowań, które dalece odbiegają od ogólnie przyjętych norm społecznych. Zjawiska te są uznawane przez ludzi jako naganne ze względu na zagrożenie jakie niosą dla jednostek i sprawnego funkcjonowania społeczeństwa. Przyczyny skupiania się tych negatywnych zjawisk w dużych miastach sprowadzają się do strukturalnych cech zbiorowości miejskich, gdzie często przypisuje się odpowiedzialność „marginesowi społecznemu” „klasom przestępczym” lub „złym dzielnicom”. Z jednej strony można powiedzieć, że duże miasta są obszarami, które przyciągają przestępczość i zjawiska patologii, z drugiej jednak należy na to spojrzeć przez pryzmat wielkości obszaru, różnorodności mieszkańców, a co się z tym wiąże, różnorodności wzorców zachowań patologicznych i przestępczych. Czynnikiem sprzyjającym występowaniu patologii społecznych można wymienić wiele. W dużych miastach występuje dominacja więzi rzeczowych nad naturalnymi, co powoduje powierzchowność w relacjach między ludźmi a także zanik tradycyjnych autorytetów. Kolejnym czynnikiem sprzyjającym patologiom i przestępczości w dużych miastach jest również poczucie anonimowości życia i działań oraz brak poczucia przynależności do wspólnoty lokalnej. Mieszkańców dużych miast charakteryzuje bardziej poczucie przynależności zawodowej aniżeli terytorialnej. Można zatem powiedzieć, że im większe miasto, tym więcej patologii społecznych.

2. PRZYCZYNY PATOLOGII SPOŁECZNYCH

W literaturze można znaleźć wiele definicji patologii społecznej. A. Podgórecki określa patologię jako „ten rodzaj zachowania, ten rodzaj instytucji, ten typ funkcjonowania jakiegoś systemu społecznego czy ten rodzaj struktury, który pozostaje w zasadniczej, niedającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane”². Patologie są zjawiskami negatywnymi, które naruszają ogólnie przyjęte normy za dobre, są potępiane społecznie i wymagają reakcji innych ludzi³. To co jest nazywane patologią stanowi pewien zakres „normalności” ogólnie przyjęty przez otoczenie. Im większe jest społeczeństwo, tym bardziej zróżnicowane, a co za tym idzie, poziom patologii zdecydowanie wzrasta.

2 A. Podgórecki, *Zagadnienia patologii społecznej*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1976, s. 24.

3 I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 12.

Patologie można podzielić na indywidualne, związane z pojedynczą jednostką i grupowe, gdzie jednostek jest więcej. Oczywiście zarówno w przypadku indywidualnej jak i grupowej patologii skutki jej występowania stanowią zagrożenie nie tylko dla jednostek, ale też dla najbliższego otoczenia. Do najczęściej spotykanych zjawisk patologii społecznych zalicza się uzależnienie od alkoholu i narkotyków, przestępczość, prostytucje, przemoc, wandalizm i bezdomność.

Alkoholizm jest zjawiskiem stanowiącym duże wyzwanie dla cywilizacji a sam alkohol jest bez wątpienia najbardziej rozpowszechnioną substancją psychoaktywną. Jest on zakorzeniony w kulturze i obyczajowości wielu krajów, stąd niepisane społeczne przyzwolenie na jego nadużywanie. Osoby będące pod wpływem alkoholu często stanowią źródło zagrożeń dla otoczenia zaczynając od drobnych zaczepek przez agresję słowną do agresji fizycznej. Ekonomiczne następstwa nadużywania alkoholu to z pewnością zwiększone koszty utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego spowodowane bójkami i rozbojami na ulicach miast, wypadki samochodowe powodowane przez osoby nietrzeźwe czy koszty finansowe związane z leczeniem osób uzależnionych od alkoholu. Społecznymi następstwami nadużywania alkoholu są straty kulturowe, przestępczość pod wpływem alkoholu a także zaburzenia w funkcjonowaniu rodziny. Zarówno zagrożenia ekonomiczne związane z zakłócaniem ładu i porządku publicznego jak i te związane ze stratami kulturowymi i rodziną bez wątpienia stanowią poważny problem społeczny. Uzależnienie ludzi od alkoholu przypisywane jest czynnikom fizycznym, psychologicznym, psychosomatycznym a także wpływowi środowiska społecznego⁴.

Kolejnym zjawiskiem zaliczanym do patologii społecznych jest stałe lub okresowe przyjmowanie środków odurzających lub psychotropowych w celach niemedycznych, czyli narkomania. To trudny do rozwiązania problem społeczny, który dotyczy głównie dużych aglomeracji. Zjawisko to nie jest nowe i stanowi tak samo duże wyzwanie dla cywilizacji jak uzależnienie od alkoholu. Problem narkomanii ma szeroki zasięg a jej tendencje rozwojowe kształtuje wiele czynników. Jest w kręgu zainteresowań wielu służb, zaczynając od lecznictwa i pomocy społecznej, przez oświatę, na organach ścigania i wymiaru sprawiedliwości kończąc. Każda z wymienionych służb ma za zadanie podejmować działania na rzecz poprawy jakości zdrowia publicznego, ponieważ to w bezpośredni sposób przyczynia się do wzrostu bezpieczeństwa całej społeczności. Przestępczość narkotykową dzielimy na przestępstwa dokonane pod wpływem narkotyków, na te które są popełniane w celu zdobycia środków na narkotyki oraz popełnione na nielegalnym rynku narkotykowym. Narkomania jest zatem niewątpliwie bezpośrednio związana z przestępczością. Pod wpływem narkotyków popełnianych jest wiele przestępstw od czynnych napaści, gwałtów, naruszania po-

4 U. Świętochłowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998, s. 110-111.

rzędu publicznego, niszczenia mienia, wypadków komunikacyjnych czy podrabiania dokumentów w celu zdobycia narkotyków. Problem narkomanii statystycznie odnotowuje się w największym stopniu w dużych miastach, gdzie jest największy popyt na nielegalne substancje, z łatwością można je zdobyć a w efektem jest duże uzależnienie wśród mieszkańców.

Bliski związek ze zjawiskami przestępczości, uzależnienia od alkoholu i narkotyków ma zjawisko patologii seksualnej - prostytutka. Źródłem prostitucji upatruje się w czynnikach społecznych, ekonomicznych, kulturowych i psychologicznych. Tymi źródłami często są właśnie uzależnienia od alkoholu i narkotyków w rodzinach prostytutek, zmienność środowisk wychowawczych czy niski poziom wykształcenia i nieprzygotowanie zawodowe. Uprawianie nierządu jest zagrożeniem ze strony świata przestępczego i prowadzi do konfliktów z prawem zarówno osób świadczących usługi seksualne jak i tych, którzy z nich korzystają. Klient posiadający rodzinę, korzystający z usług prostytutek stwarza zagrożenie nie tylko dla siebie, ale też dla swojej partnerki życiowej narażając ją na zakażenie chorobami przenoszonymi drogą płciową. Zakażenie kolejnych jednostek w społeczeństwie szkodzi ich zdrowiu, obniża jakość życia, zwiększa wydatki finansowe na leczenie chorych i zwiększa zapotrzebowanie na personel i diagnostykę. Poza tym powoduje poważne kryzysy w małżeństwie, konflikty rodzinne i sprawia że partnerzy traktują się przedmiotowo zatem jest to z pewnością duży problem społeczny⁵. Często powodem degradacji do pozycji nierządnic jest niepowodzenie w znalezieniu pracy lub trudność z dostosowaniem się do panujących w nich zasad. Zjawisko to można zaobserwować w dużych miastach częściej ze względu na to, iż przyciągają one wielu nowych mieszkańców korzyściami płynącymi z mieszkania w takich miejscach, jednak często pojawiają się w nich negatywne zjawiska jak wymieniona prostytutka, która jest poważnym problemem społecznym i zagraża bezpieczeństwu nie tylko tym, którzy ten zawód wykonują, ale również tym, którzy z usług korzystają.

Zjawisko bezdomności jest problemem społecznym dotyczącym pojedynczych jednostek, jest związane z cierpieniem i uwłaczaniem godności konkretnej osoby. Przyczyn występowania tego zjawiska patologii społecznej jest wiele: od osobistych tak jak konflikty rodzinne, brak wykształcenia i przygotowania zawodowego po społeczne związane z brakiem pracy lub problemem z jej utrzymaniem. Sporą rolę odgrywają również wcześniej wymienione zjawiska patologiczne: alkoholizm, przestępczość, prostytutka czy narkomania. Ludzi bezdomnych w dzisiejszych czasach można spotkać niemal wszędzie, jednak najwięcej możemy ich spotkać na ulicach dużych miast. Narastająca skala bezdomności w społeczeństwie sprawia, iż

5 M. Jędrzejko, *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk-Warszawa 2006.

bez wątpienia można nazwać to poważnym problemem społecznym⁶. Jako zjawisko społeczne dotykające kilkuset tysięcy ludzi w Polsce jest poważną kwestią społeczną i stanowi przykład patologii i marginalizacji społecznej. Zdefiniowanie zjawiska bezdomności nie jest łatwe, ponieważ zależy od wielu czynników, jednak można ogólnie przyjąć, iż bezdomnym jest człowiek nie posiadający miejsca spełniającego warunki mieszkalne, w którym stale mógłby przebywać ani aktualnej możliwości lub chęci uzyskania takiego miejsca⁷. Brak miejsca zamieszkania sprawia, że człowiek traci poczucie bezpieczeństwa, nie może zaspokajać swoich podstawowych potrzeb i się rozwijać. Jest to problem nie tylko społeczny, ale też gospodarczy, kulturowy i polityczny⁸. Osoby bezdomne przebywające w miejscach publicznych są odbierane przez społeczeństwo jako potencjalne zagrożenia dla porządku i bezpieczeństwa innych obywateli. Społeczność ludzi pozbawionych miejsca zamieszkania ma też swoje wzorce zachowań, sprzeczne z ogólnie przyjętymi normami akceptowanymi przez większość społeczeństwa, co sprawia, że bezdomność odciska piętno na codziennym życiu innych ludzi. Bezdomność jako patologię społeczną można umieścić w kategorii zagrożeń bezpieczeństwa najczęściej przejawiających się poprzez akty wandalizmu, spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych, znęcanie się nad zwierzętami i żebractwo.

3. ZAPOBIEGANIE PATOLOGIOM SPOŁECZNYM

Zjawiska patologii społecznych wpływają negatywnie na tworzenie się solidnego kapitału społecznego, którego brak sprzyja rozwojowi patologii. Dlatego bardzo ważne jest, aby próbować im przeciwdziałać. Z perspektywy osoby niedotkniętej tym problemem najprostszą drogą do zwalczania patologii wydaje się aktywizacja zawodowa, uczestnictwo w terapii lub zmiana środowiska. Jednym z korzystnych sposobów w walce z patologiami jest współpraca z ośrodkami pomocy społecznej, które mają za zadanie pokazanie prawidłowych postaw społecznych i przekazanie dobrych wzorców. Wsparcie i udzielenie pomocy osobom uzależnionym i bezdomnym wydaje się najlepszym sposobem zapobiegania patologiom społecznym. W tym celu w każdym większym mieście można skorzystać z pomocy miejskich ośrodków pomocy społecznej, policji, centrów pomocy rodzinie, ośrodkom pomocy ofiarom przemocy w rodzinie a także ośrodkom terapeutycznym dla osób uzależnionych. Do organizacji pozarządowych mających na celu zapobieganie i pomoc osobom dotkniętym zjawiskiem patologicznym zalicza się różnego rodzaju fundacje i stowarzyszenia⁹. Jednym

6 L. Stankiewicz, *Zrozumieć bezdomność (aspekty polityki społecznej)*, Olsztyn 2002, s. 13.

7 A. Duracz-Walczak, *Bezdomność w Polsce. O ujednoczenie pojęć*, „Polityka Społeczna” 1998, nr 5-6, s. 25.

8 E. Moczuk, *Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych*, [w:] *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*, red. Sołtysiak T., Włocławek 1999, s. 232.

9 Prawo o stowarzyszeniach z dnia 7 kwietnia 1989 r. (Dz.U.1989, nr 20, poz.104).

z popularnych stowarzyszeń pomagającym osobom uzależnionym od alkoholu i narkotyków jest MONAR, organizacja działająca na terenie całej Polski. Od wielu lat specjalizująca się w działaniach profilaktycznych, które mają na celu zapobieganie wystąpieniu lub rozwojowi zaburzeń, chorób i niepożądanych zjawisk społecznych¹⁰. Bardzo istotną rolę w zapobieganiu patologiom społecznym, we współpracy z różnego typu stowarzyszeniami i fundacjami, odgrywa Policja tworząc wraz z organami rządowymi i samorządowymi programy profilaktyczne takie jak: Rządowy Program „Razem Bezpieczniej”, „Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie”, „Krajowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych” lub „Krajowy Program przeciwdziałania narkomanii”¹¹. Kolejnymi instytucjami zajmującymi się zapobieganiem i zwalczaniem patologii są też sądy, prokuratury, więzienia i szpitale psychiatryczne. Mogłoby się wydawać paradoksalne, ale im bardziej rozwijają się patologie społeczne, tym więcej pojawia się programów pomocowych, które mają na celu ich zapobieganie. Oprócz wymienionych wyżej programów i ośrodków wsparcia do metod zapobiegania zalicza się również uczestnictwo w terapiach, odwykach, aktywizacja zawodowa i zmiana środowiska w którym żyją osoby dotknięte patologiom społecznym. Niezmiernie ważnym elementem w zapobieganiu patologii społecznych jest również kształtowanie prawidłowych wzorców zachowań u młodych ludzi zarówno w środowisku rodzinnym jak i szkolnym, także poprzez działania mass mediów, kulturę i działania polityków. Obok nauczania przekazującego wiedzę równie ważne jest przekazanie odpowiednich wzorców zachowań już od najmłodszych lat¹².

4. PROGRAMY POPRAWY BEZPIECZEŃSTWA

Podstawowym zadaniem samorządu terytorialnego jest utrzymywanie porządku i bezpieczeństwa lokalnego. Przy pomocy różnego rodzaju programów prewencyjnych może wpływać na zmniejszenie problemu występowania patologii społecznych w mieście. Poprzez prowadzenie odpowiedniej polityki społecznej, zapewnieniu ładu społecznego, tworzeniu „bezpiecznej przestrzeni” dla mieszkańców i tworzeniu programów prewencyjnych następuje wzrost poczucia bezpieczeństwa mieszkańców i poprawa statystyk w zakresie występowania patologii społecznych. Zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa mieszkańców należą przede wszystkim do obowiązków policji, ale też innych organów w wymiarze lokalnym, do straży miejskich czy żandarmerii wojskowych. Lokalne programy poprawy bezpieczeństwa mają za

10 <http://www.monar.org/co-robimy/profilatyka/>, [dostęp: 07.06.2022].

11 <http://bip.poznan.kmp.policja.gov.pl/176/realizowane-programy/20257,I-Rzadowe-programy-profilaktyczne.html>, [dostęp: 07.06.2022].

12 *Bezpieczeństwo w badaniach i praktyce, Społeczny wymiar bezpieczeństwa człowieka-implikacje i paradygmaty zmian*, red. J.Gierszewski, A.Pieczywok, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2020, s. 117.

zadanie walczyć z występowaniem patologii społecznych i stworzyć kompleksowy sposób przeciwdziałania określonym patologiom. Realizacja programów poprawy bezpieczeństwa powinna być efektem współpracy różnych organów: policji, samorządów oraz stowarzyszeń i organizacji trzeciego sektora. Programy dotyczące poprawy bezpieczeństwa zakładają współpracę wszystkich podmiotów zajmujących się bezpieczeństwem w mieście, które na podstawie przepisów prawa wykonują zadania z zakresu bezpieczeństwa obywateli i porządku publicznego, czyli administracji rządowej, samorządowej, służb, inspekcji i straży oraz wspomagających je organizacji społecznych. Zapewnienie porządku publicznego i budowanie poczucia bezpieczeństwa obywateli jest jednym z głównych zadań organów administracji publicznej. Inicjowanie działań mających na celu przeciwdziałanie przestępstwom, zjawiskom patologicznym i wykroczeniom należy do ich obowiązków. Wiodącą rolę wykonawczą w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa pełni wspomniana już wcześniej Policja, jednak niezmiernie ważne jest uzupełnianie ich działań przez aktywność społeczności lokalnych i mieszkańców miasta. Organizowanie spotkań, debat społecznych w bezpośrednim kontakcie z mieszkańcami pozwala na poznanie problemów dotyczących mieszkańców w ich najbliższym otoczeniu. Informacje przekazane od mieszkańców pozwalają na natychmiastowe działanie mające na celu niwelowanie zagrożeń i zwiększenie poczucia bezpieczeństwa.

Wszelkiego rodzaju programy poprawy bezpieczeństwa mają na celu ograniczyć przestępstwa i niwelować zjawiska patologii społecznych w mieście, aby mieszkańcy mieli poczucie, że są bezpieczni w swoim najbliższym otoczeniu. Programy określają skoordynowane przedsięwzięcia oraz działania prewencyjne prowadzone przez różne instytucje, stowarzyszenia i organizacje oraz inne podmioty, które mają poprawić bezpieczeństwo w dłuższej perspektywie. Do metod i sposobów realizacji programów należą między innymi: organizowanie profilaktycznych konkursów dla młodzieży w mieście, w których poruszana jest problematyka zjawisk patologicznych; organizacja działań kontrolnych w lokalnych sklepach i lokalach gastronomicznych podających alkohol i wyroby tytoniowe; uczestnictwo przedstawicieli Policji na spotkaniach organizowanych z mieszkańcami w celu zaszczepienia poczucia obowiązku zgłaszania wszelkich przypadków łamania prawa i informowanie o zagrożeniach; prowadzenie prelekcji dla młodzieży przez przedstawicieli Policji w zakresie profilaktyki alkoholowej, nikotynowej i narkotykowej¹³. Wdrożone programy są stale monitorowane poprzez analizę stanu bezpieczeństwa oraz bieżącą ocenę działań i sprawdzanie czy statystyki występowania zjawisk patologii społecznych się zmniejszają.

13 <http://bip.stalowawola.kpp.policja.gov.pl/303/programy-prewencyjne/14243,Program-prewencyjny-quotStop-patologiom-razem-bezpieczniejquot.html>, [dostęp: 08.06.2022].

PODSUMOWANIE

Społeczeństwa na całym świecie borykają się z różnymi rodzajami negatywnych zachowań a życie w dużym mieście wydaje się coraz mniej bezpieczne¹⁴. Niewątpliwie występowanie zjawisk patologii społecznych można zaliczyć do jednego z najpoważniejszych problemów społecznych występujących w dużych miastach, co w ogromnym stopniu wpływa na jakość życia mieszkańców. Podłoże występowania zjawisk patologii społecznych tkwi w wielu sytuacjach społecznych. Do najczęściej spotykanych zjawisk patologicznych zalicza się te, które wynikają z uzależnień od narkotyków i alkoholu a także prostytutkę, bezdomność i powszechną przestępczość w różnych dziedzinach życia społecznego. O wyższym poczuciu bezpieczeństwa mieszkańców w znacznym stopniu decydują organizowane spotkania, debaty społeczne z mieszkańcami, akcje prewencyjne wśród młodzieży oraz wszelkiego typu programy mające na celu poprawę bezpieczeństwa i zniwelowanie występujących zagrożeń. Zjawiska patologii społecznych są czynnikiem warunkującym bezpieczeństwo, który w dużym stopniu wpływa na stan poczucia bezpieczeństwa mieszkańców, szczególnie w dużych miastach, gdzie wyżej omówionych patologii występuje najwięcej.

BIBLIOGRAFIA

1. *Bezpieczeństwo w badaniach i praktyce, Społeczny wymiar bezpieczeństwa człowieka-implikacje i paradygmaty zmian*, red. J. Gierszewski, A. Pieczywok, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2020.
2. Duracz-Walczak A., *Bezdomność w Polsce. O ujednoczenie pojęć*. Polityka Społeczna 1998, nr 5-6
3. Jędrzejko M., *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора, Pułtusk–Warszawa 2006.
4. Moczuk E., *Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych, [w:] Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*, red. Sołtysiak T., Włocławek 1999.
5. Podgórecki A., *Zagadnienia patologii społecznej*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1976.
6. Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2008.
7. Stankiewicz L., *Zrozumieć bezdomność (aspekty polityki społecznej)*, Olsztyn 2002.
8. Świętochłowska U., *Patologie cywilizacji współczesnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998.
9. Wątroba W., *Współczesne lęki metropolitarusza, Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010.
10. Zięba R., *Teoria bezpieczeństwa, [w:] Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, Warszawa 2015.

14 W. Wątroba, *Współczesne lęki metropolitarusza, Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U.1989, nr 20, poz. 104).

Źródła internetowe

1. <http://www.monar.org/co-robimy/profilatyka/>.
2. <http://bip.poznan.kmp.policja.gov.pl/176/realizowane-programy/20257,I-Rzadowe-programy-profilaktyczne.html>.
3. <http://bip.stalowawola.kpp.policja.gov.pl/303/programy-prewencyjne/14243,Program-prewencyjny-quotStop-patologiom-razem-bezpieczniejquot.html>.

Martyna Haraf

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

ORCID: 0000-0002-2834-509X

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 121–134

PRZESTĘPCZOŚĆ GRANICZNA JAKO ZAGROŻENIE BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA / *BORDER CRIME AS A THREAT TO STATE SECURITY*

STRESZCZENIE

Nauki o bezpieczeństwie są świeżo powstałą dyscypliną, która nie została jeszcze odpowiednio zdefiniowana przez badaczy. Stałe poszukiwanie rozwiązań dla systemu ochrony bezpieczeństwa państwa skłania do zastanowienia się nad tym, w jaki sposób ochrona granicy państwowej wpływa na ogólne poczucie bezpieczeństwa. Celem artykułu jest przyjrzenie się roli i miejscu bezpieczeństwa granic w ogólnym definiowaniu systemu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej w naukach o bezpieczeństwie. Aby dokładnie zrozumieć rolę jaką spełnia bezpieczeństwo granic konieczne jest zapoznanie się z głównymi zadaniami z jakimi stykają się służby graniczne. Tym zadaniem jest ujawnianie przestępstw granicznych takich jak nielegalna migracja, fałszerstwa dokumentów przewozowych i wiz, przemyt towarów akcyzowych, handel ludźmi. W artykule dokonano analizy najistotniejszych przestępstw granicznych, na podstawie której została zdefiniowana istota bezpieczeństwa granicznego.

SŁOWA KLUCZOWE: nauki o bezpieczeństwie; bezpieczeństwo graniczne; przestępczość graniczna; przemyt; nielegalna migracja; fałszerstwa dokumentów przewozowych.

ABSTRACT

Security science is a newly emerging discipline that has not yet been adequately defined by researchers. The constant search for solutions to the system of protecting the security of the state prompts us to consider how the protection of the state border affects the overall sense of security. The aim of the article is to look at the role and place of border security in the overall definition of the security system of the Republic of Poland in security sciences. In order to accurately understand the role of border security it is necessary to get acquainted with the main tasks faced by the border services. This task

is to reveal border crimes such as illegal migration, falsification of transport documents and visas, smuggling of excise goods, human trafficking. The article analyses the most important border crimes on the basis of which the essence of border security is defined.

KEYWORDS: security sciences; border security; border crime; smuggling; illegal migration; falsification of transport documents.

WSTĘP

W Raporcie o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego z dnia 11 marca 2021 r. opublikowanego przez Radę Ministrów, zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa zostały sklasyfikowane w obrębie pięciu najważniejszych kategorii tj. zagrożenia naturalne, zagrożenia militarne, zagrożenia cywilizacyjne (w tym powodowane działaniem intencjonalnym człowieka), zagrożenia terrorystyczne oraz zagrożenia występujące w cyberprzestrzeni¹. Sporządzony raport ma na celu opracowanie strategii, która zminimalizuje poziom zagrożeń oraz ich skutki, zapewniając tym samym optymalny poziom bezpieczeństwa państwa. Biorąc pod uwagę państwo jako spójną, integralną całość według prawnych kryteriów państwowości, przyjętych na mocy art. 1 Konwencji w Montevideo z 1933 r., aby mówić o państwie, muszą być spełnione następujące elementy:

- określona i stała ludność;
- suwerenna władza;
- określone prawnie terytorium oddzielone granicami od innych państw;
- zdolność do zawierania umów międzynarodowych².

Jednym z wymienionych elementów jest określona granica państwa, której stabilizacja i nienaruszalność stanowi o bezpieczeństwie. B. Mróz wyodrębniła najistotniejsze zagrożenia, w wyniku których dochodzi do naruszenia bezpieczeństwa granicy państwowej tj. migracja, działania terrorystyczne, przemyt, korupcja, handel ludźmi, fałszerstwa dokumentów przewozowych³. Wobec wymienionych raportów, założeń i rozważań zauważalne jest, że przestępczość graniczna jest jednym z zagrożeń, które znacznie oddziałuje na bezpieczeństwo państwa.

1 *Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego z dnia 11 marca 2021 r.*, <https://www.gov.pl/web/rcb/raport-o-zagrozeniach-bezpieczenstwa-narodowego>, [dostęp:16.02.2022].

2 *Prawne kryteria państwowości*, przyjęte na mocy art. 1 konwencji w Montevideo z 1933 r., <http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.htm>, [dostęp:16.02.2022].

3 B. Mróz, *System ochrony granicy państwowej wobec współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa*, „Journal of Modern Science” 2016, t. 2/29, s. 311.

Głównym celem pracy było dokonanie analizy wybranych przestępstw granicznych na podstawie danych statystycznych Komendy Głównej Straży Granicznej z 2020 r. oraz z 2021 r. Problem badawczy w pracy stanowi pytanie: na czym polega istota bezpieczeństwa granicznego w ogólnym formułowaniu systemu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej? Analizie poddano dane opisujące liczbę ujawnień przez Straż Graniczną towarów pochodzących z przestępstwa, liczbę cudzoziemców zatrzymanych/ujawnionych przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom (pgpwp) lub usiłowanie pgpwp oraz liczbę fałszerstw dokumentów ujawnionych przez Straż Graniczną.

1. ISTOTA BEZPIECZEŃSTWA GRANICZNEGO W NAUKACH O BEZPIECZEŃSTWIE

Współcześnie z terminem bezpieczeństwo spotykamy się w każdej możliwej sytuacji. Rozwój cywilizacyjny, globalizacyjny doprowadza coraz do zmieniającej się sytuacji na świecie, a co za tym idzie do powstawania coraz nowszych spektrum zagrożeń z którymi muszą się zmierzyć państwa, społeczeństwa oraz jednostki. Sam termin *bezpieczeństwo* na swoje źródło w języku łacińskim - *sine cura (securitas)*, które oznacza tam spokoju, pewności, a przede wszystkim stan niezagrożenia⁴.

Nauki o bezpieczeństwie są młodą dyscypliną naukową, która wyodrębniono z nauk wojskowych w 2011 r. Pomimo powstałego novum, nauki o bezpieczeństwie miały swoje korzenie już wcześniej w studiach strategicznych oraz w naukach o stosunkach międzynarodowych, które to pozwoliły powołać nową dyscyplinę, zajmującą się ogólnym bezpieczeństwem podmiotów społecznych⁵.

W definicji R. Wróblewskiego w toku zainteresowania nauk o bezpieczeństwie znajduje się zapewnienie odpowiednich warunków dla rozwoju oraz przetrwania jednostek w danym społeczeństwie, które to powinna zapewnić odpowiednio instytucja państwa⁶. W taki sposób zdefiniowana dyscyplina nauk o bezpieczeństwie dała możliwość wyłonienia na gruncie naukowym rodzajów oraz wymiarów bezpieczeństwa. Nasuwa się więc pytanie: jakie miejsce w naukach o bezpieczeństwie zajmuje bezpieczeństwo granic kraju?

W. Kitler w swoich rozważaniach nad bezpieczeństwem narodowym wyróżnił dziesięć rodzajów bezpieczeństwa:

- bezpieczeństwo militarne - zawiera w sobie szereg działań skutecznie broniących podmioty i społeczeństwo w przypadku ataku militarnego przez inne państwo;

4 R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, "Sprawy Międzynarodowe" 1989, z.10, s.49.

5 R. Wróblewski, *Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 78.

6 *Ibidem*, s.81.

- bezpieczeństwo polityczne - działania służące zapewnieniu suwerenności, prawidłowe funkcjonowanie podmiotów systemu politycznego państwa;
- bezpieczeństwo powszechne - wszelkie działania i środki, które dążą do ochrony zdrowia, życia jednostek danego kraju, działania te opierają się również na ochronie dóbr kulturalnych oraz ochrony środowiska naturalnego;
- bezpieczeństwo ekonomiczne - zapewnia równowagę sfery gospodarczej która pozwala społeczeństwom na dobre warunki bytowe i możliwość stabilności ekonomicznej;
- bezpieczeństwo społeczne - ogół działań prowadzących do zapewnienia danemu społeczeństwu dobrobytu, odpowiedniej jakości życia, dobrych warunków bytowych, zwraca również szczególną uwagę na rozwiązanie istniejących konfliktów społecznych;
- bezpieczeństwo kulturowe - działania skupiające się na ochronie dziedzictwa kulturowego, mniejszości narodowych, odrębności etnicznej;
- bezpieczeństwo ekologiczne - działania zapewniające ochronę środowiska naturalnego;
- bezpieczeństwo publiczne - obejmuje szereg działań odpowiedzialnych za zapewnienie porządku prawnego regulującego działania zabronione oraz takie, które dotyczą bezpośrednio instytucji, porządku publicznego, przyjętych i przestrzeganych w społeczeństwie norm i obyczajów;
- bezpieczeństwo ideologiczne - działania z zakresu bezpieczeństwa kulturowego oraz bezpieczeństwa politycznego;
- bezpieczeństwo informacyjne - działania chroniące informacje na temat danych podmiotów⁷.

Analizując przyjęte przez W. Kitlera ujęcie bezpieczeństwa narodowego możemy zadać pytanie: gdzie w wymienionych rodzajach bezpieczeństwa narodowego ma miejsce oraz gdzie znajduje się bezpieczeństwo graniczne kraju? Czy z punktu poznania naukowego można jednoznacznie wobec tego stwierdzić, że bezpieczeństwo granic zostaje ujęte w naukach o bezpieczeństwie na pobocznym miejscu, czy może bezpieczeństwo granic stanowi mało atrakcyjny punkt rozważań w naukach o bezpieczeństwie? Obserwując publikacje w zakresie systemu bezpieczeństwa granic można zauważyć lukę poznawczą - brak jest publikacji dotyczących istoty bezpieczeństwa granicznego, zaś w niektórych przypadkach ten aspekt zostaje tylko wspomniany.

R. Wróblewski w publikacji „Bezpieczeństwo narodowe. Zintegrowane i zrównoważone” wyodrębnił bezpieczeństwo granic razem z piętnastoma wymiarami bezpieczeństwa narodowego⁸. Zaznaczył on wówczas bardzo istotną kwestię - aktualnie

7 W. Kitler, *Organizacja bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Aspekty ustrojowe, prawno-administracyjne i systemowe*, Toruń 2018, s. 115.

8 R. Wróblewski, *Bezpieczeństwo narodowe. Zintegrowane i zrównoważone*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2019, s. 77-134.

bezpieczeństwo granic jest inaczej rozumiane niż dawniej, kiedy to pojmowanie bezpieczeństwa granic skupiało się tylko i wyłącznie na aspekcie militarnym.

Rysunek 1. Wzajemne zależności rodzajów bezpieczeństwa narodowego z bezpieczeństwem granicznym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: W. Kitler, *Organizacja bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Aspekty ustrojowe, prawno-administracyjne i systemowe*, Toruń 2018, s.115 oraz R. Wróblewski, *Bezpieczeństwo narodowe. Zintegrowane i zrównoważone*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2019, s. 77-134.

Rozwijając myśl ujętą przez R. Wróblewskiego, bezpieczeństwo granic należy ujmować jako element bezpieczeństwa militarnego, bezpieczeństwa fizycznego, bezpieczeństwa politycznego, bezpieczeństwa ekonomicznego, bezpieczeństwa demograficznego, bezpieczeństwa geostrategicznego, bezpieczeństwa informacyjnego, bezpieczeństwa publicznego, bezpieczeństwa społecznego. Wobec wymienionych rodzajów bezpieczeństwa występuje wzajemna zależność, która pozwala na wzajemne uzupełnianie się tj. na bezpieczeństwo granic składa się element bezpieczeństwa militarnego, zaś na bezpieczeństwo militarne składają się elementy gwarantujące bezpieczeństwo granic. Wzajemne zależności rodzajów bezpieczeństwa z bezpieczeństwem granicznym zostały przedstawione na rysunku.

2. PRZESTĘPCZOŚĆ GRANICZNA JAKO ZAGROŻENIE DLA BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Odpowiednie zdefiniowanie terminu zagrożenia jest nie lada wyzwaniem z uwagi na dualistyczny, złożony charakter tego terminu, który można zdefiniować subiektywnie jak i obiektywnie. Nieobca też jest próba zdefiniowania terminu zagrożenia przez wielu autorów, możemy odnaleźć definicje ogólne, jak również te, które doty-

czą wszelkich aspektów bezpieczeństwa. Bardzo często termin *zagrożenie* definiowany jest jako stan bądź sytuacja, która narusza ład społeczny, prowadzi do stanu niepokoju. Rozpatrując termin *zagrożenie* w zakresie bezpieczeństwa narodowego mówimy wówczas o takich sytuacjach, które zwiększają prawdopodobieństwo powstania zdarzeń niebezpiecznych dla danego otoczenia- państwa⁹.

W myśl za W. Fehlerem, który ujął termin *zagrożenie* poprzez pryzmat nauk o bezpieczeństwie, autor wyróżnia dwie kluczowe kategorie, którymi należy rozpatrywać dany termin¹⁰. W myśl pierwszej należy szczególnie uwzględnić działania, które zapewnią odpowiednie przygotowanie do ochrony wobec otaczających zagrożeń tj. ochrony danego społeczeństwa, jednostki, państwa. Drugi aspekt dotyczący zagrożeń dla bezpieczeństwa i opiera się na skrupulatnym kształtowaniu otoczenia, w taki sposób aby zminimalizować bądź oddalać zainicjowanie danych zagrożeń¹¹. W terminologii wojskowej zagrożenie to pewien stan, sytuacja wobec której istnieje wysokie prawdopodobieństwo utraty zdrowia, wolności bądź utraty życia.¹² R. M. Kalina ujmuje termin *zagrożenie* w stosunku do określonego podmiotu jako świadome bądź nieświadome dla podmiotu prawdopodobieństwo wystąpienia niebezpieczeństwa utraty danej wartości (życia, zdrowia, mienia) bądź dobra, a w szczególności stałej utraty zdolności do rozwoju¹³.

Wobec zagrożeń mających wpływ na system ochrony granic można wyróżnić zagrożenia mające swoje źródło w czynnikach wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Wszystkie wymienione poniżej zagrożenia przyczyniają się do zachwiania - zaburzenia ładu społecznego oraz mogą przyczynić się do powstania poważniejszych konsekwencji podanych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa.

Do zagrożeń mających swoje źródło w czynnikach zewnętrznych należą:

- migracje;
- prowokacje zbrojne;
- interwencje zbrojne;
- wojny między państwami graniczącymi ze sobą;
- konflikty zbrojne toczące się między państwami nie sąsiadującymi, które zagrażają dla interesów państwa;

9 *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Łepkowski, Warszawa 2002, s. 162.

10 W. Fehler, *Zagrożenie- kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Bielsko-Biała 2007, s. 8.

11 *Ibidem*, s. 8-9.

12 M. Laprus, W. Auerbach, *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979, s. 510.

13 R.M. Kalina, *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych* [w:] *Człowiek w sytuacji trudnej*, red. B. Hołyst, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Warszawa 1991, s. 80-81.

- interwencje militarne do których zobowiązało się państwo na prawach podpisanego sojuszu między państwami¹⁴.

Do zagrożeń mających swoje źródło w czynnikach wewnętrznych należą między innymi:

- kryzysy ekonomiczne;
- zamieszki bądź strajki;
- działanie zorganizowanych grup przestępczych;
- kryzysy polityczne;
- zbrojne przewroty polityczne¹⁵.

Wymienione czynniki mają nieodzowny wpływ na system ochrony granic w kontekście bezpieczeństwa państwa, jednakże największy oraz najbardziej bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo graniczne kraju ma perspektywa zagrożeń wynikających z przestępczości granicznej.

Przestępczość graniczna w głównej mierze opiera się na nielegalnym przekroczeniu granicy, którą mogą przekraczać ludzie (mówimy wtedy o nielegalnej migracji) bądź legalnym przekroczeniu granicy przez ludzi przekraczający ją z niedozwolonymi towarami bądź przekroczonymi normami przewozowymi danych towarów (mówimy wtedy o przemyśle).

Według definicji przyjętej przez Brunona Hołysta przemyt opiera się na sprowadzeniu na teren kraju przedmiotów, towarów bez odpowiednich zezwoleń¹⁶. T. Oczkowski przyjął rozszerzenie tej definicji i przemyt zdefiniował jako działanie mające na celu ukrycie dokonywanego granicznego obrotu towarów przed służbami państwowymi dokonującymi kontroli granicznej¹⁷. Do najważniejszych zagrożeń związanych z przestępczością graniczną należą:

- nielegalna migracja (najczęściej dokonywana jest przez tzw. zieloną granicę czyli tereny zielone stanowiące naturalny odcinek graniczny, nielegalna migracja może również opierać się na tzw. przerzucie ludzi - osoba chcąc dostać się na terytorium danego kraju wnosi opłatę dla przewożącego zazwyczaj większy załadunek przez granicę);
- przemyt towarów akcyzowych (alkohol, paliwa, wyroby tytoniowe, substancje odurzające, broń, eksponaty, dzieła sztuki, zagrożone okazy flory i fauny, produkty kosmetyczne i perfumeryjne);
- fałszowanie wiz i dokumentów przewozowych;

14 *System ochrony granicy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan obecny i prognozy na przyszłość*, red. B. Wiśniewski, R. Jakubczak, Szczytno 2015, s. 50-51.

15 *Ibidem*, s. 50.

16 B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Wyd. Prawnicze PWN, Warszawa 2007, s. 304.

17 T. Oczkowski, *Karnoprawna ocena przemytu papierosów*, "Prokuratura i Prawo", nr 9, 2010, s.117.

- handel ludźmi;
- formowanie się zorganizowanych transgranicznych grup przestępczych (powstawanie tzw. kanałów przerzutowych)¹⁸.

Nielegalna migracja jest problemem, z którym zmagają się wiele państw europejskich. Z uwagi na stale piętrzące się kryzysy, występujące na całym świecie (wcześniej literatura naukowa wymieniała głównie kraje afrykańskie bądź Bliski Wschód) z roku na rok obserwujemy coraz wyższą liczbę podjętych prób nielegalnej migracji do krajów europejskich. Do głównych uwarunkowań tego zjawiska możemy zaliczyć niekorzystne czynniki polityczne w kraju rodzimym, uwarunkowania etniczne, uwarunkowania religijne oraz uwarunkowania ekonomiczne¹⁹. Imigranci, postawieni wobec niekorzystnej sytuacji w swoim kraju decydują się na migrację do atrakcyjnych w ich oczach krajów europejskich, które mogą zapewnić im lepszy zarobek, stabilność ekonomiczną, możliwość nauki, pozwolą na ucieczkę przed prześladowaniem np. ze względów etnicznych bądź religijnych. Polska stanowi najbardziej atrakcyjny kraj docelowy dla imigrantów pochodzenia ukraińskiego bądź białoruskiego z uwagi na podobieństwo kulturowe oraz językowe. Cudzoziemcy pochodzący z Ukrainy stanowią jedną z najliczniejszych grup, która ubiega się w Polsce o ochronę oraz miejsce pobytu. Konflikty na Półwyspie Krymskim oraz w Donbasie doprowadziły do destabilizacji Ukrainy i przyczyniły się do napływu ludności ukraińskiej do Polski. Obecnie z uwagi na istniejące konflikty migracyjne na granicy Białoruskiej na początku 2021 r. była podjęta próba przekroczenia granicy Polski przez obywateli Iraku, Afganistanu, krajów Bliskiego Wschodu oraz krajów afrykańskich. Nielegalna imigracja stanowi wówczas najpoważniejszą formę przestępczości granicznej.

Kolejne zagrożenie jakie wiąże się z przestępczością graniczną to przemyt wyrobów akcyzowych. Dokonywany jest on:

- drogami lądowymi(przemyt samochodowy, kolejowy, mrówkowy);
- drogami lotniczymi;
- drogami morskimi²⁰.

Przemyt obejmuje swoim charakterem działania pojedynczych osób oraz grup zorganizowanych. W przypadku osób działających w pojedynkę przemyt stanowi dla nich główne źródło dochodów, a przemycane towary zostają sprzedawane przez grono najbliższych osób. Jeśli mowa o działaniach zorganizowanych mamy na myśli

18 B. Wiśniewski, R. Jakubczak, op. cit., s. 51.

19 E. Krawczyk, *Problem migracji we współczesnej Europie* [w:] *Straż Graniczna RP w systemie ochrony granicy państwowej*, red. M. Laskowski, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2019, s. 44.

20 R. Woźniak, D. Sowulewski, *Formy przemytu, skala zjawiska i poziom ujawnień* [w:] *Zwalczanie przemytu. Zbiór dobrych praktyk. Różne perspektywy- wspólny cel*, red. E.W. Pływaczewski, E. Kowalewska-Borys, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 40.

grupy przestępcze, które tworzą kanały przerzutowe oraz wykorzystują środki transportu przystosowane do przewozu towarów masowych. Bardzo częstym zjawiskiem jest ukrywanie przemycanych towarów w tzw. towarach przykrywkowych- towary ukrywane są w kołach pojazdów, w surowcach opałowych, w sprzęcie AGD, w wagonach kolejowych²¹. W stosunku do przemytu odbywającego się drogami lotniczymi (szczególnie w sezonie wakacyjnym) możemy zauważyć szczególny wzrost przemytu towarów importowanych z krajów takich jak Egipt i Turcja. Podróżni wypoczywający za granicą korzystają z okazji przywozu w szczególności podrobionych ubrań, preparatów kosmetycznych, z zamiarem dystrybucji towarów w punktach sprzedaży detalicznej takich jak targowiska i bazy.

Z przemytem ściśle związane jest kolejne przestępstwo graniczne jakim jest fałszowanie wiz i dokumentów przewozowych. Bardzo często dokumenty przewozowe fałszowane są specjalnie przez przemytników, żeby w razie ujawnienia przemycanych towarów utrudnione było ujęcie sprawców. Z fałszowaniem dokumentów mamy również do czynienia w przypadku nielegalnej migracji wspomnianej już w tym podrozdziale.

Ostatnim, ale nie mniej istotnym przestępstwem granicznym, z którym zmagają się wiele państw jest handel ludźmi, stanowiący formę przestępczości zorganizowanej i z roku na rok rozwijający się coraz szybciej²². Ofiary handlu ludźmi wykorzystywane są między innymi do prostytucji, pornografii, niewolniczej pracy, żebractwa bądź do popełniania przestępstw w danym kraju²³. Handel ludźmi ma swoje ugruntowanie geograficzne. Bardzo istotną cechą jest jego umiędzynarodowienie, a rola tego nielegalnego procederu przebiega w:

- krajach pochodzenia ofiar (zwerbowanie ofiary);
- krajach tranzytowych (państwa, przez które będzie odbywał się transport ofiar);
- kraju docelowym (miejsca przeznaczenia ofiar)²⁴.

Polska jest krajem tranzytowym dla ofiar ze wschodnich państw takich jak: Białoruś, Ukraina, Wietnam do państw takich jak Hiszpania, Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Szwecja, Norwegia. Polska jest również krajem docelowym. Ofiary nielegalnego handlu trafiają do naszego kraju z Ukrainy, Białorusi, bardzo często też z państw azjatyckich: Sri Lanka, Filipiny bądź Wietnam.

21 Ibidem.

22 W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana. System zwalczania*, Warszawa 2015, s.46-47.

23 R. Antonów, *Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar*, Lublin 2014, s.11.

24 R. Runiewicz-Jasińska, *Handel ludźmi- współczesna zbrodnia przeciwko godności. Kазus europejskich szlaków handlowych* [w:] W. Waclawczyk, K.Zarny (red.), *Zbrodnia i kara. Ludobójstwo- zbrodnie wojenne- zbrodnie przeciwko ludzkości*, Toruń 2011, s. 213.

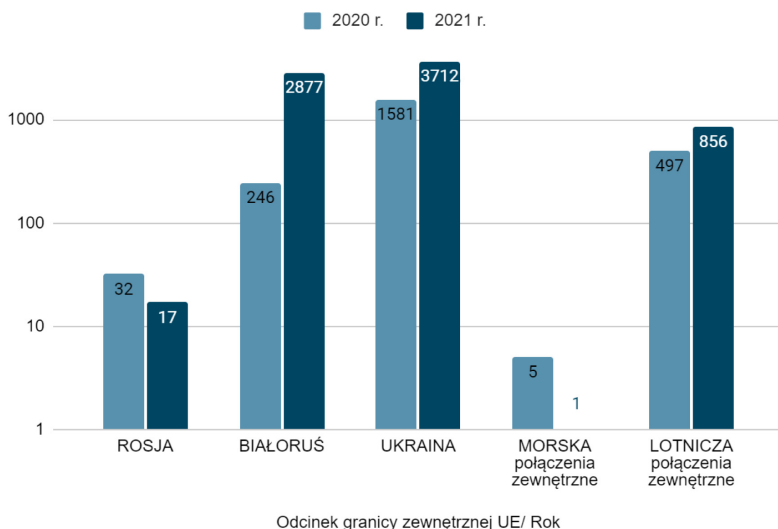
3. ANALIZA PRZESTĘPCZOŚCI GRANICZNEJ

Na potrzeby niniejszego artykułu dokonano analizy danych statystycznych Komendy Głównej Straży Granicznej z roku 2020 r. oraz 2021r. Analizie w szczególności poddano dane statystyczne opisujące liczbę:

- cudzoziemców zatrzymanych/ujawnionych przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom (pgpwp) lub usiłowanie pgpwp;
- fałszerstw dokumentów ujawnionych przez Straż Graniczną;
- ujawnień przez Straż Graniczną towarów pochodzących z przestępstwa²⁵.

Z uwagi na obszerny zakres statystyczny w badaniach skupiono się wyłącznie na granicy zewnętrznej z Unią Europejską, uwzględniając odcinki graniczne z Rosją, Białorusią, Ukrainą, granicę morską oraz granicę lotniczą.

3.1. PRZEKROCZENIE GRANICY PAŃSTWOWEJ WBEW PRZEPISOM

Rysunek 2. Przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom

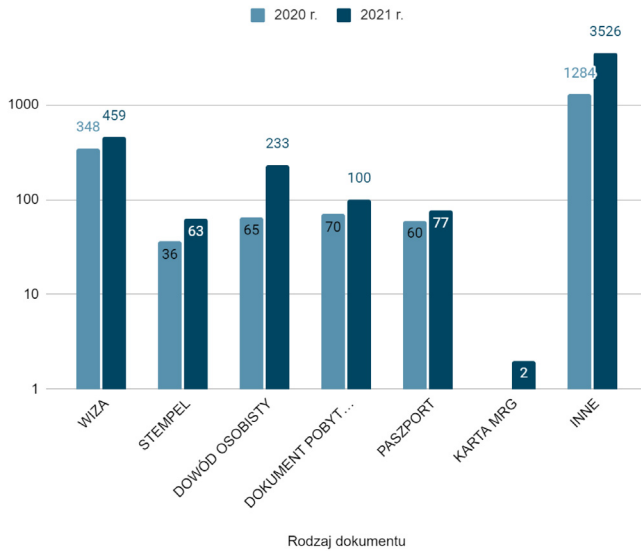
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk Straży Granicznej.

Rysunek pierwszy przedstawia liczbę cudzoziemców zatrzymanych bądź ujawnionych przez Straż Graniczną za przekroczenie bądź usiłowanie przekroczenia granicy państwowej wbrew przepisom. Zauważalne jest zwiększenie się liczby przekroczeń bądź usiłowania przekroczenia przez granicę z Białorusią, Ukrainą oraz drogą lotniczą. Liczba cudzoziemców zatrzymanych bądź ujawnionych przez Straż Graniczną w 2020 r. zauważalnie spadła w 2021 r. w przypadku przejść granicznych z Rosją oraz

²⁵ <<https://strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html>>, 16.02.2022.

dróg morskich. Cudzoziemcy, którzy zostali zatrzymani przez służby byli pochodzenia (od największej liczby zatrzymanych) ukraińskiego, irańskiego, syryjskiego, afganistańskiego, gruzińskiego, mołdawskiego, rosyjskiego, tureckiego, białoruskiego. Prognozy dotyczące przyływu obcokrajowców na teren Rzeczypospolitej Polskiej nie wskazują na zmniejszenie się liczby cudzoziemców, którzy będą chcieli przekroczyć naszą granicę państwową wbrew przepisom.

3.2. FAŁSZERSTWA DOKUMENTÓW PRZEWOZOWYCH

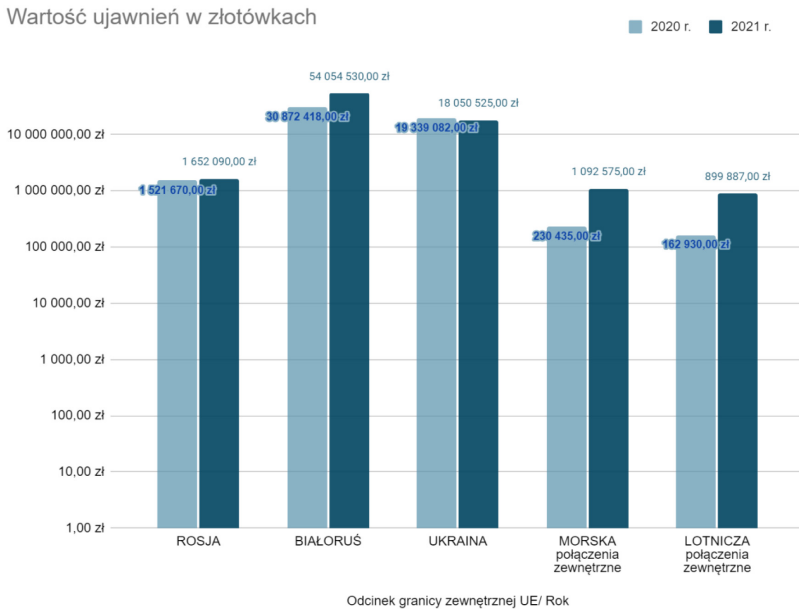
Rysunek 3. Fałszerstwa dokumentów przewozowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk Straży Granicznej.

Na rysunku drugim przedstawiono statystyki dotyczące liczby osób, które zostały ujęte przez Straż Graniczną z uwagi na fałszerstwa dokumentów przewozowych. Dane uwzględniły fałszerstwo wiz, stempli, dowodów osobistych, dokumentów pobytowych, paszportów oraz kart MRG. Zauważalne jest, że w stosunku do każdego wymienionego dokumentu ogólna liczba fałszerstw dokumentów wzrosła w porównaniu z 2020 r. Statystyki Straży Granicznej pokazały, że osobami, które posługują się fałszywymi dokumentami uprawniającymi ich do pobytu na terytorium RP bądź do przekroczenia granicy RP są najczęściej osoby pochodzenia ukraińskiego, mołdawskiego, gruzińskiego, syryjskiego, białoruskiego, rosyjskiego, tureckiego, afganistańskiego, albańskiego bądź irańskiego. Ze względu na ujawnienie przestępstwa fałszerstwa dokumentów wyróżnia się kraje, które wydały podrobiony dokument. Są to między innymi (w zależności od największej ilości wydanych dokumentów) Polska, Ukraina, Grecja, Bułgaria, Rumunia, Belgia, Czechy i Włochy. Istotną kwestią, która

dotyczy przestępstwa jakim jest fałszerstwo dokumentów przewozowych jest fakt, że przestępcy szukają coraz nowszych rozwiązań do ich podrabiania i skupiają się nie tylko wyłącznie na dokumentach znanych służbom.

3.3. UJAWNIENIE TOWARÓW POCHODZĄCYCH Z PRZESTĘPSTWA

Rysunek 4. Ujawnienie towarów pochodzących z przestępstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk Straży Granicznej.

Rysunek trzeci przedstawia wartość ujawnień towarów takich jak pojazdy, alkohol, papierosy, tytoń, z uwzględnieniem pozostałych towarów pochodzących z przestępstwa. Można jednoznacznie zauważyć, że przemyt towarów najczęściej dokonywany jest drogą lądową przez granicę kraju z Rosją, Białorusią, bądź Ukrainą. W przypadku przejść granicznych z Rosją i Ukrainą wartość ujawnień jest porównywalna z 2020 r. do 2021 r. Zauważalny jest wysoki wzrost wartości ujawnień w 2021 r. w przypadku przejść granicznych z Białorusią. Istotnym aspektem jaki należy tutaj zauważyć jest bardzo znaczący wzrost wartości ujawnień w przypadku towarów przemyconych drogą morską oraz drogą lotniczą. Statystyki straży granicznej uwzględniły następujące rodzaje ujawnionych towarów z przestępstwa, są to:

- papierosy oraz tytoń;
- alkohol;
- pojazdy mechaniczne (samochody osobowe, motocykle, naczepy);
- narkotyki (marihuana, amfetamina, heroina, haszysz, kokaina, ecstasy, grzyby halucynogenne);

- broń i amunicja (broń palna, broń gazowa, granaty, amunicja ostra, amunicja gazowa);
- dobra kultury (numizmaty).

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonej analizy danych statystycznych Straży Granicznej można zobaczyć jak dużą skalę stanowią przestępstwa graniczne oraz jak ważna jest rola służb w zapobieganiu tym negatywnym zjawiskom. Przestępstwa graniczne od-ciskają swoje piętno na ogólnym stanie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej. W wyniku nielegalnej migracji na terenach kraju dochodzi do osłabienia ogólnego stanu bezpieczeństwa w państwie, zaś w przypadku wprowadzenia na teren kraju towarów akcyzowych, pochodzących z przemytu w konsekwencji może dochodzić do destabilizacji sfery gospodarczo-ekonomicznej oraz ogromnych strat na koszt Skarbu Państwa.

Na podstawie okazanych danych oraz skali wielkości przestępstw granicznych zarysowana została istota bezpieczeństwa granicznego w ogólnym formułowaniu systemu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej. Bardzo często pomijane przez badaczy bezpieczeństwo graniczne stanowi nieodzowny element oraz uzupełnienie wymienionych w pracy innych rodzajów bezpieczeństwa. By skutecznie i sprawnie definiować i tworzyć system ochrony granicy państwowej konieczne jest więc zastosowanie środków zawartych w zakresie bezpieczeństwa militarnego, fizycznego, politycznego, ekonomicznego, demograficznego, informacyjnego, publicznego, społecznego oraz geostrategicznego. W odwrotną stronę - na ogólny system bezpieczeństwa kraju składają się wszystkie z wymienionych rodzajów bezpieczeństwa wraz z poddanym analizie bezpieczeństwem granicznym. Niezbędna jest wówczas dalsza analiza istoty bezpieczeństwa granicznego w ogólnym systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. Antonów R., *Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014.
2. Fehler W., *Zagrożenie-kłuczowa kategoria teorii bezpieczeństwa [w:] Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Bielsko-Biała 2007.
3. Hołyst B., *Kryminalistyka*, Wyd. Prawnicze PWN, Warszawa 2007.
4. Kalina R.M., *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych [w:] Człowiek w sytuacji trudnej*, red. B. Hołyst, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Warszawa 1991.
5. Kitler W., *Organizacja bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Aspekty ustrojowe, prawno-administracyjne i systemowe*, Toruń 2018.
6. Krawczyk E., *Problem migracji we współczesnej Europie [w:] Straż Graniczna RP w systemie*

- ochrony granicy państwowej*, red. M. Laskowski, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2019.
7. Laprus M., Auerbach W., *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979.
 8. Mądrzejowski W., *Przestępczość zorganizowana. System zwalczania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2015.
 9. Mróz B., *System ochrony granicy państwowej wobec współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa*, „Journal of Modern Science” 2016, t. 2/29.
 10. Oczkowski T., *Karnoprawna ocena przemytu papierosów*, „Prokuratura i Prawo”, nr 9, 2010.
 11. Runiewicz-Jasińska R., *Handel ludzmi- współczesna zbrodnia przeciwko godności. Kazus europejskich szlaków handlowych [w:] Zbrodnia i kara. Ludobójstwo- zbrodnie wojenne- zbrodnie przeciwko ludzkości*, red. W. Waclawczyk, K. Żarny, , Toruń 2011.
 12. *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Łepkowski, Warszawa 2002.
 13. *System ochrony granicy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan obecny i prognozy na przyszłość*, red. B. Wiśniewski, R. Jakubczak, Szczytno 2015.
 14. Woźniak R., Sowulewski D., *Formy przemytu, skala zjawiska i poziom ujawnień [w:] Zwalczanie przemytu. Zbiór dobrych praktyk. Różne perspektywy- wspólny cel*, red. E.W. Pływaczewski, E. Kowalewska-Borys, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
 15. Wróblewski R., *Bezpieczeństwo narodowe. Zintegrowane i zrównoważone*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2019.
 16. Wróblewski R., *Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2017.
 17. Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, z.10.

Netografia

1. <https://www.gov.pl/web/rcb/raport-o-zagrozeniach-bezpieczenstwa-narodowego>.
2. <http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.htm>.
3. <https://strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html>.

mgr inż. Sławomir Obszyński
dr Dariusz Brząkiewicz

Akademia Bialska Nauk Stosowanych

im. Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-5372-1210

Studia Społeczne
ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714
str. 135–144

BEZPIECZEŃSTWO PROWADZENIA BIZNESU W TRAKCIE PANDEMII COVID-19 / *BUSINESS SAFETY DURING THE COVID-19 PANDEMIC*

STRESZCZENIE

Pandemia koronawirusa covid-19 spowodowała poważne zakłócenia w gospodarce. Zakłócenia te mają różnego rodzaju wpływ na przedsiębiorstwa, a wiele z nich boryka się z problemami finansowymi. Kryzys związany z covid-19 ujawnił także istotne, słabe punkty w działalności przedsiębiorstw i łańcuchach dostaw związane z warunkami pracy i przygotowaniem do sytuacji katastrof.

Poniższe opracowanie opisuje następstwa dla firm jakie za sobą niesie pandemia i ich wpływ na działalność obecną i przyszłą gospodarki a w tym na funkcjonowanie firm w nowych okolicznościach.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo, biznes, czynniki, pandemia zagrożenia.

ABSTRACT

The coronavirus pandemic covid-19 has caused major disruptions in the economy. These disruptions are affecting businesses in various ways, and many are struggling financially. The covid-19 crisis has also revealed significant vulnerabilities in companies' operations and supply chains related to working conditions and disaster preparedness.

The following study describes the implications for companies of the pandemic and their impact on the current and future activities of the economy and including the operation of companies under the new circumstances.

KEYWORDS: security, business, factors, threat pandemic.

WSTĘP

Rządy wielu państw podjęły nadzwyczajne kroki w celu powstrzymania epidemii Covid - 19, takie jak ogólna izolacja i wstrzymanie działalności gospodarczej na dużą skalę, a także ogłoszenie pakietów pomocowych i naprawczych w celu wsparcia przedsiębiorstw i pracowników mających trudności. Wiele przedsiębiorstw podjęło również działania, aby wnieść swój wkład do wysiłków związanych z powstrzymaniem pandemii i łagodzeniem skutków gospodarczych dla swoich pracowników oraz łańcuchów dostaw.

Sposób w jaki przedsiębiorstwa reagują obecnie na szereg kwestii związanych z odpowiedzialnym podejściem do prowadzenia biznesu w czasie kryzysu, będzie miał trwały wpływ na ich bilanse i produktywność w okresie odzyskania równowagi. Przedsiębiorstwa, które podejmują aktywne działania, aby zarządzać ryzykami związanymi z kryzysem wywołanym covid-19 w sposób, który będzie łagodził negatywny wpływ na pracowników oraz łańcuchy dostaw, mają szansę zbudować większą długoterminową odporność, poprawiając swoją rentowność w perspektywie krótkoterminowej i swoje perspektywy odbudowy w średniej lub długiej perspektywie czasowej.

Podjęta w opracowaniu problematyka ma na celu wskazanie zmian w podejściu do prowadzenia biznesu w trakcie trwania pandemii koronawirusa covid-19. Problemem badawczym jest: czy w czasie pandemii covid 19 można prowadzić bezpiecznie biznes. W celu rozwiązania problemu badawczego zastosowano następujące metody badawcze: analizę, indukcję, dedukcję i wnioskowanie.

1. WPŁYW COVID-19 NA KWESTIE GOSPODARCZE, SPOŁECZNE I ŚRODOWISKOWE

Pandemia koronawirusa SARS-CoV-2 (covid-19) w poważnym stopniu wpłynęła na globalną gospodarkę. W 2020 i 2021 r. z powodu pandemii w wielu krajach wystąpiła recesja gospodarki. Podczas pierwszej fali pandemii nastąpił także krach na rynkach kapitałowych, głównie na rynkach papierów wartościowych. W związku z tym, już podczas pierwszej fali pandemii zastosowane zostały interwencyjne działania w ramach polityki monetarnej oraz fiskalnej. Gdy banki centralne obniżyły stopy procentowe a rządy poszczególnych krajów przystąpiły do realizacji antykryzysowych, interwencyjnych programów polityki społeczno-gospodarczej, w tym polityki fiskalnej oraz polityki monetarnej, to pesymistyczne nastroje na rynkach kapitałowych uległy znaczącej poprawie a sytuacja gospodarcza zaczęła się stabilizować i gospodarki poszczególnych krajów zaczęły wychodzić z recesji i kryzysu gospodarczego. Autorzy niniejszego artykułu podzielają pogląd, że gdyby państwo nie zastosowało określonych systemowych i normatywnych instrumentów bezpieczeństwa antypandemicznego, nie wprowadziło systemu zarządzania ryzykiem

pandemicznym oraz nie uruchomiło pomocy publicznej w ramach tzw. tarczy anty-kryzysowej, to kryzys zdrowotny i gospodarczy mógłby być znacznie głębszy i bardziej dotkliwszy dla społeczeństwa. Pandemia wpłynęła także w dużym stopniu na codzienne funkcjonowanie ludzi oraz wielu podmiotów gospodarczych¹. Poza tym, pandemia koronawirusa spowodowała przyspieszenie procesów digitalizacji gospodarki. Wzrost informatyzacji i internetyzacji procesów gospodarczych mógł ułatwić wielu firmom i przedsiębiorstwom wyjście z kryzysu wywołanego przez pandemię.

Z wielu danych ekonomicznych wynika, że wpływ pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 (covid-19) na globalną gospodarkę był bardzo duży. Z powodu pandemii w wielu krajach od marca 2020 r. wystąpił duży spadek aktywności gospodarczej i recesja gospodarki. W 2020 r. to już nie międzynarodowe wojny handlowe były głównym czynnikiem spadku międzynarodowej wymiany handlowej, międzynarodowego przepływu kapitału i innych czynników wytwórczych, międzynarodowej współpracy gospodarczej. W 2020 i 2021 r. głównym czynnikiem spadku międzynarodowej wymiany handlowej i czynników wytwórczych itd. był rozwój pandemii koronawirusa SARS-CoV-2. W związku z powyższym od ponad dwóch lat interesującym tematem badań w dziedzinie ekonomii i finansów stał się wpływ pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 na procesy gospodarcze firm, funkcjonowanie rynków, w tym także rynków finansowych oraz całych gospodarek. Z wielu danych pochodzących z różnych krajów wynika, że podczas pandemii nastąpił wzrost znaczenia i skali internetyzacji procesów gospodarczych i digitalizacji gospodarki

Pierwsza fala pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 (covid-19) rozpoczęła się oficjalnie w 2 tygodniu marca 2020 r. i trwała do maja - lipca 2020 r. w zależności od sytuacji pandemicznej w poszczególnych krajach. Druga fala pandemii pojawiła się we wrześniu - październiku 2020 r. i trwała do początku roku 2021r. lub wczesnej wiosny 2021 r.. Druga fala pandemii była wywołana głównie przez tzw. odmianę brytyjską a trzecia fala pandemii przez odmiany południowoafrykańskie i brazylijskie koronawirusa. Trzecia fala pandemii trwała od kwietnia do maja, w niektórych krajach do czerwca 2021 r. Czwarta fala pandemii wywołana głównie przez odmianę Delta koronawirusa rozpoczęła się w niektórych krajach już w czerwcu 2021 r. a w niektórych krajach dopiero w sierpniu. Apogeum czwartej fali pandemii wystąpiło w grudniu 2021 r. Na wiosnę 2022 r. mieliśmy do czynienia z piątą falą pandemii, która została wywołana głównie przez kolejne mutacje. Konkretnie daty początku i końca poszczególnych fal pandemii dla skali globalnej nie są określone, ponieważ w poszczególnych krajach rozwój tych fal pandemii nie przebiega w pełni jednakowo. Zróznicowanie między poszczególnymi krajami zdeterminowane jest wieloma uwarunkowaniami, w tym m.in. czynnikami zdrowotnymi, stanu przygoto-

1 D. Prokopowicz, *Wpływ pandemii Koronawirusa (Covid-19) na gospodarkę. Kluczowe determinanty wpływu*, Warszawa 2021.

wania instytucji służby zdrowia względem pandemii, zastosowanymi systemowymi i normatywnie usankcjonowanymi instrumentami systemu zarządzania ryzykiem pandemicznym, skalą przestrzegania przez obywateli zaleceń i zasad bezpieczeństwa antypandemicznego i sanitarnego itd.

2. RECESJA I KRYZYS GOSPODARCZY

Wiele przedsiębiorstw znajdujących się w kryzysie² przeprowadziło procesy restrukturyzacji naprawczej i rozwojowej, dostosowując swoje modele biznesowe do warunków cyfrowej gospodarki. Poza tym nastąpił wzrost znaczenia płatności elektronicznych dokonywanych poprzez Internet. Przyspieszyły procesy zmian strukturalnych udziału poszczególnych sektorów i gałęzi gospodarki w PKB. Pojawił się także wzrost ryzyka kryzysu finansów państwa jako pochodna zastosowanych na historycznie największą skalę łagodną politykę monetarną i antykryzysową politykę fiskalną. Ponieważ obecnie pandemia koronawirusa nadal trwa a w wielu gospodarkach występuje dekonjunktura i spadek aktywności gospodarczej przedsiębiorstw wielu branż i sektorów, więc niezbędnym jest kontynuacja procesów doskonalenia instrumentów interwencyjnych, antykryzysowej polityki społeczno-gospodarczej³, w tym polityki monetarnej banku centralnego i krajowej polityki fiskalnej, budżetowej itd. Znaczenie kwestii antykryzysowego interwencjonizmu państwowego podkreśla fakt wystąpienia głębokiej dekonjunktury gospodarki, jaka się pojawiła na początku pierwszej fali pandemii, tj. w marcu 2020 r. Wówczas także po raz pierwszy wystąpiła recesja w polskiej gospodarce (nie licząc recesji z początku transformacji systemowo-politycznej i społeczno-gospodarczej III RP, tj. okresu lat 1989-1990). Natomiast wywołana przez pandemię recesja z 2020 r. była również głęboka, jednak stosunkowo krótkotrwała. W Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach najgłębsza recesja gospodarki wystąpiła w II kw. 2020 r. i wyniosła aż – 8,4 proc.

Pandemia koronawirusa SARS-CoV-2 (covid-19) spowodowała znaczne zwiększenie skali zróżnicowania rozwoju poszczególnych krajów. Niektóre kraje z silnie rozwiniętymi gałęziami turystyki nadal znajdują się w poważnym kryzysie gospodarczym. Z kolei kraje, w których rozwinięte są gałęzie produkcyjne oparte na nowych technologiach szybko wychodzą już z kryzysu gospodarczego. Zmianie ulegają międzynarodowe łańcuchy dostaw i zaopatrzenia. Zwiększa się skala cyfryzacji i internetyzacji procesów gospodarczych. W 2021 r. gospodarka globalna wychodzi z kryzysu gospodarczego wywołanego przez pandemię, ale w poszczególnych krajach sytuacja gospodarcza jest bardzo zróżnicowana. Gospodarka globalna po pandemii powróci

2 M. Wiśniewska, *Finanse w dobie kryzysu*, „Seria Prace Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku”, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2013.

3 G. Kołodko, S. Mihm, N. Roubini, *Ekonomia kryzysu*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.

do nowej normalności, do nowego stanu równowagi⁴. Będzie to jednak znacznie inny obraz gospodarki w porównaniu ze stanem sprzed pandemii. Zastosowane w wielu krajach interwencjonistyczne programy polityki monetarnej oraz fiskalnej w znaczącym stopniu pomogły gospodarkom sprawnie i dość szybko przywrócić równowagę na rynkach finansowych i wyjść z recesji i kryzysu gospodarczego wywołanego przez pandemię⁵.

W 2022 r., oprócz pandemii covid-19, mieliśmy do czynienia z inwazją Rosji na Ukrainę, która nie tylko wzmocniła recesję na świecie, ale stała się wręcz jej głównym napędem. Państwa Zachodu (przede wszystkim USA oraz kraje Unii Europejskiej) nałożyły sankcje gospodarcze na Rosję co spotkało się z jej odwetem, w szczególności uderzając w rynek paliw.

Pandemia wzmocniona efektem wojny spowodowały niespotykaną w XXI w. inflację w rozwiniętych krajach oraz przerwanie łańcucha dostaw w wielu dziedzinach, co ma ogromny wpływ na bezpieczeństwo prowadzenia biznesu.

3. PROGRAMY SZCZEPIEŃ OBYWATELI

Analizując wpływ samej pandemii na bezpieczeństwo funkcjonowania firm koniecznym jest opisanie kryzysu zdrowotnego i związanych z nim programami szczepień.

Dzięki wyszczepieniu społeczeństwa wysoce skutecznymi szczepionkami na koronawirusa SARS-CoV-2 (covid-19) każda kolejna fala pandemii powinna generować coraz mniejsze negatywne skutki, coraz mniejsze problemy zdrowotne, coraz mniejszy wpływ na system służby zdrowia i na gospodarkę. Powstające nowe odmiany koronawirusa są wysoce zakaźne, jednak poziom ciężkich zachorowań i zgonów wywołanych chorobą covid-19 jest coraz mniejszy w związku z prowadzonymi w wielu krajach programami szczepień obywateli na koronawirusa.

Dostępna literatura naukowa nie wskazuje, aby istniało istotne prawdopodobieństwo eliminacji wirusa SARS-CoV-2, tak jak miało to miejsce z innymi chorobami zakaźnymi. Szczepienia dają większe prawdopodobieństwo braku zachorowania lub łagodnego przebiegu choroby. Do ustalenia pozostają szczegóły rozwiązań dotyczących przyszłych szczepień, czyli jak skutecznie ograniczać śmiertelność i chorobowość w następnych sezonach. Należą do nich m.in. regularne stosowanie dawek przypominających u osób starszych i schorowanych, zastosowanie szczepionek składających się z aktualnie dominującego wariantu wirusa SARS-CoV-2, rozwój i używanie szczepionek uodparniających zarówno na SARS-CoV-2, jak i na inne sezonowo występujące choroby, np. na grypę.

4 B. Adamowicz, *Gospodarka w czasie pandemii*, gazeta.sgh.waw.pl, 2021.

5 D. Prokopowicz, *Wpływ pandemii Koronawirusa (Covid-19) na gospodarkę. Kluczowe determinanty wpływu*, Warszawa 2021.

Wiele firm farmaceutycznych kontynuuje prace nad nowymi rozwiązaniami konkurencyjnymi względem szczepionek pierwszej generacji.

Przyszłość nie jest do końca przewidywalna. W sytuacji, gdy skala negatywnego wpływu w 2022 r. zmniejszy się, to wówczas Światowa Organizacja Zdrowia może ogłosić koniec pandemii. Natomiast lokalnie mogą pojawiać się w przyszłości epidemie o ograniczonej skali negatywnych wpływów, które mogą mieć także ograniczony obszar regionalny związany z różnym poziomem wyszczenia obywateli na koronawirusa w poszczególnych krajach, regionach, kontynentach. Od 2023 r., po ogłoszeniu końca pandemii kolejne fale wzrostu zakażeń mogą przypominać okresowe, związane ze zmianą aury pogodowej i zmieniającymi się porami roku okresowymi wzrostami zakażeń obywateli na wirusa grypy. Natomiast do rozstrzygnięcia pozostanie kwestia czy od 2023 r. będą przez firmy farmaceutyczne produkowane nowe wersje szczepionek na nowe, kolejne, bardziej zakaźne odmiany koronawirusa i znaczna część społeczeństwa lub osoby posiadające różne choroby współistniejące będą się zaszczepiały co roku na koronawirusa nowymi wersjami szczepionek. Ta kwestia będzie zdeterminowana skalą odporności nowych odmian koronawirusa na stosowane określone generacje szczepionek.

4. INSTRUMENTY BEZPIECZEŃSTWA ANTYPANDEMICZNEGO

Problem dużej skali kryzysu zdrowotnego oraz kryzysu gospodarczego zdeterminowany jest kwestią charakterystyki objawowo-chorobowej koronawirusa SARS-CoV-2, w tym poziomu zaraźliwości i chorobotwórczości. Problem wysokiej zaraźliwości i wywoływania choroby Covid-19 związany jest m.in. z kwestią bezobjawowego nosicielstwa przeważającej części osób, które się zakaziły tym wirusem. Bezobjawowe nosicielstwo koronawirusa SARS-CoV-2 jest jednym z głównych czynników wysokiej zaraźliwości i szybkiego rozprzestrzeniania się epidemii. Jest to związane z kwestią rozwoju naturalnej, zbiorowej odporności społeczeństwa na tego wirusa, ponieważ ok 80 proc. osób zakażonych koronawirusem chorobę covid-19 przechodzi bardzo łagodnie, tj. jak zwykłe przeziębienie trwające od kilku do kilkunastu dni lub w ogóle nie wykazuje żadnych objawów chorobowych. Ponieważ liczba testów wykrywających w organizmie człowieka koronawirusa SARS-CoV-2, liczba testów jaką można przeprowadzić w społeczeństwie jest ze względów technologicznych, ekonomicznych i organizacyjnych ograniczona, więc celem spowolnienie rozwoju epidemii koronawirusa w większości krajów, w których wykryto wiele przypadków zakażeń koronawirusem wprowadzono zalecaną lub wymaganą prawnie określone instrumenty bezpieczeństwa antypandemicznego i sanitarnego, tj. kwarantann domowa, ograniczenia w poruszaniu się w miejscach publicznych, noszenie maseczek ochronnych i rękawiczek itd. Wspomniane powyżej instrumenty bezpieczeństwa antypandemicznego zostały w wielu krajach wprowadzone celem zmniejszenia skali i spowolnienia rozwoju pandemii.

5. ANTYKRYZYSOWE PROGRAMY POMOCY PUBLICZNEJ

Podczas pandemii w Polsce podobnie jak i w innych krajach rozwiniętych celem przeciwdziałania rosnącemu bezrobociu i pogłębiającej się recesji gospodarki na dużą skalę zastosowano finansową pomoc publiczną pochodzącą z systemu finansów państwa dla komercyjnie działających podmiotów gospodarczych. Wśród antykryzysowych, interwencjonistycznych instrumentów zastosowanych przez rząd w ramach aktywnej polityki budżetowej i fiskalnej dominowały dotacje dla firm, bezzwrotne pożyczki, czasowe zawieszenie odprowadzania składek na ubezpieczenie społeczne, obniżka podatków, refinansowanie kosztów stałych, dopłaty do wynagrodzeń pracowników itp. Poza tym pierwszym działaniem antykryzysowym zastosowanym w ramach łagodnej polityki monetarnej było znaczące obniżenie stóp procentowych oraz skup aktywów podwyższonego ryzyka kredytowego przez bank centralny od banków komercyjnych w sytuacji, gdy miały problemy finansowe. Jak również zwiększenie dotacji dla przedsiębiorstw działających w sektorach koniunkturalnych jak np. w budownictwie; uruchomienie dużych inwestycji budowlanych w sektorze publicznym; zaoferowanie dotacji na finansowanie projektów celowych, np. w ramach finansowania innowacyjnych startupów, to także istotne elementy antykryzysowej polityki społeczno-gospodarczej zastosowanej podczas kryzysu gospodarczego.

6. PRZYSZŁOŚĆ BIZNESU PO PANDEMII COVID-19

Od rozpoczęcia pandemii covid-19 minęły ponad 2 lata. Choć przedsiębiorstwa nadal walczą z bezpośrednimi skutkami pandemii covid-19, już dziś muszą zacząć zastanawiać się, jak funkcjonować z sukcesem po jej wygaśnięciu.

Obecnie uwaga firm koncentruje się na problemach związanych z utrzymaniem ciągłości działalności w dobie pandemii covid-19. W pierwszej kolejności muszą zapewnić możliwie najwyższy poziom bezpieczeństwa oraz zabezpieczyć stabilność finansową firmy. Równie ważne jest oszacowanie łańcuchów dostaw oraz wzmocnienie pracy zdalnej i handlu online – zwłaszcza w kontekście występujących coraz częściej cyberataków⁶.

Organizacje, które już przed wybuchem pandemii covid-19 z powodzeniem realizowały programy cyfrowej transformacji, w dobie pandemii poradziły sobie dużo lepiej, niż ich mniej zaawansowani technologicznie konkurenci. Dzięki przyjętym modelom biznesowym i procesom pracy były w stanie szybciej reagować na bieżące wydarzenia lub przyspieszyć finalizację wdrażanych zmian. Najgorzej na kryzys zareagowały przedsiębiorstwa, które nie posiadały solidnego cyfrowego kręgosłupa ani

6 A. Hale, K. Goldszmidt, P. Philips, W. Cameron-Blake, H. M. Tallow, *A global panel database of pandemic Policies (Oxford Covid-19 Government Response Tracker)*, „Nature Human Behaviour” 2021.

utrwalonej pozycji w sieci, bądź działały lub współpracowały z sektorami tradycyjnej sprzedaży detalicznej, transportu, energetyki i turystyki. Z drugiej strony, firmy z branży IT dostarczające narzędzia do współpracy oraz oprogramowanie i usługi w chmurze notują obecnie bezprecedensową wyżkę popytu spowodowaną gwałtownie zmieniającymi się potrzebami klientów i przedsiębiorstw⁷.

Jednak bez względu na stopień cyfryzacji, przedsiębiorstwa nie mogą skupiać się wyłącznie na najpilniejszych zadaniach związanych z utrzymaniem ciągłości biznesowej czy problemach z płynnością spowodowanych przez pandemię. W miarę jak coraz poważniej łagodzone są wprowadzane wcześniej przez władze restrykcje, firmy muszą się zastanowić, jak wyglądać będzie ich przyszłość.

Przedsiębiorstwa muszą zastanowić się, w jaki sposób wznowić działalność, nadal traktując przy tym priorytetowo dobro pracowników i radząc sobie z następstwami blokady gospodarczej oraz jej bezpośrednimi konsekwencjami.

Konieczne może się okazać zwiększenie zwinności i elastyczności łańcuchów dostaw, żeby w razie konieczności umożliwić przestawienie się na współpracę z innymi dostawcami⁸.

Podczas obecnego kryzysu technologia umożliwia przewartościowanie metod pracy i sposobu, w jaki działają firmy. Notowania giełd papierów wartościowych idą pełną parą, choć na parkietach nie ma żywej duszy. Na całym świecie centra obsługi klienta przestawiają się na pracę zdalną, a niektóre z nich, by utrzymać oczekiwany poziom usług, sięgają po rozwiązania z obszaru sztucznej inteligencji.

Wszystkie te osiągnięcia są imponujące, jednak wiele technologii i narzędzi, których – tak jak w przypadku Microsoft Teams czy Zoom – uczymy się w biegu, oferuje znacznie więcej możliwości. Bieżący okres stanowi dla zarządów firm doskonałą okazję do przetestowania, w jaki sposób można lepiej wykorzystać technologie wspomagające pracę ludzi do podniesienia produktywności, komfortu pracy i satysfakcji pracowników oraz poprawy jakości produktów i usług, co w konsekwencji przełoży się na wyższy wzrost gospodarczy.

Globalna pandemia obnażyła słabości wielu przedsiębiorstw, sprawiając, że wiele tradycyjnie cenionych atutów z dnia na dzień straciło na znaczeniu. Dla większości organizacji to właśnie technologia okazała się wspólnym mianownikiem odporności na kryzys. Przyspieszyła również znaczące zmiany kulturowe, co doskonale widać na przykładzie osób pracujących z domów i łączących się ze współpracownikami za pośrednictwem platform videokonferencyjnych i narzędzi kooperacyjnych.

7 A. Baldwin, *Jak kształtować przyszłość firmy w dobie bieżącego chaosu?*, EY.COM, 2022.

8 A. Hale, K. Goldszmidt, P. Philips, W. Cameron-Blake, H.M., Tallow, *A global panel database of pandemic Policie (Oxford Covid-19 Government Response Tracker)*, „Nature Human Behaviour” 2021.

Chociaż część krajów i przedsiębiorstw nadal znajduje się w fazie zarządzania kryzysowego, firmy już dziś powinny badać możliwości powrotu na ścieżkę wzrostu po wygaśnięciu pandemii covid-19. Powinny analizować adekwatność dotychczasowych strategii do nowych uwarunkowań. Oznacza to, że muszą rozważyć jak skorygować obrany kurs, biorąc pod uwagę postęp technologiczny, ewolucję zachowań klientów i pracowników, konieczność zapewnienia sprawności organizacyjnej i odporności łańcucha dostaw oraz poszerzone kompetencje państwa.

PODSUMOWANIE

Pandemia covid-19 przyczyniła się do masowego przejścia pracowników biurowych na tryb pracy zdalnej. To sprawiło, że miejsce wykonywania obowiązków przestało mieć znaczenie. Ci, którzy mieli taką możliwość, przenieśli się z mieszkań w dużych miastach do domów poza nim, gdzie łatwiej było znieść trudy lockdownu. Ta zmiana sprawiła, że w mniejszych miejscowościach zaczęły rozwijać się usługi, które wcześniej były niedostępne lub dostępne jedynie w ograniczonym zakresie.

Ponadto pandemia covid-19 zapoczątkowała potężną transformację społeczną, gospodarczą i technologiczną, która rozgrywa się na naszych oczach. Nie ulega wątpliwości, że firmy nie wrócą w pełni do wcześniejszego stylu zarządzania ani poprzedniego modelu pracy czy prowadzenia działalności. Jutro z pewnością będzie wyglądać inaczej – dlatego przedsiębiorstwa muszą zacząć kształtować je już dziś.

BIBLIOGRAFIA:

1. Prokopowicz D., *Wpływ pandemii Koronawirusa (Covid-19) na gospodarkę. Kluczowe determinanty wpływu*, Warszawa 2021.
2. Hale A., Goldszmidt K., P. Philips, W. Cameron-Blake, H. M. Tallow, *A global panel database of pandemic Policie (Oxford Covid-19 Government Response Tracker)*, Nature Human Behaviour (2021).
3. Gwoździewicz S., Prokopowicz D., *The Importance and Organization of Business Information Offered to Business Entities in Poland via the Global Internet Network*, „International Journal of Small and Medium Enterprises and Business Sustainability”, volume 4, No. 2, July 2019, Center for Industry, SME and Business Competition Study, Faculty of Economics, Trisakti University in Jakarta, Indonesia. University of Social Sciences, Warszawa 2019.
4. Wiśniewska M., *Finanse w dobie kryzysu*, „Seria Prace Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku”, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2013.
5. Departament Analiz Ekonomicznych, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Polski w dobie pandemii*, Santander Bank Polska S.A. 2020.
6. Kołodko G., Mihm S., Roubini N., *Ekonomia kryzysu*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
7. Gwoździewicz S., Prokopowicz D., *Kształtowana normatywnie rola banku centralnego na rynku pieniądza w Polsce*, „Nauka – Edukacja – Rozwój” Międzynarodowy Instytut Innowacji w Warszawie, grudzień 2017, nr 2 (2) 2017.

8. Baldwin A., *Jak kształtować przyszłość firmy w dobie bieżącego chaosu?*, EY.COM, 2022.
9. Adamowicz B., *Gospodarka w czasie pandemii*, www.gazeta.sgh.waw.pl, Warszawa 2021.

dr Dariusz Brązkiewicz

Akademia Bialska Nauk Stosowanych

im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ORCID: 0000-0002-5372-1210

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISNN 2449-9714

str. 145–158

Natalia Siewruk

Akademia Bialska Nauk Stosowanych

im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ZAGRANICZNE BAZY WOJSKOWE FEDERACJI ROSYJSKIEJ ELEMENTEM DOMINACJI I ZAGROŻENIA /

FOREIGN MILITARY BASES OF THE RUSSIAN FEDERATION

AS AN ELEMENT OF DOMINATION AND THREATS

STRESZCZENIE

Federacja Rosyjska realizując odbudowę swojej międzynarodowej pozycji w sposób konsekwentny utrzymuje bazy wojskowe, które pozostały jej po rozpadzie Związku Radzieckiego oraz tworzy nowe bazy pozwalające jej na odgrywanie kluczowej roli w danym regionie. Przedmiotem badań niniejszej pracy jest rola baz wojskowych Federacji Rosyjskiej i ich wpływ oraz dominacja w poszczególnych regionach świata. Celem pracy jest przedstawienie umacniania posiadanych zagranicznych baz wojskowych Federacji Rosyjskiej oraz tworzenie nowych i ich wpływ na mocarstwową rolę tego kraju. W związku z przedmiotem badań i celem badań, powstał główny problem badawczy, który został wyrażony w postaci następującego pytania: jakie znaczenie mają zagraniczne rosyjskie bazy wojskowe dla międzynarodowej polityki i jaki jest ich wpływ na zwiększenie mocarstwowej roli Federacji Rosyjskiej w świecie? Poszukiwanie naukowych rozstrzygnięć, w odniesieniu do określonego, głównego problemu badawczego, wymagało przyjęcia i rozwiązania szczegółowych problemów badawczych: 1) Jak uwarunkowania geopolityczne Federacji Rosyjskiej miały wpływ na realizację utrzymania i rozbudowy zagranicznych baz wojskowych? 2) Jak Federacja Rosyjska wykorzystuje posiadane bazy do realizacji swojej polityki międzynarodowej? 3) Jakie są plany Fe-

deracji Rosyjskiej dotyczące rozbudowy zagranicznych baz wojskowych? Przeprowadzone badania wstępne, określony cel badań i problemy badawcze zdeterminowały przyjętą na potrzeby badań hipotezę główną: Posiadane i planowane zagraniczne bazy wojskowe są sprawnym narzędziem militarnym Federacji Rosyjskiej w realizacji swoich międzynarodowych celów strategicznych, politycznych, wojskowych i gospodarczych. Weryfikacji dostępnych materiałów dokonano poprzez analizę i krytykę dostępnej literatury przedmiotu oraz faktów z najnowszych informacji prasowych.

SŁOWA KLUCZOWE: Federacja Rosyjska, zagraniczne bazy wojskowe, międzynarodowe stosunki wojskowe.

SUMMARY

While rebuilding its international position, the Russian Federation consistently maintains the military bases that remained after the collapse of the Soviet Union and creates new bases allowing it to play a key role in a given region. The subject of research in this paper is the role of the military bases of the Russian Federation on its influence and domination in individual regions of the world. The aim of the study is to present the strengthening of the Russian Federation's foreign military bases as well as the creation of new ones and their impact on the superpower role of this country. In connection with the subject and the aim of the research, the main research problem arose, which was expressed in the form of the following question: What is the significance of foreign Russian military bases for international politics and their influence on increasing the superpower role of the Russian Federation in the world? The search for scientific solutions in relation to a specific main research problem required the adoption and resolution of specific research problems: 1) How did the geopolitical conditions of the Russian Federation influence the maintenance and expansion of foreign military bases? 2) How does the Russian Federation use its bases to implement its international policy? 3) What are the plans of the Russian Federation to expand foreign military bases? The conducted preliminary research, the specific research goal and research problems determined the main hypothesis adopted for the purpose of the research: The possessed and planned foreign military bases are an efficient military tool of the Russian Federation in the implementation of its international strategic, political, military and economic goals. The available materials were verified by analyzing and criticizing the available literature on the subject and facts from the latest press releases.

KEY WORDS: Russian Federation, foreign military bases, international military relations.

WSTĘP

Wiele krajów swoją politykę międzynarodową realizuje również poprzez utrzymywanie baz wojskowych w różnych częściach świata. Dominującym krajem, który nie ma sobie równych w tej dziedzinie są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Wiele krajów posiada takie bazy, ponieważ jest to efekt dawnej polityki kolonialnej i wspierania nowopowstałych, słabych militarnie państw lub jest to realizacja wieloletniej

polityki międzynarodowej, gdzie bazy wojskowe są elementem tejże polityki. Federacja Rosyjska po rozpadzie Związku Radzieckiego wiele baz wojskowych odziedziczyła, podpisując z nowymi państwami umowy na dalszą dzierżawę tych baz ze względu na strategiczne znaczenie lub wspólne interesy w danym obszarze. Tymi obszarami są strategiczne dla polityki rosyjskiej regiony. Dość duże nasycenie zagranicznych baz wojskowych Federacji Rosyjskiej znajduje się w obszarze Azji Centralnej (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan), Kaukazu Południowego (Armenia), Europy Środkowo-Wschodniej (Białoruś) czy Bliskiego Wschodu (Syria).

Szczególne miejsce w ostatnich latach zajęła w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej Syria. Kraj, będący przez wiele lat w permanentnej wojnie domowej i religijnej, znalazł w Rosji oddanego sojusznika, który w sytuacji kryzysowej rządu Baszara Al-Asada, sprzedając mu dużą ilość uzbrojenia i sprzętu wojskowego, utrzymał go przy władzy. Konsekwencją tego było zaangażowanie militarne Federacji Rosyjskiej, która w 2015 r. wysłała swój kontyngent, poszerzając ilość baz wojskowych w tym kraju na bardzo korzystnych warunkach finansowych i czasowych. Takie powodzenie na Bliskim Wschodzie ośmieliło Federację Rosyjską do dalszych działań, sięgających Afryki. Swoją aktywność militarno-polityczną wykazują Rosjanie w Afryce Subsaharyjskiej. Tym samym Rosjanie przystąpili do rywalizacji na tym kontynencie z wieloma krajami, które mają swoje wiekowe tradycje misji wojskowych, jak i nowymi państwami takimi jak Chiny, USA czy Indie.

1. MIĘDZYNARODOWA SYTUACJA GEOPOLITYCZNA FEDERACJI ROSYJSKIEJ W PIERWSZEJ I DRUGIEJ DEKADZIE XXI WIEKU

Tuż po zakończeniu okresu Zimnej wojny, hegemonię w międzynarodowym systemie bezpieczeństwa, jako główny zwycięzca w zakończonej konfrontacji między Wschodem a Zachodem, objęły Stany Zjednoczone AP. To one dominowały po II. wojnie światowej zarówno politycznie, ekonomicznie jak i militarnie. USA były liderem nowatorstwa w kulturze masowej, a przede wszystkim liderem promującym wartości demokratyczne. Nie mogło to siłom rzeczy podobać się rywalom ze Wschodu. Dążyli oni do przywrócenia równowagi. Po kryzysie finansowym w 2008 r., z którego Zachód, a zwłaszcza Stany Zjednoczone AP wyszły nieco osłabione, nastąpiło paradoksalnie wzmocnienie militarne i gospodarcze Rosji, która zaczęła jednocześnie prowadzić asertywną politykę wobec USA i Unii Europejskiej¹.

Stany Zjednoczone AP są uznawane przez Federację Rosyjską za głównego przeciwnika, która wyraża swoją niechęć do prowadzonej przez USA polityki arbitralnej, narzucającej innym państwom własną wizję porządku i prawa na świecie. Rosja

1 R. Zięba, *Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2018, s. 25.

krytykuje również wprowadzenie wg. niej, tzw. „podwójnych standardów”, według których USA definiują własne cele i interesy. Rosja podkreśla przy tym, że realizuje sformułowaną przez Zachód wizję prawa własnego narodu do samostanowienia. Powołuje się przy tym na aspekt historyczny, czyli na wydarzenia, które miały miejsce w Europie po 1989 r. Wg. Rosjan okres ten pokazał wyraźnie, że nowe jednostki geopolityczne mogą powstać i być proklamowane na skutek woli jednostek wywodzących się z mniejszości narodowych na danym terytorium. Możliwa stała się zmiana przynależności państwowej, bez brania pod uwagę zdania większości ludności danego obszaru. Oczywiście było to możliwe przy wsparciu militarnym z zewnątrz. Federacja Rosyjska ogłaszając krymskie referendum w sprawie przyłączenia Półwyspu Krymskiego, a także wspierając separatystów na terytorium Wschodniej Ukrainy, zastosowała w tej sprawie pewne prawne casusy. Powoływała się przy tym na sytuację w byłej Jugosławii w 1999 r., kiedy to wojska NATO bez zgody Rady Bezpieczeństwa ONZ doprowadziły do zbombardowania terytorium tego kraju w celu uzyskania statusu autonomii dla Kosowa. Kolejnym casusem uzasadniającym własne postępowanie było dla Rosji zbrojne obalenie dyktatora Saddama Husajna w 2003 r. Federacja Rosyjska starała się być przedstawicielem i liderem broniącym interesów wybranych regionów na obszarze Euroazji. Pomagała jej w tym sytuacja ekonomiczna, gdyż jest najbogatszym krajem wśród byłych republik Związku Radzieckiego. Rosja od wielu lat dąży do roli podmiotu wiodącego, a najlepiej lidera wśród mocarstw regionalnych, szczególnie w Azji Centralnej. Zależy jej głównie na współpracy z wieloma organizacjami politycznymi i ekonomicznymi, z dużym potencjałem zasobów naturalnych tak, aby jak najszybciej udało się ograniczyć polityczny i ekonomiczny wpływ USA w tym regionie. Ponadto Rosja nastawia się również na rozwijanie intensywnej współpracy z Brazylią, Indiami, Chinami i RPA w ramach BRICS czy w RIC (Rosja, Indie, Chiny) oraz Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Niezwykle dużą uwagę Rosja przywiązuje do współpracy dwustronnej i wielostronnej z państwami członkowskimi Wspólnoty Niepodległych Państw, Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej, czy samozwańczych republik Abchazji i Osetii Południowej. Tworzona jest tam nieustannie rosyjska strefa wpływów².

Aby uprawomocnić i uwypuklić „nowy ład” Władimir Putin podpisał 30 listopada 2016 roku. nową „Koncepcję polityki zagranicznej FR”. Zastąpiła ona czwarty w historii postradzieckiej Rosji dokument z 2013 r. Ta piąta z kolei Koncepcja miała na celu położenie kresu dominacji amerykańskiej i schyłku Zachodu w obszarze wpływów Rosji. Zdaniem Putina w stosunkach międzynarodowych ma nastąpić okres ewolucji w kierunku ładu wielobiegunowego. Musi zatem nastąpić wiele ustępstw ze strony Zachodu. Normalizacja wzajemnych relacji i zakończenie konfliktu z Ro-

2 T. Szubrych, K. Rokiciński, P. Mickiewicz, *Morze Bałtyckie w polityce bezpieczeństwa Rosji*, Wydawnictwo FNCE, Poznań 2020, s. 184-186.

sją może bowiem nastąpić tylko i wyłącznie na warunkach Federacji Rosyjskiej i jej prezydenta. W koncepcji polityki zagranicznej Putin sugerował, że normalizacja stosunków jest szczególnie potrzebna Zachodowi. Rosja zadowolony się znalezieniem partnerów alternatywnych w państwach Azji, z którymi już obecnie rozwija owocną współpracę. Ogłaszając koncepcję polityki Rosja dała swoim adwersarzom i potencjalnym partnerom wyraźne sygnały i definiuje swoje długofalowe cele. Rosja obserwując stały wzrost potęgi ekonomicznej Chin zaczęła zupełnie na nowo postrzegać fundamentalne procesy na arenie międzynarodowej i na nowo definiować swoje długofalowe cele. Będąc w otwartym konflikcie z Zachodem Rosja pragnie zademonstrować swoje rosnące możliwości i zasugerować rosnącą pewność siebie. W swojej politycznej koncepcji Rosja otwiera się na wzrost potencjału państw azjatyckich i całkowite oderwanie się od gospodarczych więzi z Zachodem. Nowe akcenty zawarte w koncepcji polityki zagranicznej Rosji służyły przede wszystkim przekonaniu Zachodu, że rosyjska pomoc w walce z międzynarodowym terroryzmem islamskim jest nieodzowna. Poza tym kontynuacja dotychczasowej polityki wobec Rosji może – jej zdaniem – doprowadzić do eskalacji konfliktów, do strat gospodarczych, a także pociągnąć za sobą dodatkowe koszty i niebezpieczeństwa. Wczytując się w Koncepcję wyczuwa się, że między Rosją a Zachodem panuje „kryzys”. Jego przyczyn Rosja upatrywała w geopolitycznej ekspansji już nie tylko ze strony NATO, ale również UE. Tak więc według tego dokumentu cała destabilizacja regionalna, a nawet w sensie globalnym została wywołana zachodnią polityką powstrzymania Rosji. Dotyczy to nacisków politycznych, ekonomicznych i informacyjnych. Rosja wskazała w Koncepcji kierunek wyjścia z sytuacji poprzez zmianę rosyjskich priorytetów i zwiększenia integracji z wieloma państwami Azji³.

Włączenie się Rosji w 2015 r. do zakończenia wojny domowej w Syrii należy również odczytywać jako istotny symptom zmian w systemie międzynarodowym. W tym przypadku zarówno metody, jak i cele w odniesieniu do Syrii były różne i rozbieżne dla Rosji i USA, ale efekt końcowy był zbieżny. Prowadząc bowiem równoległe bombardowania z powietrza przyczyniły się do zdecydowanego osłabienia tzw. Państwa Islamskiego. Tym samym oba mocarstwa doprowadziły do podpisania rozejmu w dniu 10 września 2016 r. między wspieraną przez USA i jej sojuszników umiarkowaną opozycją jak i popieraną przez Rosję reżim prezydenta Baszara Al-Asada, które zgodziły się położyć kres wojnie domowej i przelewowi krwi. Wspólny wróg, czyli Państwo Islamskie i bojownicy Frontu Al-Nusra, powiązanego z Al-Kaidą, spowodował, że syryjskie siły rządowe wspólnie z USA i Rosją zobowiązały się kontynuować skoordynowane działania zbrojne. Tak więc 2016 r. był przełomowym w uznaniu przez USA współdecydującej roli Rosji w rozwiązywaniu konfliktu w Syrii, który był

3 W. Rodkiewicz, *Straszenie zwrotem ku Azji – nowa Koncepcja polityki zagranicznej Rosji*, Analiza OSW, 07.12.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-12-07/straszenie-zwrotem-ku-azji-nowa-koncepcja-polityki-zagranicznej-rosji>, [dostęp: 20.04.2022].

niewątpliwie jednym z najokrutniejszych konfliktów w XXI w. Niestety to decydujące porozumienie zostało niezwykle szybko złamane przez Rosję i siły rządowe prezydenta Al-Asada. Wydarzenia 2016 r. pokazały wzrastającą pozycję Rosji na arenie międzynarodowej. Ukoronowaniem było zawarte w grudniu tego roku porozumienie o rozejmie w Syrii zagwarantowane przez trzy kraje: Rosję, Turcję i Iran. Aktywną współpracę na rzecz przywrócenia pokoju i stabilizacji w Syrii miał zwieńczyć wydany wspólnie przez prezydentów Rosji – Władymira Putina, Turcji – Recep Tayyip Erdogana i Iranu – Hassan Rouhani komunikat, co nastąpiło w Soczi 22 listopada 2017 r. Osiągnięto wówczas porozumienie co do ponownego zjednoczenia ogarniętej wojną domową Syrii⁴. Porozumienie to nie do końca udało wprowadzić się w życie, bo interesy stron mimo wszystko wzięły górę. Tym samym siły prezydenta Baszara Al-Asada wspierane przez Rosję i Iran kontrolują obecnie większość południowej i środkowej Syrii. Natomiast Turcji i wspieranych przez nią syryjskich rebeliantów sprzeciwiających się reżimowi Asada zajmują północno-zachodnią część Syrii. Natomiast położony na północy i wschodzie region Rożawy znajduje się pod kontrolą ugrupowań kurdyjskich. Ponadto w kraju działają też niedobitki Państwa Islamskiego. Jednocześnie na terenie Syrii USA utrzymują wojska w sile ok. 900 żołnierzy, zwalczających Państwo Islamskie i szkoląc m.in. Kurdów.

Tak więc pomimo stałego konfliktu pomiędzy Rosją a Zachodem, na przestrzeni ostatnich lat następowało stałe umacnianie się pozycji międzynarodowej Rosji, co dzieje się za sprawą zacieśniania współpracy Rosji z Chinami. Obok zacieśniania partnerstwa chińsko-rosyjskiego na płaszczyźnie ekonomicznej, doszło do poprawy w sferze polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Eksperci zachodni zaczęli wskazywać na wzrost dynamiki i poszerzający się zakres współpracy Rosji i Chin w momencie podpisania w maju 2015 r. przez prezydenta Rosji – Władimira Putina i prezydenta Chin – Xi Jinpinga wspólnego „oświadczenia o współpracy na rzecz połączenia między Ekonomicznym Pasem Jedwabnego Szlaku a Euroazjatycką Unią Gospodarczą i Chińsko-rosyjskie wspólne oświadczenie o pogłębieniu wszechstronnego strategicznego partnerstwa i wspierania współpracy win-win”. Wzmoczone zainteresowanie ekspertów zachodnich wywołały też organizowane wspólne manewry wojskowe Rosji i Chin. Zwieńczenie wspólnego rozwijania kontaktów i wyzwania regionalnych i globalnych Rosji i Chin było podpisanie w lipcu 2017 r., podczas wizyty prezydenta Chin w Moskwie, aż czterdziestu umów dwustronnych. W wydanym wówczas oświadczeniu oba kraje uznały, że ich intencją jest stałe rozwijanie kontaktów i współpracy w sprawach wojskowych⁵.

4 R. Zięba, *Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2018, s. 31.

5 Ibidem, s. 29.

2. WYKORZYSTANIE ZAGRANICZNYCH BAZ WOJSKOWYCH DO REALIZACJI MIĘDZYNARODOWEJ POLITYKI MOCARSTWOWEJ

Federacja Rosyjska swoje zagraniczne zaplecze militarne zaczęła rozbudowywać już w poprzednim wieku, jednak najważniejsze inwestycje są podejmowane obecnie. Zaangażowanie Rosji na trzech kontynentach – Europie, Azji i Afryce – wynika ze świadomości, iż do utrzymania pozycji mocarstwa na arenie międzynarodowej potrzebna jest wielopłaszczyznowa oraz intensywna polityka zagraniczna, w tym wykorzystywanie wpływów w kilku regionach jednocześnie. Posiadanie baz wojskowych poza granicami własnego kraju jest elementem rywalizacji międzynarodowej, a także wyrazem ambicji mocarstwowych. Jest to również znak, że Rosja nadal bierze udział w podejmowaniu decyzji globalnych, tak jak Stany Zjednoczone czy Chiny.

Zagraniczne bazy wojskowe Federacji Rosyjskiej, ze względu na kryteria politycznego działania, można podzielić na:

- bazy na terenie państw byłego Związku Radzieckiego oraz państw wspieranych przez Rosję,
- bazy na terenie państw destabilizowanych przez Rosję,
- bazy planowane oraz w trakcie budowy w Afryce⁶.

Celem Federacji Rosyjskiej jest takie ukształtowanie otoczenia międzynarodowego, które w jak największym stopniu sprzyjałoby realizacji jej interesów. Szczególnie istotny jest tutaj region Europy Wschodniej, a więc państwa byłego Związku Radzieckiego. Wynika to nie tylko z położenia pomiędzy Rosją a Zachodem (Unii Europejskiej i NATO), ale także z podobieństw społeczno-kulturowych, w tym również obecność licznych mniejszości rosyjskojęzycznych⁷.

Integracja wojskowa Rosji i Białorusi jest jednostronna, a jej celem jest zintegrowanie potencjału militarnego Białorusi ze standardami rosyjskimi. W ciągu ostatnich lat prezydent Aleksandr Łukaszenka zrzekał się zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi na rzecz Rosji, przez co zagwarantował stabilność polityczną oraz znacznie zredukował wydatki na obronność, a co za tym idzie, odciążył budżet państwa. Współpraca pomiędzy tymi państwami opiera się więc na ofiarowaniu przez Białoruś jej zasobów militarnych i terenów do prowadzenia działań wojskowych, w zamian za finansowe wsparcie i wyposażenie Sił Zbrojnych przez Federację Rosyjską. Porozumienie zawarte 6 stycznia 1995 roku dały Rosji prawo do nieodpłatnej dzierżawy dwóch obiektów z czasów Związku Radzieckiego na okres 25 lat. W zamian za to anulowano część długów Białorusi oraz zapewniono szkolenie białoruskich żołnierzy, z możli-

6 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe Federacji Rosyjskiej*, Instytut Nowej Europy, grudzień 2020, s. 3-4.

7 M. Raś, *Cele oddziaływań politycznych Federacji Rosyjskiej*, w: *Rosja wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej: zagrożenia pozamilitarne*, red. T. Stępniewski, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020, s. 41-42.

wością udostępnienia poligonu Aszułuk na potrzeby ćwiczeń wojsk powietrznych. 7 czerwca 2021 r., w związku z niezgłoszeniem przez Białoruś zastrzeżeń, porozumienie zostało automatycznie przedłużone na kolejne 25 lat⁸.

Jednym z tych obiektów jest stacja radiolokacyjna RLS Wołga w Hancewiczach, gdzie zatrudnionych jest ok. tysiąc rosyjskich wojskowych oraz pracowników miejscowej ludności cywilnej. Na terenie jednostki znajduje się radar wczesnego ostrzeżenia, obejmujący swoim zasięgiem całą Europę, wejście do Morza Azowskiego oraz wybrzeża Morza Czarnego w Ukrainie i Rosji. Stacja może wykrywać obiekty kosmiczne oraz rakiety balistyczne. Obiekt ten wchodzi w skład systemu obrony przeciwlotniczej Wspólnoty Niepodległych Państw, co umożliwia wymianę informacji o bieżącej sytuacji w przestrzeni powietrznej państw członkowskich. Drugim obiektem wojskowym Rosji na terenie Białorusi jest natomiast Węzeł Łączności Marynarki Wojennej „Wilejka”, który zapewnia łączność Sztabu Głównego z atomowymi okrętami podwodnymi. Jest to jedna z ważniejszych zagranicznych baz wojskowych Federacji Rosyjskiej, gdyż odpowiada za utrzymanie łączności w rejonie północnego Atlantyku⁹.

Rosyjskie bazy wojskowe w Syrii mają znaczenie polityczno-gospodarcze. Przede wszystkim pozwalają Rosji na udział w operacjach wojskowych w regionie, lecz także umożliwiają jej zwiększenie kontroli militarnej nad Morzem Śródziemnym oraz współpracę z państwami Bliskiego Wschodu, jak na przykład Egipt czy Iran. Oprócz tego znacząco zwiększają jej wpływ na politykę wewnętrzną Syrii, jak również na działania podejmowane w regionie przez państwa Europy Zachodniej oraz Stany Zjednoczone. Obie rosyjskie bazy wojskowe znajdują się w prowincji Latakia, w zachodniej części Syrii¹⁰. Pierwsza z nich, baza lotnicza w Humajmim, wyposażona jest w dwa betonowe pasy startowe o długości ok. 2,8 km. Zgodnie z umową podpisaną w 2017 r., rosyjskie wojska mogą tam stacjonować przez 49 lat¹¹. Baza w Humajmim wyposażona jest m.in. w wieżę kontroli ruchu lotniczego, budynki mieszkalne dla żołnierzy, a także magazyny i jednostkę straży pożarnej. Wchodzące w skład wyposażenia radzieckie samoloty stale patrolują strefę powietrzną Syrii oraz Morza Śródziemnego, a także granicę syryjsko-turecką 21 lipca 2020 r. podpisano porozumienie, dzięki któremu w posiadanie Rosji weszło dodatkowe 16 hektarów terenu wokół bazy, co ma przyczynić się do utworzenia centrum rehabilitacji dla żołnierzy

8 A. Wilk, *Rosyjska Armia Białoruska. Praktyczne aspekty integracji wojskowej Białorusi i Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2021, s. 5-6, 20-21.

9 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 15-17.

10 A. Dyer, *Znaczenie zagranicznych baz wojskowych dla Rosji*, *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych*, maj 2020, https://pism.pl/publikacje/Znaczenie_zagranicznych_baz_wojskowych_dla_Rosji_, [dostęp: 27.04.2022].

11 *Rosja rozbudowuje bazę lotniczą Hmejmim w Syrii*, portal defence24.pl, wrzesień 2019, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/rosja-rozbudowuje-baze-lotnicza-hmejmim-w-syrii>, [dostęp: 27.04.2022].

na terytorium jednostki. Drugim obiektem wojskowym Federacji Rosyjskiej w Syrii jest port morski w Tartus, klasyfikowany jako wielofunkcyjny port handlowy obsługujący zarówno statki handlowe, jak i wojskowe. W 2013 r. w Tartus została utworzona Stała Jednostka Operacyjna Marynarki Wojennej Federacji Rosyjskiej na Morzu Śródziemnym, która zapewnia bezpieczeństwo bazie w Humajmim. Port składa się z trzech nabrzeży pontonowych, pływających mostów oraz składów broni, natomiast liczba stacjonujących tam żołnierzy rosyjskich oscyluje w okolicach 2000. Tartus jest ważny strategicznie również ze względu położenia – umożliwia szybki przerzut wojsk w razie wybuchu konfliktu w Afryce oraz zwiększa wpływy rosyjskie na Morzu Śródziemnym. Oprócz baz w Humajmim i Tartus, należy także wspomnieć o syryjskich lotniskach wojskowych, które od 2015 roku są używane przez wojska rosyjskie¹².

Bazy wojskowe Federacji Rosyjskiej w Abchazji i Osetii Południowej są gwarantem istnienia separatystycznych republik oraz utrzymania zamrożonego charakteru konfliktów gruzińsko-abchaskiego i gruzińsko-osetyjskiego. Oba te regiony są połączone z rosyjskim systemem kontroli granic, a także posiadają zintegrowaną politykę celną i system obrony. Ponadto, wpływy rosyjskie widać również w społeczności Abchazji i Osetii Południowej, gdzie ponad 80% ludności posiada paszporty Federacji Rosyjskiej¹³.

Znajdująca się w Abchazji 7. Rosyjska Baza Wojskowa została utworzona po rozpadzie ZSRR i była jedną z czterech baz rosyjskich w Gruzji. W 1999 r. Rosja zgodziła się zlikwidować wszystkie swoje obiekty wojskowe w tym państwie, jednak po objęciu prezydentury przez Władimira Putina zdecydowano o przekształceniu bazy w Gadaucie w centrum treningowe dla stacjonujących w Abchazji rosyjskich sił pokojowych. Po uznaniu przez Federację Rosyjską niepodległości Abchazji w 2008 r. obie strony zawarły umowę, która była gwarantem bezpieczeństwa w regionie. Następnie, w 2009 r., ogłoszono rozbudowę bazy w Gadaucie, która docelowo ma liczyć 3,5 tysiąca żołnierzy. Obecność rosyjskiego wojska w Abchazji uniemożliwia Gruzji odzyskanie władzy nad całym terytorium państwa, a także zmusza kraj do stałych wydatków na utrzymanie wojsk w stałej podwyższonej gotowości bojowej¹⁴.

Powstała w 2009 r. baza wojskowa Federacji Rosyjskiej znajduje się w stolicy Osetii Południowej, jednak ze względu na niewielką powierzchnię państwa posterunki kontrolne i zgrupowania rosyjskich żołnierzy wraz z uzbrojeniem, rozmieszczone są na całym terytorium kraju. W bazie stacjonuje ok. 5 tysięcy żołnierzy, jednak korzystać z niej mogą także Siły Zbrojne Osetii Południowej. W strukturze jednostki mo-

12 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 49-51, 53.

13 A. Legieć, *Perspektywy polityki Rosji wobec Kaukazu Południowego*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, kwiecień 2021, https://pism.pl/publikacje/Perspektywy_polityki_Rosji_wobec_Kaukazu_Poludniowego, [dostęp: 20.04.2022].

14 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 6-8.

żemy wyróżnić batalion rozpoznawczy i piechoty zmotoryzowanej, a także patrolę sygnalizacyjną i dywizję przeciwlotniczą. Od 2012 r. w ramach bazy funkcjonuje ponadto specjalny batalion osetyjskich sił pokojowych, który składa się z mieszkańców Osetii Południowej¹⁵. W 2015 r. podpisano traktat o sojuszu i integracji, który zakłada pełne zintegrowanie Osetii Południowej z Rosją w sferze celnej oraz obronności i bezpieczeństwa wewnętrznego. Ponadto, sojusz umożliwia mieszkańcom państwa uzyskanie obywatelstwa rosyjskiego w uproszczonym trybie. Działania te zostały uznane przez Zachód jako przejaw agresywnej polityki rosyjskiej oraz podważenie integralności terytorialnej Gruzji¹⁶.

Obecność rosyjskich sił w Naddniestrzu uznawane jest przez rząd Mołdawii jako bezpośrednie zagrożenie dla realizacji interesów państwa. Ze względu na potencjał militarny grup separatystycznych wspieranych przez Rosjan, stanowią one potencjalne narzędzie do osiągnięcia celów Federacji Rosyjskiej w regionie oraz szczególne zagrożenie dla suwerenności i integralności terytorialnej Mołdawii¹⁷. Obecnie pozostałe tam rosyjskie zgrupowanie liczące ok. 1,5 tys. żołnierzy kontroluje ogromne zapasy uzbrojenia z czasów Związku Radzieckiego. Filarem kontyngentu rosyjskiego w Naddniestrzu jest Operacyjna Grupa Rosyjskich Wojsk (OGRW). Głównym zadaniem OGRW jest ochrona magazynów wojskowych, które szacunkowo składują ponad 40 tysięcy ton amunicji. Oficjalnie rosyjscy żołnierze stacjonują w Naddniestrzu jako siły pokojowe. Batalion „sił pokojowych” liczy ok. 400 osób rozmieszczonych w 15 posterunkach kontrolnych. Szacuje się, że po pełnej mobilizacji (wraz z formacjami podległymi MSW) potencjał zbrojny Naddniestrza może sięgać nawet 20-25 tys. wojskowych. Siły zbrojne są całkowicie uzależnione od Rosji zarówno w aspekcie militarnym, jak również kadrowym – kluczowe stanowiska zajmują specjaliści z Rosji¹⁸.

3. PLANOWANE BAZY FEDERACJI ROSYJSKIEJ NA KONTYNENCIE AFRYKAŃSKIM

Zwiększenie obecności Federacji Rosyjskiej na kontynencie afrykańskim wiąże zarówno z wielkimi, mocarstwowymi ambicjami Rosji, jak również z chęcią uzyskania korzyści ekonomicznych. Rosja chce w ten sposób odbudować swoje wpływy z czasów Związku Radzieckiego i dodatkowo pozyskać nowych sojuszników. Afryka jest szczególnie istotna, ze względu na możliwość prania brudnych pieniędzy oraz szkoleń grup paramilitarnych lojalnych Federacji Rosyjskiej, jak na przykład

15 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 45-46.

16 M. Falkowski, *Rosja wchłania Osetię Południową*, Ośrodek Studiów Wschodnich, marzec 2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-03-25/rosja-wchlania-osetie-poludniowa>, [dostęp: 30.04.2022].

17 A. Miarka, *Obecność rosyjskich sił zbrojnych na obszarze Naddniestrza w drugiej dekadzie XXI wieku – wybrane aspekty*, *Athenaeum*, nr 66(2)/2020, s. 83-84.

18 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 40-42.

Grupa Wagnera. Ponadto Rosja liczy na pozyskanie poparcia państw afrykańskich w ONZ oraz odzyskanie wizerunku państwa odpowiedzialnego za bezpieczeństwo międzynarodowe, tak jak kiedyś postrzegany był Związek Radziecki. Z punktu widzenia krajów afrykańskich, obecność Rosji w regionie może znacząco pomóc państwom, na przykład poprzez udzielanie kredytów na korzystnych warunkach. Pierwszym przejawem współpracy był szczyt Rosja-Afryka, który odbył się w Sochi w dniach 23-24 października 2019 r. Wzięło w nim udział aż 43 przedstawiciele państw afrykańskich. Podczas szczytu Federacja Rosyjska zawarła umowę z Unią Afrykańską dotyczącą współpracy policyjnej, technologii medialnej, a także promocji języka rosyjskiego¹⁹. Według niektórych źródeł Federacja Rosyjska podpisała umowy o współpracy wojskowej z 21 krajami afrykańskimi od 2015 r. W Afryce Subsaharyjskiej, biorąc pod uwagę aktywność militarno-polityczną, najbardziej widoczna jest ona w Sudanie, Republice Środkowoafrykańskiej, Erytrei, Madagaskarze oraz Mozambiku.

1 grudnia 2020 r. Rosja podpisała z Sudanem umowę, na mocy której w Porcie Sudan ma powstać baza rosyjskiej marynarki wojennej. Umowa ta umożliwi także Rosji posiadanie czterech jednostek floty wojennej, w tym także z napędem atomowym oraz do 300 członków personelu. Ponadto Port Sudan zapewni jej dostęp do Morza Czerwonego oraz wszystkich sudańskich portów morskich i lotniczych w celach logistycznych. Umowa ta została zawarta na 25 lat z możliwością przedłużenia o kolejne 10 lat. Warto także wspomnieć o porozumieniu wojskowym zawartym w 2019 roku, które obejmuje szkolenia żołnierzy i dostawy broni (Rosja jest odpowiedzialna za ok. 50% afrykańskiego importu uzbrojenia)²⁰.

Republika Środkowoafrykańska ze względu na swoje położenie daje dostęp niemal do całego kontynentu afrykańskiego. Oprócz tego na jej terytorium znajdują się bogate złoża naturalne, w tym w szczególności diamentów. Z tego względu Rosji zależy na wpływach w tym państwie, dlatego stopniowo rozwija tam swoją obecność. W 2018 r. Federacja Rosyjska i Republika Środkowoafrykańska podpisały międzynarodowe porozumienie o współpracy wojskowej. Obecnie, w centrum treningowym w Berengo, gdzie szkoleni są żołnierze środkowoafrykańscy, przebywa około 200 rosyjskich oficerów. Natomiast już w 2019 r. potwierdzono, że w kraju zostanie utworzona baza wojskowa Federacji. Strategicznym celem Rosji w Republice Środkowoafrykańskiej jest ustanowienie pełnej kontroli rządu centralnego nad całym terytorium państwa pogrążonego od 2013 roku w wojnie domowej, a także posze-

19 A. Legucka, J. Czerep, *Wzrost zaangażowania Rosji w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, listopad 2019, https://pism.pl/publikacje/Wzrost_zaanagazowania_Rosji_w_Afryce_, [dostęp: 01.05.22].

20 W. Repetowicz, *Rosyjska ofensywa w Afryce i na Bliskim Wschodzie*, portal Defence24.pl, grudzień 2020, <https://defence24.pl/geopolityka/rosyjska-ofensywa-w-afryce-i-na-bliskim-wschodzie-podsumowanie-roku>, [dostęp: 01.05.22].

zenie współpracy sił zbrojnych obu państw, co pozwoli utrzymać kontrolę rosyjską w centrum kontynentu afrykańskiego²¹.

W 2018 r. Rosja zawarła z Erytreą porozumienie, które dało jej zgodę na budowę infrastruktury eksportowej dla wydobywanego potasu, a także na ulokowanie w państwie bazy logistycznej Marynarki Federacji Rosyjskiej na Morzu Czerwonym. Oprócz korzyści gospodarczo-militarnych, Rosja i Erytrea oferują sobie wzajemne poparcie na arenie międzynarodowej, co można było zauważyć 4 marca 2022 r., kiedy to Erytrea zagłosowała przeciwko Rezolucji ONZ potępiającej Federację Rosyjską. W zamian za to, będzie oczekiwać od Rosji większych inwestycji w bazę eksportową kraju.²² Warto także wspomnieć, że aby utrzymać swoją strefę wpływów w regionie Rosja musi szukać sojusznika w państwach sąsiadujących z Dżibuti, gdzie zaangażowane są mocarstwa takie jak Stany Zjednoczone czy Chiny. Z tego względu, Erytrea odgrywa kluczową rolę w osiągnięciu przez Rosję założonych celów odzyskania pozycji międzynarodowego supermocarstwa²³.

Z kolei 23 maja 2019 r. podpisano porozumienie pomiędzy Federacją Rosyjską a Republiką Konga. Na jego podstawie Rosja wysłała do państwa sojuszniczego specjalistów wojskowych, którzy mają szkolić żołnierzy kongijskich, a także pomagać w pracach naprawczych sprzętu z czasu Związku Radzieckiego. Zgodnie z wypowiedzią wiceministra obrony Rosji Aleksandra Fomina, podpisane porozumienie dotyczy w szczególności eksploatacji poradzieckiego sprzętu wojskowego, który jest podstawą wyposażenia armii Republiki Konga (między innymi czołgi i śmigłowce). Zawarcie umowy z maja 2019 r. może być początkiem do zacieśnienia współpracy zbrojeniowej obu państw²⁴.

Duże powiązania Rosja ma również z Egiptem. Obecnie obowiązuje porozumienie, na mocy którego żołnierze rosyjscy mogą korzystać z egipskich baz lotniczych. Warto także zwrócić uwagę na podpisaną w 2019 r. umowę na dostawę 24 myśliwców Su-35 do Egiptu, o łącznej wartości 2 miliardów dolarów. Innym przejawem międzynarodowej współpracy Federacji Rosyjskiej z Egiptem jest kontrakt, który zakłada budowę pierwszego reaktora jądrowego w państwie, a także dostarczenia do niego paliwa jądrowego przez Rosjan. Kolejnym istotnym elementem zdobywania rosyjskich wpływów w Afryce jest planowany powrót po pięćdziesięciu latach żołnierzy Federacji Rosyjskiej do Sidi Barrani. W przypadku pojawienia się na tym lotnisku samolotów bojowych, Rosja mogłaby kontrolować Kanał Sueski, będący najważniejszym elementem globalnego transportu paliw.

21 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 81-82.

22 J. Czerep, *Erytrea nieformalnym reprezentantem prorosyjskich sił w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, marzec 2022, <https://www.pism.pl/publikacje/erytrea-nieformalnym-reprezentantem-prorosyjskich-sil-w-afryce>, [dostęp: 01.05.22].

23 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 80-81.

24 G. Kuczyński, *Rosja w Afryce: broń, najemnicy, spin-doktorzy*, Warsaw Institute, październik 2019, s. 8.

Egipt jest zatem idealnym obszarem do wzmacniania rosyjskiego potencjału militarnego na kontynencie afrykańskim, a także, z uwagi na położenie, w rejonie Bliskiego Wschodu oraz na Morzu Śródziemnym²⁵.

PODSUMOWANIE

Międzynarodowa polityka Federacji Rosyjskiej w pierwszej kolejności jest nastawiona na możliwość wpływania na najbliższe otoczenie wokół swojego państwa, ze szczególnym uwzględnieniem państw powstałych z rozpadu Związku Radzieckiego. Ta polityka jest ułatwiona w kontaktach z biedniejszymi państwami, które powstały po tym rozpadzie. Z drugiej strony są to kraje o strategicznym położeniu dla Rosji, czego przykładem jest Białoruś w Europie Środkowo-Wschodniej, czy wybrane kraje Azji Centralnej. Na chwilę obecną Białoruś jest bardzo ważnym partnerem, szczególnie w kwestiach współpracy militarnej i możliwości wykorzystywania infrastruktury wojskowej i dzierżawionych baz w agresywnej polityce wobec Zachodu. W przypadku baz w krajach Azji Centralnej są to elementy współpracy, które zazębiają się w ramach współpracy sojuszu Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym oraz są elementem rosyjskiej obecności w regionie narażonym na oddziaływanie terrorystów islamskich i sieci przemytników opium.

Odrębnym kierunkiem, oddalonym od granic Federacji Rosyjskiej są bazy w Syrii oraz tworzone bazy w Afryce. Te obszary działań rosyjskich wskazują na realizację mocarstwowej polityki i rywalizację z Zachodem, szczególnie z USA. Syria jako jeden z ważniejszych krajów Bliskiego Wschodu jest dla Rosji tak ważny, że zdecydowano się na zaangażowanie wojskowe tego kraju w walce z przeciwnikami Baszara Al-Asada. Utrzymanie tego reżimu jest zdecydowanym zwycięstwem Rosji w tym regionie, co skutkuje powiększeniem ilości baz wojskowych oraz ich dzierżawieniem na wiele lat. Można założyć, że sukces w tej części świata zainspirował Rosję do dalszej ekspansji i kierunku w stronę krajów Afryki Północnej. Jednocześnie należy pamiętać, że prowadzona wojna przeciwko Ukrainie od 24 lutego 2022 r. ogranicza możliwości militarne Rosji za granicą, co pokazuje przykład powrotnego transportu własnych systemów przeciwlotniczych S-300 z Syrii pod koniec sierpnia 2022 r. Ograniczenia te mogą w najbliższym czasie przynieść utrudnienia w ekspansji Federacji Rosyjskiej oraz w tworzeniu i utrzymywaniu wojskowych baz w nowych krajach.

25 A. Rogozińska, A. Olech, *Zagraniczne bazy wojskowe ...*, op. cit., s. 79-80.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. Czerep J., *Erytrea nieformalnym reprezentantem prorosyjskich sił w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, <https://www.pism.pl/publikacje/erytrea-nieformalnym-reprezentantem-prorosyjskich-sil-w-afryce>, [dostęp: marzec 2022].
2. Dyner A., *Znaczenie zagranicznych baz wojskowych dla Rosji*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, https://pism.pl/publikacje/Znaczenie_zagranicznych_baz_wojskowych_dla_Rosji_, [dostęp: maj 2020].
3. Falkowski M., *Rosja wchłania Osetię Południową*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-03-25/rosja-wchlania-osetie-poludniowa>, [dostęp: marzec 2015].
4. Legieć A., *Perspektywy polityki Rosji wobec Kaukazu Południowego*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, https://pism.pl/publikacje/Perspektywy_polityki_Rosji_wobec_Kaukazu_Poludniowego, [dostęp: kwiecień 2021].
5. Legucka A., Czerep J., *Wzrost zaangażowania Rosji w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, https://pism.pl/publikacje/Wzrost_zaangazowania_Rosji_w_Afryce_, [dostęp: listopad 2019].
6. Repetowicz W., *Rosyjska ofensywa w Afryce i na Bliskim Wschodzie*, portal Defence24.pl, <https://defence24.pl/geopolityka/rosyjska-ofensywa-w-afryce-i-na-bliskim-wschodzie-podsumowanie-roku>, [dostęp: grudzień 2020].
7. Rodkiewicz W., *Straszenie zwrotem ku Azji – nowa koncepcja polityki zagranicznej Rosji*, Analizy OSW, <https://www.osw.waw.pl/publikacje/analizy/2016-12-07/straszenie-zwrotem-ku-azji-nowa-koncepcja-polityki-zagranicznej-rosji>, [dostęp: 07.12.2017].
8. *Rosja rozbudowuje bazę lotniczą Hmejmim w Syrii*, portal defence24.pl, wrzesień 2019, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/rosja-rozbudowuje-baze-lotnicza-hmejmim-w-syrii>.

Opracowania

1. Kuczyński G., *Rosja w Afryce: broń, najemnicy, spin-doktorzy*, Warsaw Institute, październik 2019.
2. Miarka A., *Obecność rosyjskich sił zbrojnych na obszarze Naddniestrza w drugiej dekadzie XXI wieku – wybrane aspekty*, Athenaeum, nr 66 (2) /2020.
3. Raś M., *Cele oddziaływań politycznych Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Rosja wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej: zagrożenia pozamilitarne*, red. T. Stępniewski, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020.
4. Rogozińska A., Olech A., *Zagraniczne bazy wojskowe Federacji Rosyjskiej*, Instytut Nowej Europy, Warszawa, grudzień 2020.
5. Szubrych T., Rokiciński K., Mickiewicz P., *Morze Bałtyckie w polityce bezpieczeństwa Rosji*, Wydawnictwo FNCE, Poznań 2020.
6. Wilk A., *Rosyjska Armia Białoruska. Praktyczne aspekty integracji wojskowej Białorusi i Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2021.
7. Zięba R., *Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2018.

mgr Aneta Bilnicka

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

mgr Justyna Chyla

Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie

Studia Społeczne
ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714
str. 159–172

TURKUSOWE ZARZĄDZANIE NA PRZYKŁADZIE FUNDACJI TRANSGRESJA */ TURQUOISE MANAGEMENT ON THE EXAMPLE OF AN NGO*

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony został jednej z koncepcji samozarządzania, jaką jest turkusowe zarządzanie. Analizie poddana została organizacja pozarządowa, która przejawia cechy zarządzania turkusowego. Głównym celem artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie jakie cechy zarządzania turkusowego prezentuje badana organizacja oraz ich identyfikacja. Metoda, która posłużyła do opisu przykładu organizacji pozarządowej to: desk reaserch oraz metoda jakościowa - wywiad pogłębiony. W artykule przedstawione zostały również korzyści, a także potencjalne zagrożenia dla organizacji wynikające z wdrażania samozarządzania. Wskazano również dalszy kierunek badań.

SŁOWA KLUCZOWE: samoorganizacja, samozarządzanie, holakracja, turkusowa organizacja, organizacje pozarządowe.

ABSTRACT

The article is devoted to one of the concepts of self-management, which is the turquoise management. The analyzed organization is a non-governmental organization, which manifests the characteristics of turquoise management. The main purpose of the article is an attempt to answer the question what are the characteristics of turquoise management in the analyzed organization. The method used to describe the example of non-governmental organization is: desk research and quantitative method - an in-depth interview. The article also presents the benefits, as well as potential threats to the organization, resulting from the implementation of self-management and its concept. Further direction of research is also indicated.

KEYWORDS: self-organization, self-management, holacracy, teal organization, NGOs.

1. WSTĘP

Za twórcę „naukowego zarządzania” uważa się Fredericka Winslowa Taylora, który jako przykład takiego podejścia w 1912 r. podał klinikę Mayo, czyli organizację nie nastawioną na zysk biznesowy. Ponadto najbardziej znana publikacja, opisująca praktyczne zastosowanie „naukowego zarządzania”, odnosiła się do rządowego arsenału armii amerykańskiej, a nie do biznesu¹. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego z 2020 r. w Polsce aktywnie działa 95,2 tys. rejestrowych organizacji non-profit². Zarządzanie w sektorze organizacji pozarządowych jest przedmiotem debaty publicznej. Podkreślana jest przede wszystkim konieczność profesjonalizacji w zarządzaniu. Działania te obejmują takie obszary jak: opracowanie długoterminowej perspektywy rozwoju organizacji, efektywne administrowanie organizacją, podejmowanie działań w kierunku zwiększenia zysków społecznych z wykorzystaniem partycypacyjnych form oddziaływania³. Według raportu z 2019 r. Stowarzyszenia „Klon/Jawor” poczucie misji oraz profesjonalizm są kluczowymi wartościami, których ważność wzrasta w porównaniu do sytuacji sprzed 10 lat⁴.

Funkcjonowanie organizacji pozarządowej można postrzegać z różnych perspektyw np. jako część rynku pracy, gdyż niektórzy działacze spełniają się w tym miejscu także zawodowo. Jednakże w głównej mierze działanie III sektora jest zależne od kapitału społecznego, czyli ludzi, którzy go tworzą. Są to pracownicy etatowi oraz wolontariusze. Dlatego też organizacje te należy postrzegać także z perspektywy zarządzania zasobami ludzkimi⁵.

Autorki artykułu zdecydowały się zaprezentować zagadnienie dotyczące zarządzania turkusowego na przykładzie organizacji pozarządowej. Przytoczona analiza literatury wskazuje na potrzebę profesjonalizacji zarządzania w sektorze NGO. Ważnym aspektem jest opisywanie dobrych praktyk z zakresu zarządzania w III sektorze oraz prezentacja i promowanie organizacji NGO zarządzanych w sposób niehierarchiczny.

1 P. Drucker, *Zarządzanie w XXI wieku*, wydawnictwo MUZA, Warszawa 2000, s. 6.

2 GUS, *Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych, kół gospodyń wiejskich oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2020 r.* - wyniki wstępne, Kraków 2020, s. 1. [dostęp: 20.02.2022], <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/dzialalnosc-stowarzyszen-i-podobnych-organizacji-spolecznych-fundacji-spolecznych-podmiotow-wyznaniowych-oraz-samorządu-gospodarczego-i-zawodowego-w-2020-r-wyniki-wstepne,3,9.html>.

3 GUS, *Zarządzanie w organizacjach non-profit w 2020 r.*, Kraków 2021, s. 17 [dostęp: 19.02.2022], https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5490/3/9/1/dzialalnosc_stowarzyszen_i_innych_organizacji_spolecznych..._w_2020_r.-wyniki_wstepne.pdf.

4 B. Charycka, M. Gumkowska, Stowarzyszenie „Klon/Jawor” 2018 *Kondycja organizacji pozarządowych*, Warszawa 2019, s. 71 [dostęp: 19.02.2022], <https://api.ngo.pl/media/get/108227>.

5 A. Pieniążek, *Zarządzanie w organizacjach pozarządowych – zarządzanie humanistyczne czy ekonomiczne*, „Przedsiębiorczość i zarządzanie”, tom XV, zeszyt 6, część III, Łódź–Warszawa 2014, s. 46.

Badaniem objęto Fundację „Transgresja” z Katowic. W części teoretycznej przedstawiono założenia turkusowego zarządzania. Część empiryczna obejmuje natomiast prezentację i analizę cech turkusowej organizacji w Fundacji Transgresja. W artykule zastosowano metody teoretyczno-badawcze, takie jak: definiowanie, porównanie, analiza jakościowa oraz wywiad bezpośredni pogłębiony z Fundatorem badanej organizacji.

2. TURKUSOWE ZARZĄDZANIE – ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

Turkusowe organizacje opisał i spopularyzował Frederic Laloux przeprowadzając badania wśród 12 pionierskich organizacji wyróżniających się zastosowanymi praktykami⁶. Zostały one określone przez badacza nowym modelem organizacyjnym. A. Blikle definiuje je nowym paradygmatem organizowania pracy zespołu, których początki upatruje na połowę XX w.⁷ Z kolei M. Juchnowicz prezentuje koncepcję „firm samoangażujących”, w której turkusowe organizacje zostały opisane jako jej przykład⁸. Należy zwrócić uwagę, iż w turkusowej organizacji zmienia się rola osoby zarządzającej. Staje się ona mentorem dla pracowników⁹. Następuje decentralizacja władzy, pracownikom nadawane są rozległe uprawnienia w zakresie podejmowania decyzji¹⁰. Ponadto turkusowe organizacje realizują ideę samozarządzania, która oznacza poszerzanie zakresu autonomii pracowników¹¹. Ich struktura opiera się na samoorganizujących się zespołach kilkunastoosobowych, mających szeroki zakres odpowiedzialności oraz wpływ na decyzję¹². Zdaniem Z. Olesińskiego samozarządzanie dotyczy głównie organizacji kreatywnych np. zespołów naukowych, kreatywnych, czy też agencji reklamowych¹³. Warto podkreślić, iż rozwiązanie to było wdrażane od początku powstania nauki zarządzania. Jedną z organizacji, którą cechowało takie podejście już w latach 20 XX w. były zakłady Tomasza Baty. W przedsiębiorstwie tym funkcjonowały małe, autonomiczne zespoły posiadające autonomię w zakresie realizacji zakupów, podziału pracy, organizacji procesów produkcyjnych, czy też

6 F. Laloux, *Pracować inaczej. Nowatorski model organizacji inspirowany kolejnym etapem rozwoju ludzkiej świadomości*, Wydawnictwo Studio Emka., Warszawa 2015, s. 76.

7 A. J. Blikle, *Doktryna jakości (wydanie II turkusowe) – rzecz o turkusowej samoorganizacji*, Warszawa 2018, s. 37 [dostęp 19.02.2022], https://moznainaczej.com.pl/Download/DoktrynaJakoosci/DoktrynaJako%C5%9Bci_wydanie_II.pdf.

8 M. Juchnowicz, *Firmy samoangażujące – utopia czy biznesowy realizm*, „Zarządzanie i Finanse”, R 14, nr 2, cz. 1, Gdańsk 2016 r., s. 174.

9 B. Powichrowska, *Od zarządzania wiedzą do zarządzania w kolorze turkus*, „Przedsiębiorstwo & Finanse”, 2018, s.100.

10 F. Laloux, op. cit., s. 169.

11 B. Ziębicki, *Organizacje bez „szefów” – współczesna moda czy nowy paradygmat zarządzania*, „Humanizacja Pracy”, 4 (290) Płock 2017.

12 M. Juchnowicz, op. cit., s. 175.

13 Z. Olesiński, *Samozarządzanie jako metoda zarządzania zespołami projektowymi*, „Współczesne Problemy Zarządzania” - Zeszyty Naukowe Wydziału Informatycznych Technik Zarządzania” Wyższej Szkoły Informatyki Stosowanej i Zarządzania Warszawa 2018, s. 29.

wpływu na efektywność pracy produkcyjnej¹⁴. R. Stocki, P. Prokopowicz i G. Żmuda opisują filozofię zarządzania wdrażaną z sukcesem w różnych przedsiębiorstwach, które potrafiły wpłynąć na zaangażowanie pracowników włączając ich w działania organizacji, tak aby każdy zatrudniony miał poczucie, że firma należy do każdego z nich. Badacze wskazują na nazewnictwo określające to podejście do zarządzania jako: „jawne zarządzanie”, „demokracja przemysłowa”, „kultura właścicielska”¹⁵.

Warto podkreślić, iż już Mary Parker Follett głosiła, jak pozytywne konsekwencje niesie za sobą włączanie robotników w proces zarządzania. Przeciwwstawiała się ona realizowaniu mechanistycznej idei przedsiębiorstwa. M. P. Follett uważała, że poszerzanie autonomii pracowników i włączanie ich w proces podejmowania decyzji poprawi ich samopoczucie oraz przyczyni się do wzrostu zaangażowanie w pracę¹⁶. M. P. Follett krytykowała także system hierarchiczny oraz rywalizację w pracy¹⁷.

R. Borowiecki i Z. Olesiński wymieniają trzy główne uwarunkowania powstania organizacji turkusowych. Są to: współpraca w sieciach i klastrach, rozwój innowacyjności wynikający z pojawienia się nowych technologii oraz zasobów fizycznych (innowacyjnych fabryk i maszyn) oraz miękkie aspekty zarządzania (kapitał intelektualny, społeczny, relacyjny, wewnątrzorganizacyjny oraz zaufanie)¹⁸.

3. AUTONOMIA W TURKUSOWEJ ORGANIZACJI

Słownik Języka Polskiego wydawnictwa PWN definiuje autonomię jako „samodzielność i niezależność w decydowaniu o sobie”. Możemy ją postrzegać w kontekście psychologicznym i organizacyjnym. W aspekcie organizacji autonomia jest określana jako swoboda w podejmowaniu działań¹⁹. Na gruncie nauk o zarządzaniu opisywane jest zjawisko *empowermentu*. Mimo iż brak jasnej definicji tego pojęcia, to

-
- 14 Z. Martyniak, za: B. Ziębicki, *Historia myśli organizatorskiej. Wybitni autorzy z zakresu organizacji i zarządzania w pierwszej połowie XX w.*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków, 2002.
- 15 R. Stocki, P. Prokopowicz, R. Żmuda, *Pełna partycypacja w zarządzaniu*. Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.
- 16 A. Krombel, O. Grabiec, *Mary Parker Follett – wizjonerka nauk o zarządzaniu*, „ZN WSH Zarządzanie”, Warszawa 2016 (3), s. 188.
- 17 M. Stout, J.M. Love, M. Patalon, *Od ontologii do administracji. Integracja społeczna w ujęciu Mary Follett*, „Pedagogika Społeczna”, nr. 1 (55), Warszawa 2015, s. 183, [dostęp: 19.02.2022], [http://pedagogikaspoeczna.com/wp-content/content/abstrakt/PS%201%20\(2015\)%20181-196.pdf](http://pedagogikaspoeczna.com/wp-content/content/abstrakt/PS%201%20(2015)%20181-196.pdf).
- 18 R. Borowiecki, Z. Olesiński, *Próba konceptualizacji uwarunkowań turkusowych organizacji*, w: *Składniki turkusowych organizacji*, red. Z. Olesiński, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020, s. 20-21.
- 19 G.T. Lumpkin, C.C. Cogliser, D.R. Schneider za: Karpacz (2009). *Understanding and Measuring Autonomy: An Entrepreneurial Orientation Perspective*, “Entrepreneurship Theory and Practice”, 33(1), p. 48. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2008.00280.x>.

empowerment jest określany jako filozofia zarządzania, czy też metoda zarządzania²⁰. J. A. Conger i R. N. Kanugo podkreślają problem błędnego rozumienia tego pojęcia, utożsamiając je z delegowaniem lub dzieleniem się władzą z podwładnymi²¹. W naukach społecznych jest określane jako dodawanie siły, umacnianie, wzmacnianie²². B. Ettore (1997) określa *empowerment* jako podejmowanie autonomicznych decyzji przez pracowników²³.

W organizacjach turkusowych autonomia dotyczy obszaru podejmowania decyzji. A. J. Blikle nazywa je demokracją partnerską, której nadrzędna zasada brzmi: „Decydują ci, którzy wiedzą, a reszta ma do nich zaufanie”. Wśród najważniejszych zasad dotyczących procesów decyzyjnych w organizacjach turkusowych wymieniane jest: powszechne głosowanie, wychodzenie z inicjatywą, konsultowanie decyzji, możliwość zgłoszenia sprzeciwu²⁴.

Prawie wszystkie organizacje badane przez Laloux wdrożyły praktyki nazywane „procesem doradczym”. Zasada ta opiera się na założeniu, iż każda osoba w organizacji może podjąć dowolną decyzję. Jednakże jest zobowiązana do jej konsultacji z innymi zainteresowanymi oraz osobą posiadającą wiedzę ekspercką z danej dziedziny. Proces decyzyjny nie opiera się na konsensusie. Decydem jest zazwyczaj osoba, której sprawa dotyczy bezpośrednio lub, która dostrzegła określony problem w organizacji²⁵.

F. Laloux podkreśla, że: „Upelnomocnienie jest wtopione w samą tkankę organizacji, w jej strukturę, procesy i praktyki. Jednostki nie muszą walczyć o władzę. Po prostu ją mają”²⁶.

O pozytywnej roli autonomii w pracy pisała, jak już wspomniano w niniejszym artykule Mary Parker Follett, która dostrzegła jej wpływ na zaangażowanie pracownicze oraz samopoczucie²⁷. Badania na gruncie nauki o zarządzaniu potwierdzają, iż zwiększenie autonomii pracowników w organizacji przyczynia się do budowania zaangażowania²⁸.

20 J.M. Moczyłowska, *Empowerment – nowe spojrzenie na aktywowanie potencjału ludzkiego organizacji*, „ZN WSH Zarządzanie”, Warszawa 2014, s. 71.

21 J. A Conger, R. N. Kanungo, *The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice*, w: *Academy of Management Review*, 1988, p. 471.

22 M. Łuszczynska, *Empowerment jako innowacyjne narzędzie zarządzania w instytucjach publicznych*, „Studia i Prace”, nr. 168, 2018, s. 29.

23 B. Ettore, *The empowerment gap: hype vs. reality*, „Human Resources”, *Management Review*, 1997, 86(7).

24 A. J. Blikle, op. cit., s. 36.

25 F. Laloux, op.cit., s. 123-125.

26 F. Laloux, op.cit., s. 76.

27 A. Korombel, op. cit., s. 188.

28 D. Grabowski, *Etyka pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 141-142.

4. CECHY TURKUSOWEGO ZARZĄDZANIA

Autorzy artykułu *Zielony a turkusowy styl zarządzania* powołując się na słowa F. Laloux, który zaproponował trzy filary organizacji turkusowych, a są nimi:

- 1) samoorganizacja (ang. self-management);
- 2) pełnia (ang. wholeness), czyli poczucie, że można być sobą w pracy, być akceptowanym takim, jakim się jest – zachodzi przy tym brak potrzeby rozdzielania życia zawodowego i prywatnego;
- 3) cel ewolucyjny (ang. evolutionary purpose), czyli misja i wizja firmy. „Cel ewolucyjny jest postrzegany z perspektywy organizacji jako żyjącego i zmieniającego się organizmu, który ma cel życiowy, natomiast członkowie zespołu pomagają go każdego dnia realizować.

Wyodrębnili dodatkowo filar, którym jest:

- 4) transparentność, czyli dzielenie się ważnymi strategicznymi informacjami ze wszystkimi osobami w organizacji (między innymi dotyczącymi sytuacji finansowej i biznesowej)²⁹.

W organizacji turkusowej nie ma hierarchii, ale wyróżniono trzy rodzaje struktur: zespoły równoległe, sieć indywidualnego kontraktowania oraz zagnieżdżone zespoły. Zespoły równoległe są najczęściej spotykaną praktyką w organizacjach turkusowych. Z tego rozwiązania korzysta firma produkcyjna FAVI, w której 500 pracowników podzielono na 21 samozarządzających zespołów. Podobne rozwiązanie wdrożono w organizacji non-profit o nazwie RHD oraz holenderskiej organizacji „Buurtzorg”, w której pracownicy świadczą usługi będąc częścią około 10-12 osobowych zespołów, posiadających duży stopień autonomii. Sieć indywidualnego kontraktowania jest modelem, który wyróżnia firmę „Morning Star” z Kalifornii, zajmującą się przetwórstwem pomidorów. Zespoły są nazywane Jednostkami Biznesowymi, w których są ustalane i negocjowane budżety. Zagnieżdżone zespoły to rozwiązanie, które wdrożono w firmie „Ternary Software”. Obecnie rozwiązanie to jest praktykowane w holakracji. Odpowiednikiem zespołów w powyższej strukturze są kręgi, które są w pełni autonomiczne³⁰.

5. ZASTOSOWANE METODY BADAWCZE

Zarządzanie to szeroki obszar tematyczny, który wymagał przyjęcia ograniczeń dla realizacji celu artykułu. Obszar badań dotyczy koncepcji zarządzania turkusowego w organizacji pozarządowej w Polsce, którego podstawą jest samoorganizacja. Podmiotem badania jest Fundacja „Transgresja” z Katowic. Technika, która posłużyła do

29 A. Sulich, M. Rutkowska, *Zielony a turkusowy styl zarządzania*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1(49)2020, s. 26.

30 F. Laloux, op. cit., s. 376-379.

zebrania danych był wywiad przeprowadzony z 2 osobami, będącymi Fundatorami. W rozmowie uczestniczyło dwóch badaczy. Przygotowany został kwestionariusz wywiadu. Rozmowę zarejestrowano z użyciem dyktafonu, a następnie dokonano jej transkrypcji, poddano kodowaniu hybrydowemu oraz analizie. Zastosowanie powyższych metod badawczych pozwoliło na identyfikację cech zarządzania turkusowego w badanej organizacji.

6. FUNDACJA „TRANSGRESJA” JAKO PRZYKŁAD TURKUSOWEJ ORGANIZACJI CHARAKTERYSTYKA FUNDACJI TRANSGRESJA I JEJ STYLU ZARZĄDZANIA

Jednym z przykładów organizacji pozarządowych w Polsce, która przejawia cechy zarządzania turkusowego jest Fundacja „Transgresja” z Katowic. Zajmuje się ona działaniem na rzecz przewyżczenia wykluczenia społecznego i przewyżczenia granic osobistych ludzi z niepełnosprawnościami sensorycznymi, a więc osób niewidomych i niedowidzących, głuchych i niedosłyszących oraz głuchoniewidomych. W ogólnodostępnych źródłach nie można znaleźć informacji nt. zarządzania w tej organizacji, dlatego konieczne było przeprowadzanie wywiadu z Fundatorem Krzysztofem Wostalem oraz współzałożycielką Fundacji Agnieszką Majnusz. Biuro Fundacji mieści się w Centrum Obywatelskim w centrum Katowic. Fundacja sformalizowała się w 2017 r., ale grupa osób ją tworzących działa od 2016 r. Fundacja obecnie zatrudnia kilka osób oraz współpracuje z kilkunastoma. Od 2020 r. posiada status organizacji pożytku publicznego i podatnicy mogą przekazywać na nią 1% podatku dochodowego, co stanowi część jej dochodu. Między innymi na tej płaszczyźnie można zaobserwować proces komunikacji i przekazywania informacji, który dokładniej został opisany w dalszej części artykułu.

Od samego początku założyciele wdrożyli niestandardową koncepcję zarządzania, w której brak typowej hierarchii oraz standardowego podejścia do wykonywanych obowiązków. Z wywiadu wynika, że osoby ją tworzące nie działają na podstawie procedur, a raczej opierają się o samozarządzanie, podobnie sytuacja jawi się w obszarze modelu zarządzania, gdzie to człowiek i jego relacje są najważniejsze.

Jak pisze K. Piwowarczyk: „kluczowym czynnikiem decydującym o sukcesie jest zespół projektowy. Zwinne zarządzanie projektami koncentruje się na doborze odpowiednich umiejętności dla członków zespołu projektowego i kształtowaniu ich w produktywny zespół³¹”. W opisywanym przypadku, w organizacji nie ma stanowisk, tylko funkcje oparte na indywidualnych preferencjach i kompetencjach poszczególnych osób. Również podział ról i zadań następuje zgodnie z kompetencjami i zainteresowaniami osób tworzących organizację, tak aby ich działania były efek-

31 K. Piwowarczyk, *Success factors of agile programming – example of HaMIS*, „Journal of Modern Management Process”, 2018, s. 48.

tywne. Natomiast organizację pracy można by porównać do zadaniowego czasu pracy i rozliczania z efektów, nie funkcjonują stałe dni czy godziny pracy jak np. 8:00-16:00. Co więcej, nie funkcjonują szczegółowe zakresy obowiązków na poszczególnych stanowiskach, bo jak już wspomniano, w organizacji działania opierają się o role (specjalizacje) i funkcje.

Organizacja deklaruje, że każdy ma przestrzeń do rozwoju i realizowania swoich pomysłów i przedsięwzięć, o ile są one zgodne z misją organizacji, czyli „przewycięzania wykluczenia społecznego osób z funkcjonalną niepełnosprawnością sensoryczną oraz działanie na rzecz przewycięzania granic osobistych ludzi z niepełnosprawnościami sensorycznymi³². Jednocześnie osoby realizujące działania, których byli inicjatorami są odpowiedzialne za efekt tych działań. W tabeli 1 zestawiono poszczególne elementy składające się na styl zarządzania turkusowego z informacjami pozyskanymi podczas wywiadu (Tabela 1).

Tabela 1. Fundacja Transgresja - informacje uzyskane z wywiadu

Płaszczyzna porównania	Turkusowy styl zarządzania	Styl zarządzania w Fundacji Transgresja
Struktura organizacji	horyzontalna: „brak szefa” i średniego szczebla kierownictwa; nie ma „równych i równiejszych”	struktura mieszana
Cele	długoterminowe – najważniejsi są ludzie	najważniejsi są odbiorcy działań
Wartości	antykruchłość, indywidualne cele wyższe, jasne wartości przełożone na bezpośrednie podstawowe zasady akceptowalnych zachowań w celu pielęgnowania bezpiecznego środowiska	prawa człowieka, podejmowanie wyzwań - indywidualnie i jako Fundacja, traktowanie na równi - w organizacji i odbiorców działań.
Sposób zarządzania	samozarządzanie, samoorganizujące się zespoły	samozarządzanie
Podejmowanie decyzji	indywidualne, oparte na zaufaniu, w pełni zdecentralizowane oparte o proces doradczy (lub o holokratyczne mechanizmy podejmowania decyzji)	mieszane (indywidualne, demokratyczne)
Model zarządzania	człowiek i jego relacje	człowiek i jego relacje
Plan Finansowy	prognozy budżetów	budżety projektów
Motywowanie	brak systemów premiowych	brak systemów premiowych

32 Strona internetowa Fundacji „Transgresja”, [dostęp: 21.12.2021], <https://transgresja.org.pl/fundacja/misja-fundacji/>.

Koordinacja	brak spotkań zespołu dyrektorskiego, koordynacja i spotkania głównie ad hoc, kiedy pojawia się potrzeba	koordynacja i spotkania głównie ad hoc
Projekty	uproszczone zarządzanie projektem, brak kierowników projektu, ludzie sami włączają się w projekty, minimów planów, budżetów i naturalna priorytetyzacja	uproszczone zarządzanie projektem (brak szczegółowego planowania, wykresów Gantta, programów do zarządzania projektem)
Obieg informacji	wszyscy mają dostęp do wszelkiej informacji w czasie rzeczywistym, włącznie z finansami firmy i wynagrodzeniami	wszyscy mają dostęp do większości informacji, poufność względem świata zewnętrznego nie jest domyślną postawą
Zarządzanie zmianą	„zmiana” nie jest już istotnym tematem, ponieważ organizacje stale przystosowują się od wewnątrz	brak narzędzi zarządzania zmianą w celu przeprowadzenia organizacji z punktu A do punktu B, organizacja stale przystosowuje się od wewnątrz

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Sulich, A., Rutkowska, K., op.cit., s. 26 oraz Laloux F., 2016, s. 385-387.

KOMENTARZ I WNIOSKI DO TABELI NR 1.

Informacje uzyskane podczas wywiadu bezpośredniego potwierdzają, że badana Fundacja przejawia elementy turkusowej organizacji w takich obszarach jak: samo-zarządzanie, podejmowanie decyzji, kluczowe wartości, transparentcja w zakresie dostępu do informacji. Ludzie w badanej organizacji myślą o swojej Fundacji nie jako o mechanizmie i byciu jego trybikiem, ale jak o żywym organizmie, który może rozwijać się po właściwej ścieżce bez ścisłej kontroli zarządczej i planów strategicznych na rok. Wszyscy mają dostęp do większości informacji, poufność względem świata zewnętrznego nie jest domyślną postawą Fundacji, co czyni ją jeszcze bardziej transparentną. Jednocześnie brak systemów premiowych oraz spotkania głównie ad hoc, według potrzeb również są domeną zarządzania turkusowego, więc nasuwa się wniosek, że badana organizacja ma wszelkie prawa nazywać się organizacją turkusową. Z opisu wyłania się bowiem model działania, który polega na tym, że wszyscy robią to, co potrafią, ponoszą za to pełną odpowiedzialność, mogąc jednocześnie zmieniać model swojej pracy.

Każdy osoba ma przestrzeń do rozwoju i realizacji swoich pomysłów czy projektów i jest jednocześnie za nie odpowiedzialna. Problemy są rozwiązywane na spotkaniach grupowych (ewentualnie powstałe konflikty rozwiązywane są później indywi-

dualnie) a większość działań organizacji jest transparentna. Fundacja posiada jednak pewną hierarchię (strukturę mieszaną).

Jednym z podstawowych założeń, przyjętym przez założycieli organizacji na początku działalności, była wzajemna deklaracja, że „poprzez swoje działania chcą ułatwić pokonywanie barier – zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, a także zacierać granice między ludźmi z niepełnosprawnościami sensorycznymi, a resztą społeczeństwa”. Podejście do każdego odbiorcy działań z poszanowaniem jego praw oraz uczciwa i rzetelna ocena realizowanych działań stały się podstawą relacji i istotnym aspektem związanym z tworzeniem kultury organizacji.

W Fundacji nie są używane żadne programy do zarządzania organizacją czy projektem (np. MS Project, Clickup czy Trello), ponieważ nie są one dostępne dla osób z dysfunkcjami wzroku oraz nie ma potrzeby wprowadzania tego typu narzędzi. Z uzyskanych w wywiadzie informacji można jednak doszukiwać się elementów zarządzania projektami metodą zwinną scrum. Te elementy to np. brak zależności zespołu na zewnątrz, wspólny cel (niż poszczególne zakresy obowiązków), nie ma formalnych liderów, samoorganizowanie, niewielka liczba osób w zespole czy wspólne wartości, przy czym należy zaznaczyć, że dotyczy to poszczególnych działań (projektów), a nie całej organizacji, tym bardziej, że organizacja nie przyjęła sformalizowanego działania w tym zakresie. Równolegle prowadzonych jest kilka projektów, a fundamentalne działania organizacji to: Audycja „Czas na Społeczeństwo”, trekkingi (m.in. do Santiago De Compostela dla osób z niepełnosprawnością wzroku i słuchu), filmy i tłumaczenia w języku migowym oraz webinaria i szkolenia. Działania, które podejmuje Fundacja można podzielić na kilka kategorii: działania edukacyjno-szkoleniowe, w zakresie dostępności cyfrowej, działania na rzecz wsparcia OzN oraz działania w obszarze turystyki osób z niepełnosprawnościami. Za każde działania w obszarze jednej kategorii odpowiadają zwykle te same osoby, co ułatwia komunikację i podział odpowiedzialności.

CHARAKTERYSTYKA PROCESÓW INFORMACYJNYCH I KOMUNIKACYJNYCH W ORGANIZACJI

F. Laloux metaforycznie określił organizacje turkusowe jako „organizmy lub żywe systemy”³³. A.J. Blikle porównał je do „wielokomórkowych organizmów, w których nie ma centralnego planowania. Komórki mające różne funkcje zlecają sobie wzajemnie wykonywanie zadań”. Jak zauważają inni badacze „w organizacjach turkusowych kluczem do skutecznego działania, nawet na dużą skalę, są ludzie i system zachodzących między nimi relacji, oparty na zaufaniu i lojalności. Samoorganizowanie i samoorganizujące się zespoły zadaniowe to pierwszy z trzech filarów organizacji turkusowych”³⁴.

33 F. Laloux, op. cit., s. 82.

34 A. J. Blikle, op. cit., s. 39.

Badaną organizację charakteryzują wspólne wartości osób ją tworzących, jak również ich umiejętność zarządzania swoim czasem i kreatywność. Transgresję tworzą ludzie o podobnych wartościach i doświadczeniach (m.in. osoby z niepełnosprawnością sensoryczną), z wywiadu wynika, że osoby te wspierają się i lubią ze sobą współpracować, cieszą się dużą swobodą i samodzielnością, działają w oparciu o samozarządzanie. Jak wynika z badania nowo zatrudnione osoby konfrontują się z zasadami panującymi w organizacji w tym z samozarządzaniem, gdzie trzeba wykazać się inicjatywą i korzystać z prawa autonomii - podejmować też samodzielne decyzje. Jeśli taka forma współpracy komuś nie odpowiada to osoba ta odchodzi z organizacji w przyjaznych stosunkach z poszanowaniem swoich granic i praw.

Na pytanie jak przebiega proces komunikacji i przekazywania informacji w organizacji osoby biorące udział w badaniu odpowiedziały, że „najczęściej informacje przekazywane są telefonicznie lub na spotkaniach bezpośrednich, przy czym nie odbywają się one cyklicznie a jedynie według potrzeb”. Na uwagę zasługuje fakt, że rozmówcy podkreślają, iż „wiedzą na jakie działania mogą sobie pozwolić i jakie decyzje mogą podjąć, a to dlatego, że podział ról i decyzyjność jest jasno określona, więc większość działań i decyzji podejmuje samodzielnie lub w mniejszych zespołach. Wiodące narzędzie do komunikacji wewnątrz organizacji to telefon. Ponadto forma komunikacji w organizacji nie zmieniła w okresie pandemii koronawirusa. Z wywiadu wynika również, że w Fundacji nie są przeprowadzane rozmowy z pracownikami – osobami tworzącymi organizację nt. ich sposobu pracy czy efektywności „po pierwsze dlatego, że takie rozmowy utożsamiane są z przyjęciem nowych osób do pracy, a takich jest stosunkowo mało, po drugie wśród osób tworzących organizację nie było dotąd zmian ról czy obszarów działań i takie rozmowy uznano za niepotrzebne”³⁵.

Kwestie sporów i konfliktów w organizacji rozwiązywane są indywidualnie, choć z wywiadu wynika, że takie sytuacje występują bardzo rzadko. Jak pisze M. Gałtarska „najczęstszymi powodami, które tworzą sytuacje konfliktową są odmienne poglądy dotyczące założonych celów, które powinny zostać osiągnięte (...) kolejne źródło konfliktu, które występuje w firmie to błędny dobór osób na stanowiska (szczególnie kierownicze) i nieodpowiednia organizacja pracy”³⁶. Biorąc pod uwagę powyższe i informacje zebrane z wywiadu opisywana organizacja ma duże szanse, aby w przyszłości nawet jeśli pojawią się konflikty, ma szanse na poradzenie sobie z nimi, a to właśnie z powodu wspólnych celów, wartości i wizji organizacji przez osoby ją tworzące, jak również dobrze dobranych ról, odpowiedzialności i uprawnień poszczególnych osób.

35 Fragment wypowiedzi osoby, z którą przeprowadzony był wywiad.

36 M. Gałtarska, *Źródła konfliktów występujące w organizacji*, „*Ekonomia i Zarządzanie*”, 2(9)/2016, s. 88.

KORZYŚCI I ZAGROŻENIA PŁYNĄCE Z SAMOZARZĄDZANIA

„Niewątpliwie jedną z najważniejszych korzyści samodzielnego zarządzania jest zwiększenie elastyczności działania oraz przeniesienie w znacznym stopniu odpowiedzialności za firmę i jej rozwój na pracowników. Delegowanie uprawnień kierowniczych na pracowników (zespoły) przekłada się na wzrost motywacji i zaangażowania. Przyczynia się do zwiększania poziomu odpowiedzialności za firmę na poziomie wykonawczym, a także wyzwala większą kreatywność. Następuje również szybszy rozwój kompetencji indywidualnych pracowników. Organizacja samodzielnego zarządzania uzyskuje również znaczny poziom niezawodności na skutek: większej sprawności decyzyjnej, poprawy komunikacji, podejścia procesowego oraz orientacji na wyniki (...). Przeciwnicy samodzielnego zarządzania jako główne zagrożenie wskazują chaos organizacyjny, wynikający z rozmycia odpowiedzialności, braku spójnej wizji rozwoju, wielości i rozdrobnienia ról. W takich warunkach koordynacja działań i doprowadzenie do określonych, wspólnych wyników, staje się niezwykle trudnym zadaniem. Wymaga to niejednokrotnie zwiększenia stopnia sformalizowania organizacji, poprzez wprowadzenie szczegółowego regulaminu, określającego zasady funkcjonowania organizacji”³⁷.

7. PODSUMOWANIE

Fundacja „Transgresja” wykazuje cechy organizacji turkusowej w takich obszarach jak: (wspólne) wartości, pełnienie ról zamiast ściśle określonych stanowisk, sposób motywowania, samodzielnego zarządzania czy też większa autonomia decyzyjna. Z badania wyłania się organizacja, w której każdy ma przestrzeń do rozwoju i realizacji swoich pomysłów czy projektów i jest jednocześnie za nie odpowiedzialny. W raporcie z 2018 r. Stowarzyszenie „Klon/Jawor” opisuje cykl życia organizacji³⁸. Z powyższych danych wynika, iż badana Fundacja jest nadal w fazie młodości – istnieje od 2017 r. Trudno przewidzieć, czy organizacji uda się zachować model organizacyjny oparty na samodzielnym zarządzaniu w sytuacji rozwoju Fundacji oraz zatrudnienia większej ilości pracowników. Wskazana jest kontynuacja badań w tym zakresie oraz ich powtórzenie w przyszłości, uwzględniając dane z badań ilościowych, które mogłyby obejmować np. zadowolenie z pracy. Działanie te umożliwiłyby uzyskanie pogłębionego obrazu koncepcji turkusowej organizacji w instytucji pozarządowej, w szczególności o potencjale samoorganizujących się zespołów. Będzie to możliwe tylko badając inne organizacje i dokonując porównań między nimi. Wartościowe byłoby w szczególności zbadanie organizacji wchodzących w cykl życia „dojrzewanie” (6-10 lat istnienia). Równie pożądanym rozszerzeniem badania byłoby spojrzenie na organizacje z perspektywy pracowników, nie tylko fundatorów czy zarządów organizacji.

37 B. Charycka, M. Gumkowska, 2018 *Kondycja organizacji pozarządowych*, Stowarzyszenie „Klon/Jawor”, Warszawa 2019, s. 37.

38 Ibidem, s. 38.

BIBLIOGRAFIA

1. Blikle A.J., *Doktryna jakości (wydanie II turkusowe) – rzecz o turkusowej samoorganizacji*, Warszawa 2018, s. 37 [dostęp 19.02.2022], https://moznainaczej.com.pl/Download/DoktrynaJakosci/DoktrynaJako%C5%9Bci_wydanie_II.pdf.
2. Borowiecki R., Olesiński Z., *Próba konceptualizacji uwarunkowań turkusowych organizacji*, w: *Składniki turkusowych organizacji*, red. Z. Olesiński, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020, s. 20-21.
3. Charycka B., Gumkowska M., *2018 Kondycja organizacji pozarządowych*, Stowarzyszenie „Klon/Jawor”, Warszawa, 2019, s. 71 [dostęp: 19.02.2022], <https://api.ngo.pl/media/get/108227>.
4. Conger, J. A., & Kanungo, R. N., *The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice*, "The Academy of Management Review", 13(3), 471–482. <https://doi.org/10.2307/258093>.
5. Drucker F. P., *Zarządzanie w XXI wieku*, Wydawnictwo MUZA, Warszawa 2000.
6. Ettorre, B., *The empowerment gap: hype vs. reality*. w: "Human Resources", Management Review, 1997, 86(7), [dostęp: 19.02.2022], <https://link.gale.com/apps/doc/A19769230/AONE?u=anon~6b2971a9&sid=googleScholar&id=9273f97b>.
7. Gątorska, M., *Źródła konfliktów występujące w organizacji*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2(9)/2016.
8. Grabowski D., *Etyka pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.
9. GUS, *Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych, kół gospodyń wiejskich oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2020 r. - wyniki wstępne*, Kraków, 2020, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/dzialalnosc-stowarzyszen-i-podobnych-organizacji-spolecznych-fundacji-spolecznych-podmiotow-wyznaniowych-oraz-samorzadu-gospodarczego-i-zawodowego-w-2020-r-wyniki-wstepne,3,9.html> (data dostępu: 20.02.2022).
10. GUS, *Zarządzanie w organizacjach non-profit w 2020 r.*, Kraków 2021, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5490/3/9/1/dzialalnosc_stowarzyszen_i_innych_organizacji_spolecznych..._w_2020_r-wyniki_wstepne.pdf, (data dostępu: 19.02.2022).
11. Highsmith, J. *Agile Project Management: Creating Innovative Products*. Pearson Education, 2004.
12. Januszko-Szakiel, A., *Turkusowy model komunikowania i informowania w organizacji biznesowej*. Studium przypadku „Horysony Informacji”, Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2020.
13. Juchnowicz, M., *Firmy samoangażujące – utopia czy biznesowy realizm*, „Zarządzanie i Finanse”, r. 14, nr 2, cz. 1, Gdańsk 2016.
14. Karpacz J., *Autonomia w kontekście orientacji przedsiębiorczej: wymiar organizacyjny i indywidualny*, „Organizacja i Kierowanie”, nr 4 / 2016 (174).
15. Krombel A., Grabiec O., *Mary Parker Follett – wizjonerka nauk o zarządzaniu*, „ZN WSH Zarządzanie”, Warszawa 2016 (3), DOI: 10.5604/18998658.1228270.
16. Laloux, F. *Pracować inaczej. Nowatorski model organizacji inspirowany kolejnym etapem rozwoju ludzkiej świadomości*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2015.
17. Lumpkin G.T., C.C. Coglisier, D.R. Schneider (2009). *Understanding and Measuring Autonomy: An Entrepreneurial Orientation Perspective*, "Entrepreneurship Theory and Practice", 33(1), 47–69, <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2008.00280.x>.
18. Łuszczynska M., *Empowerment jako innowacyjne narzędzie zarządzania w instytucjach publicznych*, „Studia i Prace” - Zeszyty Naukowe, nr. 168, 2018.

19. Martyniak Z., *Historia myśli organizatorskiej. Wybitni autorzy z zakresu organizacji i zarządzania w pierwszej połowie XX w.*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2002.
20. Moczyłowska J.M., *Empowerment – nowe spojrzenie na aktywowanie potencjału ludzkiego organizacji*, „ZS WSH Zarządzanie”, Warszawa, 2014 (1).
21. Olesiński Z., *Samozarządzanie jako metoda zarządzania zespołami projektowymi*, Zeszyty Naukowe Wydziału Informatycznych Technik Zarządzania Wyższej Szkoły Informatyki Stosowanej i Zarządzania „Współczesne Problemy Zarządzania”, Warszawa 2018.
22. Pieniążek A., *Zarządzanie w organizacjach pozarządowych – zarządzanie humanistyczne czy ekonomiczne*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, Wydawnictwo SAN, tom XV, zeszyt 6, część III, 2019.
23. Piwowarczyk, K., *Success factors of agile programming – example of HaMIS*, “Journal of Modern Management Process”, 2018.
24. Powichrowska B., *Od zarządzania wiedzą do zarządzania w kolorze turkus*, „Przedsiębiorstwo & Finanse”, 2018.
25. Skibińska J., *Kształtowanie autonomii - osiągnięcie niezależności*, [w:] *Niepełnosprawność w zwierciadle dorosłości*, red. R. Kijak, IMPULS, Kraków 2012.
26. Stocki R., Prokopowicz P., Żmuda R., *Pełna partycypacja w zarządzaniu*. Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.
27. Stout M., Love J. M., Patalon M., *Od ontologii do administracji. Integracja społeczna w ujęciu Mary Follett*, „Pedagogika Społeczna”, nr 1 (55), Warszawa 2015.
28. Sulich, A., Rutkowska, M., *Zielony a turkusowy styl zarządzania*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1(49) 2020.
29. Ziębicki, B., *Organizacje bez „szefów” – współczesna moda czy nowy paradygmat zarządzania*, „Humanizacja Pracy”, 4 (290) Płock, 2017.

dr Jan Boguski

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

ORCID 0000-0003-1556-8371

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 173–193

ZARZĄDZANIE PODSTĘPNE W ORGANIZACJACH/ *SNEAKY MANAGEMENT IN THE ORGANIZATIONS*

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie sposobów wpływania na zachowania ludzkie. Stosując odpowiednie metody, techniki i strategie można manipulować ludzką psychiką. Służą one wyzwaniu określonych działań, które mogą mieć charakter prospołeczny lub antyspołeczny. Widać w tym obszarze brak pewnej wiedzy o tych działaniach. Pojawia się w związku z tym problem badawczy w postaci pytania: czy w organizacjach występują elementy manipulacji, a jeśli tak to, w jakich sferach działania? Z tak postawionego problemu badawczego wynika także zasadnicze pytanie badawcze: dlaczego ludzie używają manipulacji i podstępów w organizacjach? Autor zakłada w związku z tym hipotezę badawczą, że ludzie stosują różne metody i techniki manipulacyjne, aby zrealizować postawione przez organizację cele i wynikające z nich zadania. Wspomniane cele i zadania wpisują się w strategię. Odpowiedź na postawiony problem badawczy, pytanie badawcze oraz hipotezę badawczą wymaga wykorzystania metody krytycznej analizy dokumentów oraz metody monograficznej.

SŁOWA KLUCZOWE: psychologia, inżynieria społeczna, organizacja, człowiek, psychika, mózg, zmysły.

ABSTRACT

The aim of the article is to present ways of influencing human behavior. By using the right methods, techniques and strategies, you can manipulate the human psyche. They are used to trigger specific activities that may be pro-social or anti-social. There is a certain lack of knowledge about these activities in this area. Therefore, a research problem arises in the form of the question: are there elements of manipulation in organizations, and if so, in which spheres of activity? A fundamental research question arises from such a research problem: why do people use manipulation and deception in organizations? Therefore, I assume a research hypothesis that people use various methods and

manipulative techniques to achieve the goals set by the organization and the resulting tasks. The aforementioned goals and tasks are part of the strategy of operation. The answer to the research question and the hypothesis posed requires the use of the method of critical analysis of documents and the monographic method.

KEY WORDS: psychology, social engineering, organization, human, psyche, brain, senses.

WSTĘP

Żyjemy w świecie, w którym toczy się walka o wpływy wśród ludzi. Obiektem zmagania pozostają osoby, grupy oraz społeczności. W celu realizacji swoich strategii poszczególne instytucje oraz organizacje posługują się propagandą, socjotechniką i inżynierią społeczną.

Celem propagandy, inżynierii i socjotechniki jest wywieranie wpływu na ludzi. Po to, aby manipulować ludzką psychiką. Pojęcie propagandy wywodzi się z języka łacińskiego od wyrazów *propago* i *propagare*, co oznacza rozszerzać lub krzemić¹. Terminem tym zaczęto się posługiwać, aby propagować treści o charakterze ideologicznym. W tym celu wyznaczano odpowiednie osoby, które agitowały ludzi i „urabiały” zgodnie z obowiązującą ideologią. Chodziło o przekonanie ludzi do pewnych projektów politycznych, społecznych, gospodarczych a także edukacyjnych.

Propaganda była szczególnym narzędziem wywierania wpływu na masy. Stosowali ją komuniści w Związku Radzieckim, naziści w Trzeciej Rzeszy, a także faszyci we Włoszech. Po drugiej wojnie światowej była stosowana w krajach bloku wschodniego, znajdujących się w orbicie wpływów ZSRR a ponadto w Chińskiej Republice Ludowej, Korei Północnej, na Kubie i w innych krajach.

Ludzie uprawiający propagandę mieli do dyspozycji radio, telewizję, gazety, a także plakaty. Odwiedzali miasta i wsie, gdzie przemawiali na rynkach, placach, stadionach, ulicach, szkołach, zakładach pracy. Ich przesłanie było zawsze takie same. Chwalono własny, ustrój, państwo i władze. Bezlitośnie krytykowano przeciwnika. Stosowanie propagandy było widoczne podczas zjazdów, manifestacji i uroczystości. Wspomniana dziedzina była nieodłącznym elementem polityki i analizowana na gruncie nauk politycznych.

Po techniki propagandowe zaczęto sięgać w organizacjach biznesowych. Ich celem było tworzenie pożądanych zachowań wśród pracowników. Chodziło o to, aby po-

1 A. Szumakowicz, *Propaganda*, [w:] H. Domański, W. Morawski, J. Mucha, M. Ofierska, J. Szacki, M. Ziółkowski *Encyklopedia socjologii*, Tom III, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 222.

dzielali te same wartości, cele, opinie co przełożeni. Jean Brillman pisze, iż „Do najbardziej klasycznych technik propagandowych należą: wykorzystywanie argumentacji odwołującej się do opinii większości, powoływanie się na autorytety, tendencyjne wiązanie spraw z jakąś szczególnie cenioną wartością, odwoływanie się do stereotypów, stosowanie mętnych, ale oddziałujących na wyobraźnię uogólnień, uciekanie się do pochlebstw i obelg”².

W przypadku socjotechniki, eksperci tworzą odpowiednie chwytły językowe, za pomocą których starają się zapędzić w kozi róg przeciwnika, ośmieszyć go, pokazać, że kłamie. Oddziaływanie socjotechniki jest widoczne w odniesieniu do grup społecznych celem uzyskania określonych korzyści. W przypadku socjotechniki są podejmowane działania ukryte, a za przeciwnika uchodzą ludzie opozycji, których się zwalcza środkami wyrafinowanymi ale bardziej cywilizacyjnymi.

Równoległe do propagandy, mającej charakter oficjalny i jawny, stosowano socjotechnikę, której działania mają charakter ukryty. Ta posługując się wyrafinowanymi technikami wpływu na ludzi celem kształtowania określonych postaw. Jest przedmiotem badań socjologii oraz psychologii. Adam Podgórecki pisze, iż: „Socjotechnika może się zajmować tym, jak planowo kształtować struktury organizacyjne rozmaitych instytucji po to, aby uzyskiwać zamierzone, społecznie pożądane rezultaty, ale socjotechnika może także zajmować się zagadnieniem odmiennym. Mianowicie problemem: jak minimalizować, neutralizować, zwalczać ewentualnie społecznie niewłaściwe działania instytucji już istniejących lub tych, które mogą być do życia powołane”³. Mamy tu działania, których celem jest projektowanie struktur celem kontroli ludzkich zachowań.

Współcześnie modnym terminem jest inżynieria społeczna. Pod pojęciem tym kryją się precyzyjne zabiegi, których celem jest projektowanie życia ludzkiego, przebudowa społeczeństwa, grup społecznych oraz jednostek. Opracowuje się określone metody i techniki, przyjmuje strategię działania.

W przypadku inżynierii społecznej mówimy o zarządzaniu podstępnym, które odwołuje się do nieetycznych działań, prób narzucania ludziom własnej woli, zmuszania do realizowania zadań, które przerastają ich możliwości, sięgania po strach i czynienia z nich pionków w grach menedżerów⁴.

2 J. Stoetzel, *La psychologie social*, Flammarion. Paris 1978. Cyt. za: J. Brillman, *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa 2002, s. 73.

3 A. Podgórecki, *Przedmowa*, [w:] A. Podgórecki, *Socjotechnika. Funkcjonalność i dysfunkcjonalność instytucji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1974, s. 5.

4 J. Boguski, *Style zarządzania. Z pogranicza filozofii i nauk o zarządzaniu*, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie, Warszawa 2021, s. 49.

1. BÓJ O LUDZKĄ PSYCHIKĘ

Ludzka psychika jest specyficznym obszarem, w którym odbywa się walka o człowieka. Tu dociera informacja o świecie fizycznym, przy jednocześnie występujących słabych i mocnych stronach natury ludzkiej. Ich znajomość pozwala sięgać po określone metody i techniki, aby urabiać jednostki ludzkie. Czynione są zabiegi, by zachowywały się zgodnie z celami oddziałującego na psychikę.

Na psychikę składają się dwa podstawowe komponenty. Pierwszym jest mózg zaś drugim zmysły. Razem tworzą aparat poznawczy człowieka. Dzięki niemu człowiek może poznawać świat oraz uczyć się o nim.

W naszej psychice znajdują się trzy sfery. Według Zygmunta Freuda można mówić o: id, ego i superego. Każdy z nas od urodzenia ma tak zwane „id” (ono). Pod pojęciem tym należy rozumieć sferę popędów fizjologicznych. Ich celem jest dążenie do przyjemności. W tym celu domaga się szybkiego zaspokajania instynktów⁵. Naukowcy twierdzą, że uchodzi za wewnętrzną psychikę jednostki. Pod tą nazwą kryje się sfera popędów i wyobrażeń, które mają charakter nieuświadomiony. Człowiek pragnąc doznawać przyjemności, kieruje się ku hedonizmowi. Jednak to sprawia, że wchodzi w kolizję ze społeczeństwem oraz przyrodą⁶. Uchodzi za prymitywną część ludzkiej osobowości. Przejawia się w sposób irracjonalny oraz impulsywny⁷.

Na poziomie drugim naszej psychiki znajduje się tzw. ego (ja). U ludzi widoczne jest w pierwszym roku życia. Rozważa popędy Id oraz możliwości ich wykonania. W swoim działaniu kieruje się realizmem i rozsądkiem⁸. Jest to świadoma i rozumna jaźń człowieka. Nie trzyma się przyjemności i unika konfliktu ze społeczeństwem⁹.

Trzeci poziom psychiki stanowi superego. Pojawia się we wczesnym dzieciństwie i kieruje się moralnością¹⁰. Wspomniana sfera uchodzi za nadjaźń, pozostaje w dużej mierze nieświadoma. Zajmuje się cenzurowaniem ludzkich popędów i trzyma je na smyczy. Dąży do redukcji u ludzi żądzy a także podejmuje działania, aby opanować popędy¹¹.

Cechy ludzkiej psychiki to: (1) ciekawość, która wiedzie ku wiedzy i poznaniu, (2) naiwność, polegająca na przyjmowaniu często nieprawdziwych informacji, co jest efektem ufności, że ludzie mówią prawdę, bo tak ich nauczono w domu (3) pożądlivość, która pcha ku zaspokajaniu potrzeb i pożądań, często sztucznych, będących

5 S. A. Rathus, *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004, s. 482.

6 W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, tom 3, Warszawa 2001, s. 300-303.

7 R. J. Gerrig, P. G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 2009, s. 602.

8 S. A. Rathus, *Psychologia*op. cit., s. 482.

9 W. Tatarkiewicz, *Historia*op. cit., s. 300-303.

10 S. A. Rathus, *Psychologia*op. cit., s. 482.

11 W. Tatarkiewicz, *Historia*op. cit., s. 300-303.

efektem działania mediów, (4) popędlliwość, zmuszająca ludzi do czynów niemoralnych, (5) bojaźliwość, której przejawem jest strach przed silniejszymi, (6) materializm pojmowany jako chęć gromadzenia dóbr ponad miarę. Ich znajomość pozwala urabiać ludzi, manipulować nimi, wpływać na ich zachowania.

Zajmujący się manipulacją inżynierowie społeczni podejmują wysiłki, aby wiązać człowieka z dobrami materialnymi. Filozofia świata konsumpcyjnego sprzyja działaniom inżynierów społecznych. Za pomocą wybranych technik, metod i strategii próbują kreować pożądane postawy ludzi¹².

2. MÓZG JAKO POLE WALKI

Mózg uchodzi za szczególny organ w ludzkim organizmie. Jest tu niezliczona liczba komórek nerwowych. Między nimi są transferowane impulsy elektryczne. Znajdują się tu również fale mózgowo. Poszczególne nazwy pochodzą od liter alfabetu greckiego. Z falami delta człowiek ma do czynienia, gdy znajduje się w głębokim śnie albo leży nieprzytomny. Ich częstotliwość kształtuje się od 1 do 4 Hz. Fale theta pojawiają się we śnie oraz podczas stanu medytacji. Mają częstotliwość od 4 do 7 Hz. Fale alpha występują w stanie relaksu oraz spokoju. Ich zakres częstotliwości to 7–12 Hz. Z falami beta mamy do czynienia podczas wykonywania pracy. Ich częstotliwość waha się od 12 do 30 Hz. Fale gamma pojawiają się w przypadku napięcia nerwowego oraz lęków. Mają częstotliwość od 30 do 100 Hz¹³.

Za pomocą odpowiednich urządzeń można emitować sztuczne fale i oddziaływać na ludzki mózg. Można tu wskazać na Hawanę, w której w 2016 r. amerykańscy dyplomaci zaczęli skarżyć się na nietypowe dolegliwości. Ich umysły zakłócała nieznamna siła. W trakcie wykonywania obowiązków doświadczali zawrotów głowy. Miały miejsce zaburzenia słuchu oraz widzenia. Wysoki dźwięk w ich uszach przypominał brzęczenie cykad. Wspomniany incydent i dolegliwości nazwano syndromem hawańskim¹⁴. Syndrom ten pojawił się w kolejnych latach również u szpiegów i innych dyplomatów. Eksperci sądzą, że objawy, na które skarżyli się dyplomaci to być może zakamuflowane działanie broni sonicznej. Późniejsze analizy wskazały, że mógł to być atak z użyciem mikrofal¹⁵. Nie ma jednak niepodważalnych dowodów, że w tym konkretnym przypadku zastosowano działą mikrofalowe.

Fale w ludzkim mózgu oznaczają, że wytwarza się energia, którą można sterować oraz ukierunkowywać w określonym celu. W dobie rewolucji cyfrowej mózg staje się polem walki. Pracujący na Uniwersytecie w Georgetown neurolog oraz biochemik

12 J. Boguski, *Podstawy inżynierii społecznej*, „Typografia”, Warszawa 2018, s. 10.

13 M. Magrini, *Mózg. Podręcznik użytkownika*, Wydawnictwo JK, Łódź 2019, s. 26.

14 <https://tinyurl.com/syndrom-hawanski>, [dostęp 09.01.2020]. Cyt. za: Czy istnieje zamach doskonały? „Świat Wiedzy” (Odkrywasz-Poznajesz-Rozumiesz) nr 12 z 2021 r., s. 28.

15 Ibidem, s. 30.

James Giordano stwierdza: „Nasz mózg stał się polem bitwy XXI wieku. Obecnie prace nad technologiami, które manipulują tym organem lub go uszkadzają, intensywnie prowadzą również Chiny oraz Rosja”¹⁶.

Za pomocą odpowiednich środków farmakologicznych można oddziaływać na znajdujące się w mózgu neuroprzekazniki. Ich zadaniem jest przekazywanie poleceń. Sprawiają, że płuca oddychają a żołądek trawi pokarm¹⁷. Neuroprzekaznikiem jest dopamina. Zapewnia ona łączność między komórkami neuronowymi¹⁸. Oddziałuje na nastrój człowieka i jego motywację. Dzięki niej można sterować ludzkimi ruchami mięśni. Podczas stresu ma miejsce jej przyrost w pewnych obszarach mózgu¹⁹. Kolejnym przekaznikiem jest norepinefryna. Jej obecność wywołuje podniesienie ciśnienia tętniczego w krwi. Aby je zmniejszyć ludzie zażywają odpowiednie leki, które wstrzymują działanie neuroprzekaznika na pewne receptory. Wzrost wydzielania neuroprzekaznika odbywa się w wyniku stresu²⁰. Ważnym neuroprzekaznikiem jest również serotonina. Jej obecność umożliwia komunikację między komórkami nerwowymi. Jest też odpowiedzialna za sposób przetwarzania informacji. Warto także wskazać na glutaminian. Gdy jest go w nadmiarze doprowadza do obumierania komórek nerwowych. Uchodzi jednak za istotny neuroprzekaznik w ludzkim procesie uczenia się²¹.

3. PROJEKTANCI ZACHOWAŃ LUDZKICH

Próby manipulacji ludźmi miały miejsce w różnych okresach historycznych, materialnymi śladami tych działań są wskazówki umieszczane w różnych pracach. Klasycznym przykładem może być „Książę” N. Machiavellego²². Odnajdujemy tam wskazówki dotyczące funkcjonowania sfery publicznej państwa, które mimo upływu wieków są nadal aktualne.

W czasach nam współczesnych odniesienie do makiawelizmu jest widoczne w różnych sferach życia. Poszukuję się naiwnych ludzi, żeby nakłonić ich do nabywania określonych produktów i usług. George A. Akerlof oraz Robert J. Shiller porównują tego typu działania do wędkowania. Wędkarz chodzi wzdłuż rzeki, a następnie zarzuca w różnych miejscach wędkę z wabikiem. W rzece są różne gatunki ryb, dlatego posiada wabiki na różne ryby. Jeśli w danym miejscu ryby nie biorą przenosi się

16 Ibidem, s.30.

17 M. Magrini, *Mózg...* op. cit., s. 33.

18 W. Budohoska, *Pamięć. Podłoże biologiczne*, [w:] W. Szewczuk, *Encyklopedia psychologii*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, s. 382.

19 M. E. P. Seligman, E. F. Walker, D. L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Zysk i Sk-a, Poznań 2003, s. 154.

20 Ibidem, s. 154.

21 Ibidem, s.154-155.

22 R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2018, s. 40.

on w inne miejsce, aż do skutku. Podobnie przedstawia się sprawa ze specjalistami ds. manipulowania. George A. Akerlof oraz Robert J. Shiller stwierdzają, iż jest: „To tak jak zarzucić na wodę haczyk z przynętą zaczepiony na końcu żyłki. Patrzymy, czy ryba bierze. Jeżeli spławik ani drgnie, to przenosimy się z naszą wędką w inne miejsce (lub zmieniamy przynętę). Metodą prób i błędów złapiemy w końcu rybkę. Podobnie jak wędkarz nad jeziorem, marketer ma tylko przeczucie, gdzie może być dzisiaj ryba. Metoda prób i błędów potrafi ją znaleźć. Na wolnym rynku nie musimy zresztą wędrować w poszukiwaniu ryby. Metodą prób i błędów sprawiamy, że ryba sama dopływa do nas”²³. Specjaliści wiedzą doskonale, że za pierwszym razem trudno odnieść sukces. Działania należy powtarzać do skutku.

Technikę wędkarstwa stosują od lat specjaliści w branży IT. Mamy tu do czynienia z tzw. projektantami zachowań. Wspomniane osoby uchodzą za ekspertów, którzy pracują w dużych firmach na terenie m.in. kalifornijskiej Doliny Krzemowej²⁴.

Pracując dla firm sektora IT, projektanci zajmują się tworzeniem określonych produktów, które znajdują zainteresowanie wśród użytkowników sieci internetowej. Mając odpowiednią wiedzę z zakresu psychologii, a także biznesu oraz technologii, mogą efektywnie uzależniać ludzi od produktów zaawansowanych technologicznie.

Kluczowe znaczenie dla projektantów zachowań ma wiedza dotycząca nawyków jakie posiadają ludzie. Zwracają oni uwagę na te działania ludzkie, które są nieświadome lub prawie nieświadome. Ukierunkowani, aby czynić dany produkt niekwestionowaną częścią ich życia w świecie materialnym, zarzucają w tym celu narzędzie określane jako „łapanie na haczyk”, a za wspomnianym haczykiem czai się ludzki nawyk²⁵.

Dysponując określoną wiedzą z zakresu psychologii, projektanci kierują się ku ośrodkowi przyjemności. Są w nim skoncentrowane komórki nerwowe. Odpowiada on za sterowanie emocjami oraz popędami. W przypadku, gdy pojawia się u konsumenta tęsknota za określonym produktem (może to być czekolada, kawa, wino, wódka, pizza) wspomniane komórki nerwowe zaczynają reagować. Aktywowana jest dopamina, która uchodzi za tzw. hormon szczęścia. Gdy szybko człowiek zaspokaja pragnienie danego produktu oraz gdy wyraża z tego faktu zadowolenie wspomniany ośrodek przyjemności pobiera więcej dopaminy²⁶.

23 G. A. Akerlof, R. J. Shiller, *Złowić frajera. Ekonomia manipulacji i oszustwa*, PTE, Warszawa 2017, s. 61.

24 *Jestem projektantem zachowań*, „Świat Wiedzy”, wydanie specjalne, nr 1 (styczeń-kwiecień) 2022, s. 33.

25 *Ibidem*, s. 33.

26 *Ibidem*, s. 33.

4. FAŁSZYWE OBRAZY I TREŚCI

W ramach inżynierii społecznej sięga się po różne techniki, których celem jest wyprowadzanie ludzi „w pole”. W tym celu można posługiwać się pewnymi hasłami, które mają dużą siłę nośną. W związku z faktem, iż popularnym staje się ekologia, podpi-
na się pod nią różne działania. Jako przykład można wymienić *greenwashing*. Wspomniany termin odnosi się do tzw. „zielonych kłamstw”. Mechanizm polega na wprowadzeniu do obiegu publicznego pewnych informacji. Oczywiście treść wysyłanego komunikatu jest konstruowana na podstawie informacji, które mijają się z prawdą, ale służą pozytywnemu kreowaniu oraz wzmacnianiu wizerunku konkretnej organizacji na rynku. Pomaga to w tworzeniu większych korzyści z uprawiania *greenwashingu*²⁷.

W przestrzeni publicznej pojawiło się także inne nośne słowo *astroturfing*. Siega się po tego typu narzędzie podczas prowadzenia kampanii politycznych w danym kraju lub regionie. Sprowadza się do ubierania fałszu w pozory prawdy. Dzięki nowoczesnym technikom cyfrowym można manipulować obrazami i przedstawiać to, co jest małe w to, co jest duże. Na publikowanych w sieciach obrazach użytkownicy internetu mogą widzieć zrywy młodych ludzi. W rzeczywistości są to sztuczne obrazy, wyssane z palca informacje. Widziany przez ludzi ruch lub wydarzenie jest fikcją. Mówi się, że są to działania szyte grubymi nićmi. Mała grupa ludzi na zdjęciach może się rozrastać do wielkiego zgromadzenia. Dzieje się tak dzięki współczesnym technikom cyfrowym. Mają one możliwość kopiowania ludzi na zdjęciach. Można utworzyć cyfrowo wielki zryw ludzi, liczony w setkach lub więcej, gdzie w rzeczywistości taki ruch jest efektem działania jednostki²⁸. Fałszywe obrazy mogą być też rezultatem zażywania odpowiednich środków halucynogennych. Pod ich działaniem człowiek widzi to, co pragnął mu przedstawić inżynierowie społeczni.

5. OPOWIEŚCI O SZCZĘŚLIWYCH KRAINACH

Jedną z cech ludzkiej psychiki jest ciekawość, która często przeradza się w naiwność. Ludzi pociągają słowa i zaczynają wierzyć w to, co inni mówią i podzielać ich punkt widzenia jako jedynie słuszny. Wielu ludzi w przeszłości dało się zwieść różnym opowieściom fantastycznym. Rozpały wyobraźnię, wyzwalaając w nich pragnienie poznania i marzenia o byciu szczęśliwym. Ludzie pióra kreowali m.in. szczęśliwe miejsca. U Greków wymieniano krainę o nazwie Arkadia, w której znajdowały się ubogie ziemie. Za sprawą Wergiliusza stała się utopijnym miejscem, gdzie miało pa-
nować szczęście²⁹.

27 A. Pabian, *Greenwashing i astroturfing. Zielna dezinformacja w działalności promocyjnej*, „Marketing i Rynek” nr 4 z 2014 roku, (płyta CD), PWE, s. 107.

28 <http://www.edgerunner.pl/>, dostęp 9.03.2012. Cytuję za: A. Pabian, *Greenwashing i astroturfing...* op. cit., s.108.

29 W. Tatariewicz, *O szczęściu*, PWN, Warszawa 1962, s. 447.

Po pewnym czasie w krajach zachodnich zapanowała moda na traktaty polityczno-społeczne. Różni autorzy przedstawiali w nich własne koncepcje ustrojów politycznych i gospodarczych. Jednym z nich był Thomas More. W swoim dziele „Prawdziwie złota książeczka o najlepszym urządzeniu rzeczpospolitej i o nowej wyspie Utopia” przedstawił obraz idealnego ustroju społeczno-politycznego, w którym wszyscy byli równi pod względem posiadania dóbr³⁰.

Przedstawiając fantastyczny obraz wyspy, akcentował powszechny dobrobyt, szczęście oraz pokój. Na wspomnianej wyspie nie było pieniędzy, które deprawowały ludzi i zmuszały do czynienia zła. Wszyscy byli równi wobec siebie. Brak było ucisku i nędzy. Skarbem największym dla mieszkańców wyspy nie było złoto ani srebro, lecz mądrość³¹.

Kierując się godną pozazdroszczenia fantazją, Tomasz More proponował, aby państwo sprawowało kontrolę nad mieszkańcami. Opowiadał się za sprawiedliwym podziałem dóbr, a także za darmową opieką lekarską i powszechnym kształceniem dzieci i młodzieży. Mieszkańcy wyspy mieli obowiązkowo pracować każdego dnia w wymiarze sześciu godzin a godziny wolne od pracy mieli poświęcać sztuce oraz nauce³². Dominique Folscheid pisze, że „Utopia” Thomasa Morusa: „stała się pożywką dla marzeń i działań większości późniejszych utopistów i rewolucjonistów”³³.

Po utopię sięgnął również Giovanni Domenico Campanella. Spod jego ręki wyszedł traktat „Państwo Słońca” (Civitas solis). Akcja toczy się na odległej wyspie na Oceanie Indyjskim. Autor w swym dziele zaproponował system polityczny republiki kapłańskiej z Metafizykiem na czele. Miał on być wybierany na ten urząd spośród 24 ważnych duchownych³⁴. W utopii Campanellęgo ludzie mieli mieszkać we wspólnych domach, sypialniach i łóżkach. Był on przeciwnikiem własności prywatnej³⁵. Postulował wprowadzić urząd ministra miłości, któremu miał mu podlegać nacelnik wydziału spraw płciowych. W swoich fantazjach opowiadał się za wspólnym spożywaniem posiłków, których menu byłoby ustalane przez lekarzy. Proponował, aby po jednej stronie stołu siedziały kobiety a po drugiej mężczyźni. Nie wolno było prowadzić rozmów w czasie spożywania posiłków. Był zwolennikiem standaryzacji

30 T. More, *Utopia*, I. W. Daimonion, Lublin 1993. Cyt. za: Cz. Kupisiewicz, *Z dziejów teorii i praktyki wychowania. Podręcznik akademicki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012, s. 87.

31 P. Derdej, T. Płużański, *Filozofia dla prawników*, PWP Iuris, Poznań 2000, s. 156-157.

32 T. More, *Utopia*...op. cit., s. 87.

33 D. Folscheid, *Wielkie daty filozofii nowożytnej i współczesnej*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000, s. 20.

34 T. Campanella, *Państwo Słońca*, Warszawa 1994, s.47-48. Cyt. za: L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do końca XIX wieku*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2003, s. 166.

35 Ibidem, s. 166.

ubrań, które nosili mieszkańcy utopii. Pod groźbą pozbawienia życia nie wolno było malować twarzy³⁶.

Kolejnym fantastą był urodzony w Anglii Franciszek Bacon. Uchodzi za autora dzieła „Nowa Atlantyda”. Akcja rozgrywała się na wyspie na Oceanie Spokojnym. Autor proponował ustanowienie tzw. Domu Salomona. Miała to być najważniejsza instytucja publiczna i składać się z mędrców. Opowiadał się on za własnością ogólnospołeczną. Własność prywatna odgrywała drugorzędną rolę. Na czele państwa miał stać monarcha³⁷.

W świat fantazji wprowadza nas również E. Cabet. Jego utopia pt. „Podróż do Ikarii” miała przynieść szczęście. Zachęcał ludzi: „Udajmy się do Ikarii: znajdziemy w niej godność ludzką, nasze prawa obywatelskie, wolność i równość. Odkryjemy lub stworzymy nowy świat, który będzie państwem Boga i jego sprawiedliwość. Wcielmy ideał filozofii, religii i braterstwa”³⁸.

Analizując utopijnych autorów i ich dzieła, nie można pominąć socjalistycznej utopii E. Bellamy’ego. Pisał, że szczęście ogółu może być efektem zbudowania powszechnego dobrobytu. Snuł opowieści, że pewnego dnia rodzaj ludzki będzie miał wszystko o czym pomyśli. Źródłem zła było zwracanie się ludzi ku zyskowi. Widział je także w niedostatku dotyczącego ludzi. Opowiadał się za ustrojem socjalistycznym, w którym ludzie osiągną szczęście i będą wieść wygodne życie. Maszyny i technika ulżą ludziom a wykonywana praca będzie łatwiejsza. Autor był zwolennikiem skrócenia wymiaru prac ciężkich. Opowiadał się aby ludzie od 45 roku byli zwalniani z dalszego obowiązku pracy, ponieważ powinni korzystać z uroków i dobrodziejstwa życia³⁹.

Mówiąc o utopiach, warto wspomnieć „Nowy wspaniały świat”. Jej autor Aldous Huxley proponował ludzkości Stany Zjednoczone Świata. Jego państwo miało być efektem standaryzacji a także stabilizacji. Mieszkańcy nie rodzili się jak ma to miejsce obecnie w sposób naturalny, lecz przychodzili na świat w „Ośrodkach Wylęgu”. Odbywało się to w zależności od potrzeb społeczeństwa i w sposób mechaniczny. W tej utopii dzieci nie posiadały historii oraz jej nie znały. Ludzie mieli pracować pół dnia, a kolejną połowę poświęcać rozrywce. Nie mieli uczuć a w ich świadomości nie było wierzeń oraz przekonań⁴⁰.

Inżynierowie społeczni wykorzystują ciekawość i fantazję ludzką. Mają ułatwione zadanie, bo jesteśmy obciążeni różnymi bajkami i legendami z dzieciństwa. Tak, jak

36 W. Tatarkiewicz, *O szczęściu...* op. cit., s. 456.

37 L. Dubel, *Historia doktryn politycznych...* op. cit., s. 167-168.

38 E. Cabet, *Voyage en Icarie*, Paris 1840. H. Lux, *Etienne Cabet und der ikarische Kommunismus*, Stuttgart 1894. Cyt. za: W. Tatarkiewicz, *O szczęściu...* op. cit., s. 458.

39 W. Tatarkiewicz, *O szczęściu...* op. cit., s. 460-464.

40 A. Huxley, *Brave New World*, London 1935. Cyt. za: W. Tatarkiewicz, *O szczęściu...* op. cit., s. 466-467.

dzieciom bajkopisarze przedstawiają wizję „krajiny pełnej obfitości”, w której nikt nie cierpi głodu, a smakołyki leżą na ziemi, dzięki czemu ludzie bez końca zjadają się ciastkami i czekoladą⁴¹, tak samo dorosłym prezentowane są opowieści o różnych produktach, których nabycie ich uszczęśliwi i przyniesie zadowolenie.

Od dziesięcioleci ludzie pociągają Stany Zjednoczone Ameryki jako krajina miodem i mlekiem płynąca. Ludzie są przekonani, że przybywając do nich spełni się tam ich „amerykański sen”. To dla pieniędzy ciągną do amerykańskich firm ludzie z całego świata. Jednak wielu zderza się z okrutną rzeczywistością, ponieważ jedni robią kariery inni zaś zasilają szeregi biednych.

6. STRASZENIE LUDZI

Kolejną cechą psychiki ludzkiej jest bojaźliwość. Bardzo często inżynierowie społeczni sięgają po strategię rozsiewania psychozy strachu. Strach może być wynikiem groźby użycia terroru (jako przykład można podać państwa totalitarne i autorytarne) albo efektem zaplanowanych działań manipulacyjnych różnych mediów głoszących na przykład, że zbliża się wojna światowa i apokalipsa.

Sianie wśród ludzi psychozy strachu zbiera żniwo bardzo szybko. U ludzi budzi się niepewność jutra. Zaczynają zastanawiać się nad sobą i swoim losem. Inżynierowie społeczni wzmacniają przekaz negatywny, rozpowszechniając zwykłą plotkę albo posługują się pomówieniem. Aby zapobiec przykrym skutkom należy szybko podejmować działania, żeby je neutralizować⁴².

Strategię strachu zastosowano wobec firmy Life Savers Inc. Zajmowała się wytwarzaniem gumy do żucia. Jednak w latach siedemdziesiątych XX w. stała się obiektem ataków i niszczenia. Władze były dumne z nowego produktu gumy balonowej, o nazwie *buble gum*. Sądzono, że będzie cieszył się zainteresowaniem konsumentów. Posiadała ona oryginalny smak. Jednak pewnego dnia ktoś wypuścił zjadliwą plotkę wśród klientów. Znalazły się opinie, że oryginalny smak gumy był wynikiem jajeczek pająków, które do niej dodawano. Firma próbowała bronić się przed plotką. Wyjaśniano, że guma nie ma nic wspólnego z pająkiem. Plotka była na tyle silna, że w ratowaniu sytuacji nie pomogły nawet opinie specjalistów z instytutów badawczych⁴³.

Zjadliwej plotki użyto również wobec firmy Procter & Gamble. Padł zarzut, że amerykańska korporacja posiada związek z diabłem. Użyto argumentu w postaci jej symbolu, którym był księżyc i twarz istoty ludzkiej oraz 13 gwiazd. Pewne osoby zaczęły kojarzyć to jako symbol diabła, w związku z czym doszło do bojkotu firmy.

41 *Kraina obfitości*, baśń filmowa, Niemcy 2016, Emisja telewizja Puls 2, 18 września 2021 r.

42 K. Weinstein, *Komunikowanie się*, [w:] D.M. Stewart, *Praktyka kierowania. Jak kierować sobą, innymi i firmą*, PWE, Warszawa 1996, s. 329.

43 D. Doliński, *Psychologia reklamy*, Agencja Reklamowa Aida s.c, Wrocław 2001, s. 18.

Wiele punktów handlowych nie wyrażało zgody, aby oferować produkty wspomnianej firmy. Siła konsumentów, a dokładnie ich bojkotu, odstraszała ich od sprzedaży produktów. Władze podjęły działania, aby zablokować plotkę. Osoby, które wypuściły plotkę zostały pociągnięte do odpowiedzialności przed sądem. W ten sposób zapobiegło to upadkowi firmy⁴⁴.

Na podstawie powyższych przykładów wywnioskować można, iż strategia siania nieufności oraz podejrzliwości jest niezwykle niebezpieczna.

7. WŁADZA ZMIENIA LUDZI

Głęboko w zakamarkach ludzkiej psychiki kryją się skłonności do czynienia zła. Potęgują się, gdy nieodpowiednie osoby sprawują władzę. Warto tu przywołać eksperyment naukowy. Został przeprowadzony w Stanach Zjednoczonych. W poszczególne role losowo wcielili się studenci. Jednym przydzielono rolę więźniów a innym strażników⁴⁵. Władza, która w ramach eksperymentu została dana grupie „strażników” wywołała zachowania negatywnie niebezpieczne, wręcz sadystyczne wobec drugiej grupy „więźniów”, mimo że przed eksperymentem grupa „strażników” przejawiała postawy pacyfistyczne⁴⁶. Przeprowadzony eksperyment odkrył ciemną stronę ludzkiej psychiki. Okazało się, że zwykła zamiana ról – przeprowadzona na potrzeby eksperymentu – odkryła w studentach mroczną stronę ich psychiki. Odrzucili obowiązujące normy i ustanowili nowe⁴⁷. Wyniki eksperymentu rodzą pytania. Jak zachowują się młodzi ludzie z dobrych domów, gdyby nagle zostaliby postawieni przed możliwością zaangażowania się w ruchy wywrotowe, rewolucyjne? U strażników więziennych zaobserwowano w tym badaniu, że z łatwością przychodziło im odbieranie przywilejów. W ten sposób pozbawiali ich pisania, czytania, rozmów, jedzenia, mycia i spania. Przywilej tracili więźniowie w wyniku niewielkiego sprzeciwu. Na nieposłusznych nakładano kary, upokarzające prace oraz bezmyślne ćwiczenia. Gołymi rękoma musieli zmywać toalety. To miało pokazać, że są bezwartościowi. Doszło wręcz do załamania nerwowego u pewnych osób⁴⁸. Wnioskować więc można, że udzielając władzy ludziom, trzeba mieć świadomość, aby uprzywilejowanych w tą władzę sytuacja ta nie przerosła. Wielu ludzi uchodziło za słabych psychicznie, a gdy otrzymali władzę stawali się silni, w negatywnym tego słowa rozumieniu.

44 J. Alter, P&G. *Sues over satanism*. "Advertising Age", 5/1982, s. 1-34, Cyt. za: D. Doliński, *Psychologia reklamy*...op. cit., s. 19.

45 R. J. Gerrig, P. G. Zimbardo, *Psychologia i życie*...op. cit., s. 564-566.

46 Ibidem, s. 564-566.

47 Ibidem, s. 564-566.

48 Ibidem, s. 564-566.

8. REGUŁA WZAJEMNOŚCI

Kolejną cechą ludzkiej psychiki jest wdzięczność. Jeśli komuś wyświadczymy przysługę, ten na zasadzie rewanżu, powinien postąpić podobnie. Tak postępują ludzie honorowi.

Reguła wzajemności powoduje, że stajemy się zakładnikiem swojego sojusznika. Nie można składać deklaracji, które są bez pokrycia. Później trudno się z nich wycofać. W dziejach świata znana jest sytuacja określana mianem pułapki Tukidydesa. Nazwa pochodzi od Tukidydesa, który jako Ateńczyk napisał książkę „Wojna peloponeska”. Zarzewie konfliktu opisanego w dziele wystąpiło na peryferiach. W Epidamnos wybuchła walka między oligarchami a demokratami. Spór toczył się o kształt rządów. Strona grupująca demokratów poprosiła o wsparcie Korkirę, która była miastem-państwem. Jednak wspomniane państwo nie udzieliło pomocy⁴⁹. Nie poddając się zwrócili się o wsparcie do miasta-państwa Koryntu, ci na szczęście udzielili pomocy. Na wieść o tym Korkira, która dawniej założyła Epidamnos skierowała swoje okręty, aby zająć Epidamnos. Pokonała flotę Koryntu. Doszło do wojny między Koryntem a Korkirą. Korkira poprosiła o wsparcie Ateny. Po namyśle wysłali okręty, aby zstraszyć Korynt. Wysłane przez Ateny okręty zostały wciągnięte w walkę (wcześniej miały tylko straszyć). Na wieść o wsparciu przeciwnika przez Ateny Korynt zwrócił się o wsparcie do Sparty, a ta włączyła się do wojny, walcząc z Atenami⁵⁰.

Osoby, które wyświadczyły przysługę pewnym osobom liczą zazwyczaj na rewanż. Można tu odwołać się do wydarzenia z 1978 r., które miało miejsce w Gwanzanie. Jak pisze Robert B. Cialdini: „Jim Jones, charyzmatyczny lider założonej przez siebie sekty religijnej, nakazał zbiorowe samobójstwo wszystkim swoim wyznawcom. Znaczna ich większość posłusznie wypiła truciznę i zmarła. Tylko niewielu się uratowało, a wśród nich kobieta nazwiskiem Diane Louise, która nie podporządkowała się rozkazowi, lecz uciekła w dżunglę. Swoje nieposłuszeństwo przypisywała potem temu, że gdy wcześniej była chora, odmówiła Jonesowi, gdy ten chciał jej oddać przysługę. Nie zgodziła się przyjąć specjalnego pożywienia, ponieważ, jak mówi, „wiedziałam, że gdyby już raz mnie obdarzył jakimś przywilejami, to już by mnie miał. Nie chciałam mu niczego zawdzięczać”⁵¹.

49 J. S. Nye jr., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Wydawnictwa Akademickie i profesjonalne, Warszawa 2009, s. 38-39.

50 Ibidem, s. 38-39.

51 S. M. Anderson, P.G. Zimbardo, *On resisting social influence*, „Cultic Studies Journal” no 1 z 1984, s. 196-219. Cyt. za: R. B. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001, s. 44.

9. KŁAMSTWA BAŃKI INFORMACYJNEJ

Ludzi pociąga kłamstwo, bo dzięki niemu mogą ukrywać swoje prawdziwe oblicze. Są tacy, którzy pragną być atrakcyjni społecznie. Chętnie pokazują się jako ktoś inny. Chcą się przypodobać i być atrakcyjnym partnerem do rozmów z innymi ludźmi. Seth Stephens-Davidowitz stwierdza, iż: „Wiele osób ukrywa w sondażach i ankietach swoje wstydlive zachowania i myśli. Sondaże zwykle są anonimowe, chcemy w nich jednak sprawiać dobre wrażenie. Taką postawę określa się mianem „pragnienia atrakcyjności społecznej”⁵².

Wielu ludzi bezkrytycznie wierzy ulubionym przez siebie mediom. Słucha i ogląda ich programy. Codziennie włącza określone kanały informacyjne. W ten sposób znajduje się w przysłowiowej „bańce informacyjnej”. Bańka informacyjna jest kreowana przez media społecznościowe. Ludzie mają w nich swoje profile. Otrzymują informacje zgodnie z ich poglądami. Nie widzą i nie słyszą alternatywnych informacji z innych stacji.

Siedząc przed ekranami, uzależniamy własną psychikę i zmuszamy do robienia czegoś co niekoniecznie jest dobre dla nas. Zapominamy o własnych problemach i zaczynamy pasjonować się cudzymi. Świat seriali jest wspaniałym źródłem manipulowania psychiką ludzką. Za jej pomocą można przemycać różne idee, rozwiązania, produkty, słowa, kształtować w ludziach nowe wartości, zwyczaje, postępowania. Gdy serialowe bohaterki noszą ubrania markowej firmy, torebki, buty to i ich entuzjaści sięgają po nie. Mamy tu do czynienia z efektem naśladownictwa. Ludzie pasjonują się nimi, bo widzą w nich to, co chcą zobaczyć. Są tam prezentowane ich ukryte i jawne marzenia oraz pragnienia. Są w serialach ludzie mający pełne kieszenie pieniędzy, modne auta, jachty i wille, posiadające władzę oraz stanowiska, o których mogą pomarzyć widzowie.

10. METAFORY JAKO OBRAZY

Używając określonych słów, jesteśmy w stanie kreować określoną rzeczywistość oraz przedstawiać fakty według własnego uznania. Martin Heidegger powiada: „Lecz czy nie każde słowo jest wieloznaczne? Bez wątpienia”⁵³. Dzięki ich wieloznaczności można budować odpowiednie wypowiedzi, które są interpretowane w zależności od kontekstu politycznego, społecznego, ekonomicznego, kulturowego, technicznego, dyplomatycznego itp.

52 S. Stephens-Davidowitz, *Wszyscy kłamią. Big Data, Nowe dane i wszystko, co internet może nam powiedzieć o tym, kim naprawdę jesteśmy*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2019, s. 133.

53 M. Heidegger, *Co zwie się myśleniem?* PWN, Warszawa-Wrocław 2000, s.142.

Nie wszystkie informacje, które docierają do ludzi, są przyjmowane. Warto tu sięgnąć do koncepcji tzw. ograniczonej zdolności rozumowania. Herbert Simon zwraca uwagę na ograniczoną zdolność rozumowania człowieka. Uważa, że: „liczba informacji przyjmowanych przez umysł ludzki jest poważnie ograniczona i w dodatku podlega jeszcze jego „obróbce”⁵⁴. To oznacza, że podczas wspomnianej obróbki mogą być zniekształcane, pomijane lub odrzucone.

Gdy wypowiadamy słowa wpływamy na psychikę naszego odbiorcy. Każdy obiekt, zjawisko, proces i mechanizm posiada swoją nazwę oraz swoje znaczenie w świecie. Joanna Rajska pisze: „Tak samo jest ze wszystkimi pojęciami używanymi do opisu natury. Są one wymyślone przez człowieka, po to, aby można było w przystępny sposób wytłumaczyć sobie zjawiska natury i nimi manipulować. Ta manipulacja materializuje się w postaci technologii. Można wręcz powiedzieć, że w wielu wypadkach są one (pojęcia głównym narzędziem inżynierskim)”⁵⁵.

Nasze słowa stanowią potężną broń. Mogą ranić lub pocieszać ludzi. Za pomocą słów można przekazywać różne informacje, które mają określony charakter. Jack Collis pisze, iż: „Słowa mają w sobie ogromną moc. Mogą wycisnąć z oczu łzy, mogą wywołać radość i śmiech. Mogą rozbudzać oczekiwania, odbierać nadzieję, mobilizować naród. Mogą być potwierdzeniem wielkiej wartości jakiejś idei lub skierować organizacją na inne tory”⁵⁶.

Język służy do „przemycania” do przestrzeni publicznej określonych komunikatów. Często inżynierowie społeczni zmieniają treść, aby stworzyć inny przekaz. W historii powszechnej znane jest wydarzenie zwane „depeszą emską”. To właśnie manipulacja jej treścią doprowadziła do wybuchu wojny Francji z Prusami w 1870 r. Za sprawą Otto Bismarcka dokonano jej publikacji w formie zmienionej, co obrażało Francję. Jej władze oburzone wywołały wojnę z Prusami⁵⁷.

Bardzo ważną rolę w wypowiedziach odgrywają metafory. W ich przypadku mamy do czynienia z przenoszeniem jednego zjawiska na drugie. Tworzy się nowy kontekst społeczny. Jako przykład można wskazać znane powiedzenie „stalowe nerwy”⁵⁸ lub „kamienne serce”⁵⁹. Stosując metafory, jesteśmy w stanie szybciej i łatwiej zrozumieć treść przekazu. Proste zestawienia słów wspomagają proces poznawczy. Anthony Robbins pisze, iż: „Metafory są jednym z podstawowych źródeł naszej wiedzy. Uczenie się jest procesem wytwarzania nowych połączeń neuronowych w umyśle, tworze-

54 A. H. Simon, *A behavioural model of rational choice*, in: *Models of Man*, Wiley, New York 1957. Cyt. za: T. J. Watson, *W poszukiwaniu doskonałego zarządzania*, PWN, Warszawa 2001, s. 28.

55 J. Rajska, *Jak obudzić się z matrixa*, „Nexus” nr 5, wrzesień- październik 2020, s. 47.

56 J. Collis, *Innowacja albo śmierć*, „MT Biznes”, 2009, s. 4.

57 L. Bazylow, *Historia powszechna 1789-1918*, „Książka i Wiedza”, Warszawa 1986, s. 599.

58 M. Paszkowski, *Odkryj w sobie kreatywność*, Difin, Warszawa 2008, s. 84.

59 M. Kuziak, *Sztuka mówienia. Poradnik praktyczny*, Park Edukacja, Bielsko –Biała 2008, s. 166-167.

niem nowych znaczeń, a metafory idealnie się do tego nadają. Ilekroć czegoś nie rozumiemy, metafora pozwala nam dostrzec, w jaki sposób to coś jest podobne do czegoś, co rozumiemy”⁶⁰.

Siłę metafory dostrzegli specjaliści marketingu. Stosując je, kreują u ludzi pewne emocje w umyśle. Każdego dnia bombardują różnymi słowami. Promując pastylki zawierające witaminy stosują onomatopeję, w ten sposób słowo naśladuje dźwięk. Można tu wskazać na produkt Plusssz. Mogą też, posługując się hiperbolą, wyolbrzymić cechy danej książki. W tym przypadku książkę określają mianem bestselleru. Aby uwypuklić emocje w produkcie wykorzystują emfazę, tutaj przykładem może być produkt o nazwie Brutal⁶¹.

W rozbudzanie emocji u ludzi angażuje się różne autorytety, aktorów, muzyków. Dzięki ikonom sportu, muzyki, firmy kreują pozytywny wizerunek produktu lub usługi. Antony Robbins pisze: „Specjaliści Pepsi dostrzegli fenomenalny sukces Michaela Jacksona, młodego człowieka, który przez całe życie uczył się, jak wzbudzać ludzkie emocje za pomocą swojego głosu, ciała, twarzy i gestów. Michael śpiewał i tańczył w sposób, który stymulował wielu słuchaczy tak bardzo, że często kupowali oni później jego płyty, aby podtrzymać lub odtworzyć wzbudzone emocje. Ludzie z Pepsi zadali więc sobie pytanie, jak mogą przenieść te odczucia na swój produkt. Rozumieli oni, że jeśli ludzie będą kojarzyć z Pepsi te same przyjemne uczucia, które kojarzą z Michaeliem Jacksonem, będą kupować Pepsi tak samo, jak kupują jego płyty. Proces wiązania pozytywnych uczuć z produktem lub ideą jest nieodzowną częścią transferu”⁶².

Projektując komunikat reklamowy specjaliści urozmaicają przekaz celem rozbudzania emocji u ludzi. Anthony Robbins pisze, że „Autorzy reklam z pewnością zrozumieli, że naszymi działaniami kierują odczucia, które wywołują w nas ich produkty, a nie intelekt. Skutkiem tego stali się oni ekspertami w stosowaniu łagodnej i uspokajającej lub agresywnej muzyki, natrętnego lub dyskretnego obrazowania, jaskrawych bądź przytłumionych kolorów oraz całej gamy innych elementów, które mają wywołać w nas określone stany emocjonalne. A kiedy już emocje sięgną szczytu, pokazują swój produkt tak długo, aż skojarzymy go z tymi pożądanymi przez nas odczuciami”⁶³.

11. AKTORZY I ICH MASKI

Każdy z nas odgrywa określone role w społeczeństwie i państwie. Dodatkowo instytucje publiczne i prywatne narzucają nam określone zadania. Każdy z nas wypełnia

60 A. Robbins, *Obudź w sobie olbrzyma*, Studio Emka, Warszawa 1996, s. 299.

61 M. Zboralski, *Nomen omen czyli jak nazwać firmę i produkt*, Business Press, Warszawa 1995, s. 130-135.

62 A. Robbins, *Obudź w sobie ...* op. cit., s.76.

63 Ibidem, s.76.

je lepiej lub gorzej. Są ludzie, którzy biorą na swoje barki kilka ról społecznych jednocześnie. Są ojcami w rodzinach, dyrektorami w organizacjach, działaczami politycznymi w organizacji, kochankami, realizują swoje hobby itp.

W ramach realizowanych ról ludzie zakładają określone maski. Jak stwierdza Monika Kostera: „Za fasadą kryje się nieskończenie złożony człowiek, który się rodzi, cierpi, pracuje i w końcu umiera. Kult fasad odciąga nas od naszej kruchości, niedoskonałości, ludzkiej kondycji”⁶⁴.

Ludzie zakładają maski, aby ukryć swoje prawdziwe oblicze. Zakładają je w zależności jaka jest okoliczność i wydarzenie. Dzięki temu trudno jest rozpoznać w człowieku zło lub dobro. Chroniąc się za maską czujemy się bezpieczniej. W ten sposób uczestniczymy w swoistego rodzaju teatrze.

Doskonałymi aktorami są Chińczycy. Przez długi okres czasu nosili maski. Obecnie poczuli się na tyle silni gospodarczo i militarnie, aby je zrzucić. Konrad Rajca pisze: „Od czasów przejścia sterów przez Xi Jinpinga (2012 r.) Chiny doszły do wniosku, że nadszedł już czas końca „ukrywania swoich intencji” i „pomniejszania swoich możliwości”⁶⁵.

Niebezpiecznie staje się, gdy maski zakładają żołnierze. Wtedy może dochodzić do prowokacji wojskowych. Są organizowane pod tzw. fałszywą flagą. Polega to na przebieraniu swoich lub wynajętych osób w mundury kraju, z którym dane państwo jest w konflikcie oficjalnym lub utajonym. Można tu wskazać przykład Niemców, którzy udając Polaków, zaatakowali radiostację niemiecką w Gliwicach, wysyłali w eter wezwania do powstania na Śląsku.

Operacje fałszywa flaga stanowi narzędzie zrzucania winy za wydarzenie na barki innego kraju. Działania takie mogą wymknąć się spod kontroli. Szczególnie niebezpieczne jest to w przypadku mocarstw atomowych, gdyż może doprowadzić do wojny atomowej. Dlatego Amerykanie stosują tę strategię wobec słabszych państw, ponieważ te nie mają środków, aby się odegrać.

PODSUMOWANIE

Celem artykułu było omówienie sposobów wpływania na zachowania ludzkie. Zgromadzony materiał wskazuje, że ludzie używają w organizacjach podstęp. Ma to też miejsce w różnych sferach życia. Przedstawiony w artykule problem badawczy w postaci pytania: czy w organizacjach występują elementy manipulacji, a jeśli tak to, w których sferach działania?, pokazuje, że w teorii zarządzania panuje luka, ponieważ poszczególni przedstawiciele tej dziedziny bardziej skupiają się na działaniach

64 Rozmowa Kariny Obara z prof. Moniką Kosterą, Ten, kto potrafi złączyć rozum i ciało, będzie miał władzę, „Polska” nr 4 13 stycznia 2020 r., s.10.

65 K. Rajca, *O co chodzi Chinom?*, „Forum Polskiej Gospodarki”, nr 1 z 2022 r., s. 58.

mających charakter transparentny. Pomijają w swoich pracach zakulisowe gry, działania niemoralne, stojące na granicy prawa lub przekraczające je, uważając, że jest to domena organów ścigania.

Przegląd literatury pozwolił odpowiedzieć na zamieszczone w pracy pytanie badawcze: dlaczego ludzie używają manipulacji i podstępów w organizacjach? Dzieje się tak, gdyż pracują w specyficznych instytucjach, w których manipulacja jest narzędziem ich pracy. Dowodem na to jest reklama, promocja, marketing czy polityka. Pragnąc zachęcić innych sięgają po różne metody i narzędzia, używając podstępów.

Postawiona w artykule hipoteza, że ludzie posługują się różnymi metodami i technikami o charakterze manipulacyjnym została zweryfikowana pozytywnie. Organizacje realizują określone strategie działania, w których zasadniczym elementem są cele i wynikające z nich zadania, które często wymagają sięgania po metody i techniki z inżynierii społecznej. Za ich pośrednictwem współczesne organizacje mogą kreować popyt lub podaż na dane dobra i usługi, angażować pracowników do wydajniejszej pracy, m.in. nad nowymi rozwiązaniami technologicznymi.

Przegląd literatury wskazuje, że w pewnych organizacjach mamy do czynienia z podstępnym zarządzaniem. Jego celem jest wywieranie wpływu na ludzi. Przejawia się w naginaniu faktów do rzeczywistości, wyrywaniem słów z kontekstu, zmienianiem wypowiedzi, notorycznym kłamaniem, mówieniem tylko części prawdy. Uzasadniają te stwierdzenie zaprezentowane fakty. Ludzie powinni mieć świadomość konsekwencji stosowania tego typu technik w praktyce przez menedżerów, którzy przeobrażają się swoim zachowaniem w inżynierów społecznych.

Wydaje się, że najwięcej działań manipulacyjnych można odnaleźć w obszarze reklamy i promocji. Działające tam organizacje mają zachęcać ludzi do kupowania produktów i usług, które nie zawsze są im potrzebne. W magazynach zalegają produkty, które trzeba dostarczać do sklepów, aby zrobić miejsce na nowe.

W organizacjach innowacyjnych również można spotkać się z manipulacją. Kierownictwa zabiegają o niekonwencjonalne pomysły, które są niezbędne do wytwarzania wynalazków. W związku z tym roztaczają swoim pracownikom wizje szczęśliwych klientów, spełnionych wynalazców itp. Wmawiają, że ich działania czynią świat lepszym, ale nie wszystkie technologie są przyjazne ludziom, o czym dowiadują się oni osobiście.

Współczesne organizacje oraz pracujący i zarządzający nimi ludzie żyją w społeczeństwie informacyjnym. Informacje zalewają nasze życie. Jedne sprzyjają celom i zadaniom firmy inne stoją w sprzeczności do nich. Ma miejsce selekcja. Prezentujemy te informacje, które są dla nas przyjemne, dobre, bo leży to w naszym interesie. Ludziom coraz trudniej odróżniać prawdę od kłamstwa. Muszą polegać na wybranych instytucjach, które mogą mieć także ukryte cele swojej działalności.

Analiza zebranej literatury dowodzi, że słabym ogniwem człowieka jest psychika. Można nią manipulować używając zaawansowanych technologii cyfrowych. Stosowanie przez współczesne korporacje algorytmów matematycznych w planowaniu i organizacji zasobów ludzkich często prowadzi do niekorzystnych dla nich rozwiązań, np. wyznaczania ludziom dyżurów w pracy, gdy mają inne obowiązki, braku nagradzania, udzielania podwyżek itp.

W organizacjach toczą się gry społeczne. Wśród sposobów manipulacji jest także sianie psychozy strachu. Wspomniana strategia ma na celu obniżanie morale przeciwnika, aby nie był w stanie podjąć rywalizacji z naszą organizacją.

Częstym problemem staje się posługiwanie w różnych organizacjach kłamstwami i półprawdami, których celem jest przedstawianie nieprawdziwego obrazu i sytuacji organizacji. Ukrywa się prawdziwe położenie firmy i przedstawia się wybrane elementy, które mają nadal wzbudzać u ludzi nadzieję.

Bardzo ważnym narzędziem są tzw. „wabiki”, które mają za zadanie rozbudzać ciekawość wśród ludzi, aby „połykali przynętę” i wpadali w uzależnienie od proponowanych produktów i usług. W ramach walki o nowe rynki, segmenty i nisze ma miejsce projektowanie zachowań ludzkich. Odbywa się ono za pomocą odwoływania się do pewnych obszarów psychiki ludzkiej, które odpowiadają za mechanizm pożądania. Są kreowane nowe potrzeby, mimo że człowiek ich nie odczuwa.

W procesach manipulacji menedżerowie sięgają po metafory, których celem jest ukazywanie prostoty w projektach społecznych, politycznych i gospodarczych. Dzięki temu łatwiej przekazać cel i wynikające z niego zadania. Obraz sprowadza nasze myślenie do pewnych ram i schematów, za pomocą których łatwiej rozumieć hasła i dyrektywy.

W ramach manipulacji ma też miejsce dawkanie ludziom władzy, aby mogli realizować swoje najskrytsze pragnienia, jakim jest sterowanie zachowaniami ludzi. Odwołujemy się do starej rzymskiej maksymy „dziel i rządź”, w której menedżerowie organizacji stają się arbitrami w sporach.

Poza wymienionymi sposobami manipulowania ludźmi jest jeszcze wiele innych, których autor nie wymienia z uwagi na ograniczenia objętościowe artykułu. Ich realizacja zależy od kontekstu, w którym odbywa się wywieranie wpływu, stopnia posiadanej wiedzy z teorii manipulacji ludzi, do których kierowane są działania.

BIBLIOGRAFIA

1. Akerlof G. A., Shiller R. J., *Złowiąc frajera. Ekonomia manipulacji i oszustwa*, PTE, Warszawa 2017.
2. Alter J., P&G. *Sues over satanism*. Advertising Age, 5/1982.
3. Bazylow L., *Historia powszechna 1789-1918*, Książka i Wiedza, Warszawa 1986.
4. Boguski J., *Podstawy inżynierii społecznej*, „Typografika”, Warszawa 2018.
5. Boguski J., *Style zarządzania. Z pogranicza filozofii i nauk o zarządzaniu*, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie, Warszawa 2021.
6. Brillman J., *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa 2002.
7. Budohoska W., *Pamięć. Podłoże biologiczne*, [w:] W. Szewczuk, *Encyklopedia psychologii*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
8. Cabet E., *Voyage en Icarie*, Paris 1840.
9. Campanella T., *Państwo Słońca*, Warszawa 1994.
10. Cialdini R. B., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
11. Collis J., *Innowacja albo śmierć*, „MT Biznes”, 2009.
12. Davidowicz Stephens S., *Wszyscy kłamią. Big Data, Nowe dane i wszystko, co internet może nam powiedzieć o tym, kim naprawdę jesteśmy*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2019.
13. Derdej P., Płużański T., *Filozofia dla prawników*, PWP Iuris, Poznań 2000.
14. Doliński D., *Psychologia reklamy*, Agencja Reklamowa Aida s.c, Wrocław 2001.
15. Dubel L., *Historia doktryn politycznych i prawnych do końca XIX wieku*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2003.
16. Folscheid D., *Wielkie daty filozofii nowożytnej i współczesnej*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.
17. Gerrig R. J., Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 2009.
18. Griffin R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2018.
19. Heidegger M., *Co zwie się myśleniem?* PWN, Warszawa-Wrocław 2000.
20. Huxley A., *Brave New World*, London 1935.
21. Jay A., *Machiavelli i zarządzanie*, PWE, Warszawa 1996.
22. Kupisiewicz Cz., *Z dziejów teorii i praktyki wychowania. Podręcznik akademicki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
23. Kuziak M., *Sztuka mówienia. Poradnik praktyczny*, ParkEdukacja, Bielsko –Biała 2008.
24. Lux H., *Etienne Cabet und der ikarische Kommunismus*, Stuttgart 1894.
25. Magrini M., *Mózg. Podręcznik użytkownika*, Wydawnictwo JK, Łódź 2019.
26. More T., *Utopia*, I.W. Daimonion, Lublin 1993.
27. Nye J.S jr., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
28. O’Neil C., *Broń matematycznej zagłady*, PWN, Warszawa 2017.
29. Paszkowski M., *Odkryj w sobie kreatywność*, Difin, Warszawa 2008.
30. Podgórecki A., *Przedmowa*, [w:] A. Podgórecki, *Socjotechnika. Funkcjonalność i dysfunkcjonalność instytucji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1974.
31. Rathus S. A., *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004.
32. Robbins A., *Obudź w sobie olbrzyma*, Studio Emka, Warszawa 1996.
33. Seligman M. E. P., Walker E. F., Rosenhan D. L., *Psychopatologia*, Zysk i Sk-a, Poznań 2003.
34. Simon A. H., *A behavioural model of rational choice*, [in:] *Models of Man*, Wiley, New York 1957.

35. Stoetzel J., *La psychologie social*, Flammarion, Paris 1978.
36. Stoner, J. A. F., Freeman R. E., Gilbert D. R. jr, *Kierowanie*, PWE, Warszawa 2001.
37. Szumakowicz A., *Propaganda*, [w:] H. Domański, W. Morawski, J. Mucha, M. Ofierska, J. Szacki, M. Ziółkowski, *Encyklopedia socjologii*, red. H. Domański et al., Tom III, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
38. Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, tom 3, Warszawa 2001.
39. Tatarkiewicz W., *O szczęściu*, PWN, Warszawa 1962.
40. Watson T. J., *W poszukiwaniu doskonałego zarządzania*, PWN, Warszawa 2001.
41. Weinstein K., *Komunikowanie się*, [w:] D.M. Stewart, *Praktyka kierowania. Jak kierować sobą, innymi i firmą*, PWE, Warszawa 1996.
42. Zboralski M., *Nomen omen czyli jak nazwać firmę i produkt*, Business Press, Warszawa 1995.

Czasopisma

1. "Advertising Age", no 5 z 1982.
2. "Cultic Studies Journal", no 1 z 1984.
3. "Forum Polskiej Gospodarki", nr 1 z 2022.
4. „Marketing i Rynek”, nr 4 z 2014, (płyta CD).
5. „Nexus”, nr 5, wrzesień- październik 2020.
6. „Polska”, nr 4 z 13 stycznia 2020.
7. „Świat Wiedzy” (Odkrywasz-Poznajesz-Rozumiesz), nr 12 z 2021.
8. „Świat Wiedzy”, wydanie specjalne, nr 1 (styczeń-kwiecień) 2022.

Telewizja

1. *Kraina obfitości, baśń filmowa*, Niemcy 2016. Emisja telewizja Puls 2, 18 września 2021.

Internet

1. <http://www.edgerunner.pl>, [dostęp: 9.03.2012].
2. <https://tinyurl.com/syndrom-hawanski>, [dostęp: 09.01.2020].

WYDAWNICTWO

im. Prof. Leszka Krzyżanowskiego

*Wyższej Szkoły Menedżerskiej
w Warszawie*

wsm.warszawa.pl

KWARTALNIK JEST INDEKSOWANY W BAZIE BAZEKON I CEEOL

